د پښتو ادبياتو تاريخ

لومړی ټوک

لومړۍ دوره تر اسلام دمخه

لیکوال

پوهاند عبدالحی حبيبي

Ketabton.com

کابل ۰۰۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

پيل

د لوي څښتن په مرسته د پښتو ژبی د ادبياتو تاريخ لومړۍ پلا زه ليکم. پوهان پوهيږي چه دغه کار دمخه چا ندي کړي، او نه پخوانو موږ ته څه ابتدائي مواد د دې چاري لپاره را پريښي دي، نو ځکه به دغه زما ليکنه هم بشپړ نه وي او ښائي چه ډيري ماتي ګوډۍ ولري، خو سره د دې هم ښائي چه پوهان ما وبخښي، او دغه لومړۍ سعی که څه هم ناقصه ده په ښه سترګه ووينې!

زه په دې کتاب کي د پښتو د ادب دورې پر څلور ډوله ويشم او د هری دورې لپاره يو ټوک ليکم نو به دغه د پښتو د ادب تاريخ هم څلور ټوکه وي په دې ډول:

۱. لومړۍ دوره او لومړی ټوک

په دې دوره کي به دا وښوول شي، چه تر اسلام دمخه پښتو ژبه وه که يه؟ د ژبي موقعيت په پخوانو آريانانو کي څه ؤ؟ او پښتو د زړو آريائي ژبو سره څه نسبت لري؟ دا لومړی ټوک تر اسلام دمخه زمانه را ښئي، او هر څه معلومات چه د پښتو ژبي په خصوص کي په لاس راغلي دي پکښي ليکل کيږي!

۲. دوهمه دوره يا دوهم ټوک

د پښتو ژبي دوهمه دوره د اسلام د آبتداء څخه شروع کيږي او تر ۱۰۰۰ هـ کال پوري رسيږي، په دې زرکاله کي چه هر څه پر پښتو ژبه راغلي وي، په دغه دوهم ټوک کي ليکو، د پښتو ژبی لومړني شاعران او نثر ليکونکي چه په دې زرکاله کي تير شويدي يو يو د دوي د ليکونو اوکتابو او آثار سره مفصل راوړو.

لنډه دا چه دا دوهم ټوک د ژبي د زروکالو تاريخ څرګندوي، مشاهير، ادبی مکتوبونه او مسلکونه، د ژبي اوښتني او تطورات ټول را ښيي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. دریمه دوره، او دریم ټوک

دا دوره له ۱۰۰۰هـ څخه شروع کیږي تر ۱۳۰۰هـ پوري را رسیږي، نو زموږ کتاب دریم ټوک د پښتو ژبي د ۳۰۰ کالو یعني درو پیړیو تاریخ دي، په دې دوره کي د پښتو ادب ښه وده کړیده. او په نظم او نثر کي ډیر تحولات پیښ شوي، او نوي نوي مکتوبونه او مسلکونه پکښي موندل شویدي، نو ځکه دا ټوک ډیر مهم دي او د ژبي د خورا پخو پخو خبرو بیان کوي، او د ادب مهم اړخونه ئي راښیي.

٤. څلورمه دوره یا څلورم ټوک

له ۱۳۰۰هـ څخه شروع کیږي او د ژبي دور ورستنیو ٦۰ کالو پر مخ تګ او لوړتیا را ښیي. د نوي ادب او نوو تحولاتو څرګندونه کوي، د ژبي د عصري نهضت تاریخ بیانوي، هغه نوی حرکت چه د پښتو ادب په دې نوي دوره کي مخ پروده کړي دي، سره له ادبي خصایصو او مزایاو څرګنده وي. د څلورم ټوک لومړی برخه خو دغه ده، دوهمه برخه ئي پښتو ادب ته د مضمون او محتویاتو لامله یوه عمومي ګڼه ده، یعني د پښتو شعر اقسام، عمومي مزایا ټول دلته د مثالو سره راوړل کیږي په دې ډول به د لوي خداي په مرسته د پښتو د ادبیاتو تاریخ په څلور ټوکه کي وکاږم او هغه مواد او ابتدائي معلومات به سره را غونډ کړم چه تر اوسه مي لاس ته راغلي دي. زه دا منم، چه زما کار او سعی به خورا ابتدائي وي مګر هیله لرم چه وروستنی پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي. او دا بڼ به د پلټني او تحقیق په ګلونو ښه ښکلي او سمسور کړي، خو:

باغ دګلو به سمسور وي موږ به نه یو

د بلبلو به پرې شور وي موږ به نه یو

کابل نوی ښار، د اسد پنځمه، سنه ۱۳۲۳

(عبدالحی حبیبی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نښوتوځي

ادب

ادب څه شی دي؟ - د ادب موضوع - د ادب تاریخ: (موضوع ـ اصول ـ غایه)

ادب څه شیی دي؟

د کتاب موضوع دا ده چه د پښتو ژبي د ادب تاریخ ولیکو، نو تر هر څه دمخه باید یواري ادب وپیژنو؛ چه څه شي دي؟

ادب په عربي ژبه ښیګړي او کیاست او د ژبي او زړه ظرافت او ذکاوت ته وایي[1] چه ظرافت او حسن تناول ئي لنډ لغوي تعریف دي[2] اما په اصطلاح کي ادب په دې ډول تعریف کیږي: ادب هغه پوهنه یا ښه ریاضت دي چه سړی د هغه په وسیله یو فضیلت او یو ښیګړه له ښیګړو څخه مومي[3] یا له تیرو تلو او خطاو څخه ژغورل کیږي[4] خلاصه: ادب د لغت او اصطلاح لامله ښیګړي ده، چه سړی له خطاء او بد څخه ساتي[5] او په خوي او خلق اړه لري، چه بیان ئي د اخلاقو د علم کار دي، او دلته په دې بحث اړه نلري.

---

[1] اقرب الموارد.

[2] قاموس د فیروز آبادی.

[3] معیار اللغة ج ا ص ٦١.

[4] تعریفات الجرجانی.

[5] دائرة المعارف د بستاني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادب علم

ادب پر دوه ډوله دي: یو ته طبیعي او نفسي ادب وایو، چه لوړ ئي تعریف راغي، او د انسان اخلاقي ښیګړي لکه ښندنه، زغمنه (حلم) او نوري اړه پوري لري.

دوهم ډول ته کسبي او درسي ادب وایو، چه په لوستنه او زده کړه او پلټنه موندل کیږي[1] او دغه دوهم ډول ادب ته نو د ادب علم هم وائي.

نو په دې لنډ ډول د ادب د علم تعریف داسي کوؤ، چه دغه یو صناعي او کسبي پوهنه ده، چه د بلیغي او ښې وینا ډولونه په هر حال کي راښئي[2] او تل د دغه علم څخه دا زده کوو چه د خپل زړه مطالب په الفاظو او قلم څه ډول ښکاره کو، او بل څرنګه پخپلو خبرو وپوهوو![3] په دې کتاب کي هم تل له دغه دوهم ډول ادب څخه خبري کیږي او (ادبیات) هم هغو علومو او پوهنو ته وائي ، چه په دغه دوهم ډول ادب اړه لري. په نوي دنیا کي ادب یعنی literature نسبتاً ارت مفهوم لري او د ځینو پوهانو تعریفونه د ادب دغه عصري اړخونه ښه څرګندوی مثلاً "ادب د انسان د ژوندانه تفسیر دي" (میاتهیو آرنلډ). د دغي خبري شرح بل پوه سړی په دې ډول کوي "هغه ابدي او سر مدي قوه او شیوه چه قدرت انسان ته ورکړي دي، د دغو اظهار او ښکاره کولو ته ادب وایي" (میاکن).

د آیرلیند مشهور شاعر اټیس لیکي: "په ادب کي ژبه تشه د ژبي په ډول په کار نده، بلکه د یو لطیف فن په رنګ باید استعمال شي، نو هغه لطیف فن چه د ژبي په ذریعه ښکاره کیږي لتریچر بولي".[4]

خلاصه د انسان د احساساتو او افکارو او جذباتو ترجماني د ادب وظیفه ده، مګر دا ترجماني به تل په داسي ډول وینا او خواږه بیان سره وي، چه پر نورو باندي اغیزه وکړي، او خوندوره وي.[5] په دې ډول د ادب لمن ډیره ارته ده، او ټول هغه معلومات چه په ژبه او بیان اړه لري او د انسان د زړه ترجماني کوي، په ادبیاتو کي شمیرل کیږي او ادب ټولو بشري علومو او پوهنو ته هم له دې لامله خدمت کوي، چه د هر علم او پوهني د بیان او اظهار ذریعه

[1] د ابن هذیل عین الادب د علم الادب ص ٥ ج١ په حواله.

[2] د هاشمي جواهر الادب،ج١ ص ٨.

[3] د سخاوي ارشاد القاصد.

[4] روح تنقید ص ٦٠.

[5] د بروک انګلیش لیټریچر ص ٥- او دا جان مورلي آن دي سټډي آف لټریچر (On the Study of Literature) ص ٣٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم دغه ادب دي په پښتو ژبه د ادب کلمه په دغه عامه معنی په (ژبوري) سره ښولاي شو، او ټول هغه علوم چه په ژبه او ښه بیان اړه لري پکښي داخلولاي شو.

د ادب موضوع

د پخوانو شرقیانو آراء

پخوانو پوهانو د ادب موضوع داسي ټاکلې ده، چه ادب فقط په وینا (نظم او نثر) کي وضاحت او بلاغت له خوا بحث کوي، او ګټه ئي هم دغه ده چه سړي په نظم او نثر وینا کي مهارت ومومي، او عقل ئي مهذب شی، زړه ئي پاک سي، له ناپوهۍ څخه وژغورل شي، اخلاقي کمال مینده کړي د ښه خوي او د ښه عمل او لوړ همت خاوند شي.[1]

پخوانو پوهانو چه د ادب موضوع منظومه یا منثوره وینا ګڼله، دوي ټول هغه علوم چه په دغو دوو ډولو اړه لري (علوم ادبیه) بلل نو په یوه لنډه خبره کي دا ویلاي شو، چه د ادب موضوع وینا ده، او وینا هم تل له الفاظو او کلماتو څخه جوړیږي، نو ادبي علوم هم د لفظ او کلمې په شا او خوا کي سره ګرزي او د الفاظو احوال او ډولونه را ښیئ، د شرق پوهان دغه علوم چه د لفظ رازونه او ښنګوالي بیانوي، ډول ډول ویشي. عبدالرحمن ابن الانباري (۵۱۳-۵۷۷هـ) وایي چه اته علمه لکه نحو، لغت، تصرف، عروض، قافیه، صنعت الشعر، اخبار، انساب په ادب کي داخل دي، یو سړی چه له دغو علمو څخه په یوه یا ټولو پوهیږي ادیب بلل کیږي.[2]

محمود بن عمر زمخشري (۴٦۷-۵۳۸هـ) په قسطاس کي لیکي، چه علوم ادبیه ۱۲ دي، او قاضي عمیدالدین زکریا بن محمود قزویني د بیضاوي په حاشیه کي وایي چه ټول ۱۴ دي[3] علامه یاقوت حموي د ادیب او عالم فرق داسي کوي: چه ادیب د هر شي څخه خورا ښه اخلي او تالیف ئې کوي مګر عالم د علم یو فن را اخلي او څیړي ئې.[4] په دي ډول د دي شرقي پوهنوال په عقیده د ادب موضوع ټول اشیاء دي، او وظیفه ئې هم دغه ده، چه د هر

---

[1] جواهر الادب ص ۸ج۱- علم الادب ص ۷ د ابن خلدون د مقدمې او د ابن هذیل الدب و السیاسه په حواله.

[2] طبقات الادباء ص ۱۱۷.

[3] کشف الظنون ص ۷۵ج۱.

[4] معجم الادباء ص ۱۷ج۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي ښيګړي ښکاره کړي. علامه علي بن محمد چه په سيد شريف جرجاني مشهور او په (۸۳۵هـ) مړ دي، علوم ادبيه په دې ډول ويشي، لمړي پلا د ادب علوم پر دوه ډوله دي اصول او فروغ، اصول اته علمونه دي، په دې ډول: (۱) که مفرد لفظ د اصل او ډول او مادې له پلوه وښئي علم لغت ئي بولي (۲) که د مفرد لفظ صورتونه او شکلونه را وښئي علم صرف ئي بولو (۳) که د اصالت او فرعيت له خوا د الفاظو يو له بله نسبت بيان کړي نو ئي (علم اشتقاق) بولو که داسي وي چه د الفاظو د ترکيب او سره نښلولو څيړنه وکړي، نو دا ډولونه لري (٤) که ئي د ترکيب اشکال او د اصلي معناو د اداء بحث کاوه (علم نحو) ده (٥) که بېله لغوي معناو د افادې ډولونه پکښې بيان شي (علم معاني) ئي بولي (٦) که د معنا د کيفيت او څنګوالي بحث د ښکاره توب او پټوالي له لامله وکري (علم بيان) ئي بولي که د هغو مرکبو الفاظو بيان وکړي، چه ځانله بيل وزن لري، نو دا هم لاندي ډولونه لري (۷) که فقط د الشعارو وزن ښکاره کړي (علم عروض) ئي بولي (۸) او که د بيتو آخر او د پاي د کلماتو بحث وکړي نو ئي (علم قافيه) بولو.

په دې ډول علامه سيد شريف اصولي ادبي علوم اته کڼي، او (علم بديع) هم د معانی او بيان له قسمه بولي اما فرعي ادبي علوم څلور دي:

(۱) که د ليک او کتابت د نقوشو بحث وي (علم خط) دي (۲) که خاص د منظوم کلام څيړنه وي (قرض الشعر) دي (۳) که خاص د نثر وينا بحث وي (علم انشاء) ئي بولي (٤) که په دغو ټولو اړه نه لري (علم محاضرات) ئي بولي، چه تاريخ او انساب هم په دغه څلورم قسم پوري اړه لري، او دا علم سړی ته ښه وينا او بديهه ويل ورښيي چه د کلام معاني او تراکيب دواړه ښه او سم وي.[1]

ځني پوهان علاه پر دغو علومو د علم قرائت قوانين هم په ادبي علومو کي داخل ګڼي[2] او علاوه پر دغه د تاريخ او قصو او انسابو او مسالک و ممالکو علوم د ادب فروغ ګڼل شويدي![3]

[1] کشف الظنون ص ۷۵ ج ۱.

[2] کشاف اصطلاحات الفنون د تهانوی.

[3] د همائي تاريخ ادبيات ص ۲۸ ج ۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او علم دواوين (د مدونو اشعارو پوهنه) او علم امثال (يعني د متلو پوهنه) هم ادبي علوم دي[1] يو بل علم چه احاجي و اغلوطات بلل کيږي، او د الفاظو له هغو استعمالولو څخه بحث کوي د اصولي او قياسي قاعدو څخه مخالف وي لکه علم لغز او معماء دا هم په ادبي علوموکي داخل دي.[2]

نوې آراء

تر دي ځايه مو د پخوانيو ځينو شرقي پوهانو آراء د ادب په خصوص کي لنډ لنډ وليکل، مگر په اوسني عصر کي لکه نور ټول بشري علوم چه پر مخ تللي دي ادب هم تطور موندلی او په نوي رنگ رنگيدلي دي نو به بده نه وي چه د نوي عصر پوهانو افکار هم د ادب په شا و خوا کي وارووو، لمړی پلا بايد دا ووايو، چه نسبت پخوا ته اوس ادب ډير ارت شوي او خورا ښه او مفيد شی ځني جوړ شوی دي، نوي اصول ئې موندلي، او په نوي راز راوتلي دي، نو به په لاندي ليکو کي ادب د اروپا او نوي نړۍ په سترگه ووينو.

په غربی دنيا کي له پخوا زمانې څخه خلقو پر ادب باندي څيړنی کړيدي، د يونان معروف فيلسوف ارسطو په خپل کتاب "شعريات" کي هسي ليکي: چه ټول لطيف فنون د فطرت پيښې (محاکات) دي، د انسان چه هر شي خوښ شي نو ئې پيښې کوي، دغه پيښې دا نسان د لوړتيا اساس دي او خپلي خوښۍ او تاثرات تل انسان د لطيفو فنونو په ذريعه نقل کوي، چه ادبيات هم له دغو څخه يو فن دي.

نيومن د ارسطو د قول شرح داسي کوي: چه "ادب خارجي صداقت نه بيانوي، بلکه داخلي رښتيا والي ښئي، شيان نه ښيئي بلکه خيالات تصورکوي."

گوسائين فرانسوی نقاد وائي: چه زموږ دماغ تل د فطرت ښکلاوي، او طبيعي جمال او ښه مناظرويني، نو د دغه ټولو ښکلاو د ترجمانۍ خواهښت دي، چه ادبيات ځني پيدا کيږي که موږ دغه ښه او ښکلي شيان وگورو، نو د دغو لامله مو په دماغ کي يو څه افکار او خيالات راگرزي د دغو افکارو او تخيلاتو ليکنه په ښو الفاظو او جملاتو سره ادب پيدا کوي!

---

[1] نفايس الفنون.

[2] د همائي تاريخ ادبيات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیومن وائي: موږ تل په خبرو سره خپل افکار ښکاره کوو، دغه افکار او خیالات که ولیکو نو ادبیات ځني جوړیږي.[1]

د برطانیا دائرة المعارف لیکي چه literature یوه عمومي اصطلاح ده، د هغو تعابیرو لپاره چه افکار د لیک ډګر ته راولي، او د ادب ډولونه د نژادي خصایصو، یا فردي افکارو او طبایعو سره برابر وي، یا د ځینو اجتماعي او سیاسي ټولنو له احواله سره سم وي او د دوي د افکارو تبلیغ کوي، اجتماعي او سیاسي اصول ئي ښکاره کوي.[2]

د امریکا یو اوسني پوهاند لیکي: چه د لتریچر کلمه له لاتیني litteratura څخه ده، چه ماده ئي هم littera یا

letter یعني نوشته او لیک ده، او عام تعریف ئي دا دي: هغه عبارات چه د افکارو او معانیو نمایندګي د الفبا د تورو په ډول کوي اما محدود او مروج تعریف ئي دا دي: چه ادب هغه سم او مهذب شوي او صنعتي بیانونه دي چه د تنقیدي علومو تر سیوري لاندي وي، او د افکارو د ښکاره کوني او ښکاره کړني او د ښکلا او ښایست لامله هم قیمت ولري، جان مورلي Morly په لنډ ډول وائي: ټول هغه کتب ادبیات دي، چه په هغو کي اخلاقي حقایق او عمومي اوضاع په ښه ډول ښکاره کیږي او ټول شیان د عمومي حقیقت سره نښلوي.[3] په نوي دنیا کي د ادب څانګي او ښاخلې دوني ډیري شوي دي، چه اکثر علوم په ادب کي داخل دي، حتي یو غربي مفکر وایي: چه ادب فقط دو ښاخه لري، که له عقله سره اړه ولري سائنس ئي بولو، او که د خیالو سره اړه ولري، نو شعر بلل کیږي په دې ډول نو مثبت علوم او سائنس هم د ادب له دائرې څخه نشي وتلای نو دلته لازمه ده چه د ادب عصري موضوع ښه ښکاره کړو، که د دنیا مختلفو ادبیاتو ته وګورو، مقاصد او عناوین ئي تر نظر لاندي ونیسو نو ښائي چه لاندي موضوعات ټول په ادب کي داخل وي:

(الف) هغه لیکونه چه د حقایقو ښکاره کونه ئي مقصد وي چه دا لاندینۍ څلور څانګي لري:

(۱) هغه لیکونه چه د مشق لپاره وي، لکه د ښوونځیو مشقي لوستونه

(۲) واقعاتي لیکني، چه لاندي ډولونه لري:

الف- ورځني لیکني، لکه کورني خطونه، حسابونه، روز نامچې چه خپرونه ئي مقصد نه وي

[1] روح تنقید ص ۷۰-۷۲.

[2] د بریتانیا انسکلوپیډیا ص ۲۰٦ ج ١٤.

[3] د امریکا انسکلوپیډیا ص ٤۷۲ ج۱۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب۔ کورني او شخصي لیکني او شخصي لیکونه چه د خپروني لپاره ولیکل شي لکه وصیت هجو

ج۔ رسمي لیکني چه نه خپریږي: لکه پاسسپورټ، قباله، او دغسي نور

د۔ رسمي لیکني چه خپریږي لکه قوانین، اصول نامې، او نور دغسي

هـ - نور عام ډول لیکونه چه د خپروني لپاره کښل کیږي، لکه سیاسي او داخلي خبرونه، جغرافي او تاریخي احوال د جرګو او حکومت رویدادونه

(۳) د حقایقو د ښووني لیکني لکه:

الف۔ د ښوونځیو او مدرسو د لوست کتابونه

ب۔ تحقیقي کتابونه، چه د لوړو او پوهو خلقو لپاره وي لکه تواریخ، سفرنامې، قصې او نور

ج۔ د خاصو خاصو فونونو پلټني د مخصوصو پوهانو له خوا

(٤) د خوښۍ او خندا او ټوکو لیکني لکه کیسي، معماوي ټوکي او نور دغسي

(ب) هغه لیکونه چه د تخیلاتو ښکارونه ئي مقصد وي او دا لاندي څلور ځانګي لري

(۱) هغه لیکني چه د شخصي ژوندانه داخلي او د ننني محسوسات ښکاره کوي، لکه عشقي بدلي او سندري او خطونه

(۲) تنقیدي او د کره کړني لاندینۍ ځانګي لري:

الف۔ څرګند کره کول: چه فیلسوف او ادیب ئي په ښکاره لیکي

ب۔ پټ کره کول: چه لیکوال خپل تنقید د کیسې په لباس کي وکړي

ج۔ د بدو اشوا کولو تنقید

د۔ د ښو ښکاره کولو تنقید

(۳) هغه لیکني چه د انساني پوهي د زیاتولو لپاره وي لکه د سائنس تجربې

(٤) د انساني فطرت د تهذیب او سموالي او، سپیڅلتوب لپاره لیکني لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف ـ د اخلاقو د ښه والي لپاره (اخلاقي ليکني)

ب ـ د دين او مذهب د تبليغ لپاره (تبليغی ليکني)[1]

په دي ډول د ادب موضوع د حقيقت او تخيل په څانگو کي ويشله کيږي، او لمن ئې هم خورا ارته ده، او رښتيا هم دا ده، چه د دې عصر ادب دغه ټول وظايف په ښه ډول اجرا کوي. د دې لپاره چه د ادب ارته لمن او د موضوع احتوا په ښه ډول تاسي ته ښکاره شي، نو د يوه بل الماني پوهاند رای هم د ادب د موضوع پر ويشنه دلته را نقل کوم:

(۱) د مطلب او معنا په لحاظ، چه لاندي څانگي لري

الف ـ هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول کښل شوي وي

ب ـ هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول نه وي کښل شوي

(۲) د ژبي او بيان د ډول په لحاظ لاندي څانگي لري:

الف ـ منطقي او استدلالي ليکني

ب ـ جمالياتي او د ښکلا ليکني

(۳) د موزونيت او موسيقيت يعني وزم لرني او غږوني په لحاظ لاندي څانگي لري

الف ـ آزاد او بې وزمه ليک (نثر)

ب ـ وزم لرونکي ليک (نظم)

اوس چه مو د مشرق او مغرب د پوهانو آراء او افکار د ادب د موضوع په ويښنه او پلټنه کي وويل، نو د لاندي نتيجه او لنډيز څني را اخلو:

ټولي هغه پوهني چه په ژبه او د انسان په پوهولو او پوهيدلو اړه لري او د افهام او تفهيم ذريعې دي، ادبيات دي، او که ادبيات نه وي، نو هيڅ سړی خپل مقصد بل ته نه شي ښکاره کولاي او د انسانانو د استفادې لاري تړلي کيږي.

[1] د ادب دا ويشنه اوگوست August کړې ده، ص ۷۲ روح تنقيد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ټول علوم او انساني مزایا چه په وینا او پوهیدنه پوري اړه لري، له منځه وزي او د انسان انسانیت هم ورسره محو کیږي، په دې ډول نو ادب د انساني ارتقاء او ذهني لوړتیا اساس دي، او نن چه انسان هر څه لوړتیاوي میندلي دي، د ادبیاتو په برکت سره دي، اوکه ادبیات نه وای نو به انسان هم اعجم حیوان وای.

د ادب تاریخ

(موضوع - اصول - غایه)

موضوع

تاسي دمخه ولوستل چه د ادب لمن څوني ارته ده او د انساني معلوماتو او پوهنو څوني لوئي برخي په ادب کي دننه گڼلي کیږي.

د انسانانو ژوند تل دودي او لویښت تر قانون لاندي دي، هر وخت اوښتني، انقلابونه، تغیرات پیښیږي او دا اوښتي تل د انسان د ژوندانه ډولونه هم اړوي، له یوه رازه ئي بل رازکوي. خو هرکله ټوله موجودات دکمال خوا ته ځي، او د بشپړتابه پر لوري درومي د دې قدرتي او فطري بشپړتیا او تکامل سره د انسان د ژوندانه ټول ارکان او اجزأ تغیر مومي، اوړي له یوه حاله پر بل حال کیږي چه ژبه او ادب هم تر دغه قانون لاندي دي. د تاریخ پاڼي دا خبره په ښه ډول را ښیئ، چه یو وخت د انسانانو یوې ډلي یوه ژبه ویله دا ژبه د افهام او تفهیم آله وه لومړي به ډیره ناقصه وه وروسته به تکمیل شوه، ادبیات به ئي وموندل، کتابونه به په ولیکل شوه، خو تر څو پیړیو وروسته به دغه مکمله ژبه ورکه شوه، بلي ژبي به ئې ځاي ونیوي.

د قدرت دا تخلیق، او لولونه او د بیانشت کړنه، او له منځه یستنه پر هر شي باندي جاري ده، غونډ غونډ ملتونه ورک شوي او پر ځاي ئي نور اولسونه دریدلي دي، عادات، اخلاق، علوم او د انساني ژوندانه ټول لوازم او ملحقات تر دې حکم لاندي دي، او ژبي او ادب هم د دې اوښتلو او تحول ته غاړه ایښې ده.

د یوې ژبي د ادب تاریخ هم ټول هغه تحولات او لوړتیاوي، او احوال چه له ابتدأ څخه ور پیښیږي، بیا نوې نولکه د ادب موضوع چه ډیره ارته او پراخه ده، د ادبي تاریخ موضوع هم هغسي ده د ژبي پخوانی حال، او ورستني انقلابونه او ټول تحولات ښئیي په ژبه کي چه څه علوم او فنون موجود وي تاریخ ئي څرگنده وي. د یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملت د فکری ارتقأ و علمي لوړتیاؤ احوال او اوضاع مفصل لیکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پیښې، او د دوي کتابونه او علمي کار نامې او آثار ښئیي.

نو داسي هم ویلاي سو چه د ادبیاتو تاریخ په حقیقت کي د ملت د عقلیت او د ژوندانه د ډیرو مهمو څانگو تاریخ دي. د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا، دودي او پرمختگ ټول احوال بیانوي که د یوه ملت تاریخ د ادب له ښیگړو او پلوشو څخه تش وي، نو هغه تاریخ به خامخا په وینو لړلي وي، او بېله جگړو او شخړو به د بل څه بیان نه کوي، نو د عمومي تاریخ یوه مهمه څانگه دغه د ادب تاریخ دي چه سیاسي او اجتماعي تاریخ هم له ادبي تاریخه څخه مرسته کوي او د یوه ملت تاریخ چه له ادبی څانگي څخه ځان نسي مستغني کولاي، سبب ئې هم دا دي چه تاریخ تل د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا څرگندونه کوي، او د دغو علت او اصلي سبب هم د ملتو علوم، آداب، او اخلاق دي. نو د تاریخ مهم کار او غوره وظیفه هم دغه ده، چه د یوه ملت عقلانی لوړتیاوي، او علمي او ادبي پیشرفتونه ښکاره کړي، او دا ټول د ادبیاتو د تاریخ کار دي.

اصول

د ادب د تاریخ د لیکني اصول ډول ډول دي، هر څوک ئې پر خپل ذوق سم لیکي، خو دلته به ئې ځیني اساسي ډولونه چه د تاریخ ادبیات غناصر بلل کیږي لاندي وښول سي.

۱- ژبي ته د پیدایښت له ابتدا څخه بیا تر اوسه گوري، او ټول هغه تغیرات چه ور پیښ شوي دي بیانوي ئې، مثلاً د حروفو، نومونو، افعالو او مشقاتو پیدایښت. د تعبیر اسالیب د کلماتو د جوړیدلو لاري، د اصواتو او ړغونو شرح، د ژبي عنصري ښیگړي پلټل، د ژبي ریښې معلومول او له نورو ژبو سره ئې پر تله کول، چه دي بحث ته (فیلالوژي) یا د "لغاتو فلسفه" وایي.

۲- ژبي ته گوري چه د نورو ژبو کوم اثرونه پر لویدلي دي؟ معاني او الفاظ ئې څنگه سره اوښتي دي؟ نوی کلمات تر دغه اجنبي اثر لاندي څنگه پیدا شویدي؟

۳- په ژبه کي چه څه علمي او ادبي ذخایر شته، هغه ټول را ښیئ مؤلفین او لیکوال ټول بیانوي، او په دې ډول د یوه ملت عقلاني او علمي لوړتیا بیانوي.

٤- د ادب تاریخ د ملت کیسې او نکلونه او روایات ټول تحلیل کوي، او له دغو څخه د دوي ادبي ذوق، افکار، ملي عقاید، او آراء را باسي، د تعبیر اسلیب چه د عوامو په کیسو کي سته را اخلي او ساتي ئې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د ادب تاریخ ټول افواهي اشعار (نا لیکلي آثار) او متلونه، او ملي سندري، پلټني او له دغو څخه د یوه ملت ادبي ذوق او استعداد معلوموي.

٦- د ادب تاریخ ټول مدون او لیکلي شوي آثار او کتب (لږ وي که ډیر) را ټولوي او له هغه څخه د ملت د ژبي او فکر او عقلاني تجلیاتو په خصوص کي معلومات اخلي.

۷- د ادب تاریخ هغه اوښتني او لوړتیاوي چه د علم او ادب لامله یوه ملت ته ور پیښیږي ښیي او د ادب اهمیت او غوره والي د بشر په تاریخ کي ښکاره کوي.

۸- د ادب تاریخ راښیي، چه د یوې ژبي وینا او کلام (نظم، نثر) څنګه پیدا شو؟ څنګه ئې لوړتیا و موندله، کومي دورې ئې تیري کړې؟ چا خدمت ورته کړئ دي؟ کوم کوم معاني او مقاصد او مضامین پکي سته؟ خاصیتونه او مزایا ئي څه دي؟ دا ژبه کومي ښیګړي لري؟ چه ها نوري ژبي ئې نلري.

غایه

ځکه چه د ادبیاتو تاریخ د هر ملت د علمي او عقلاني لورتیا تاریخ دي نو که سړي د یوې ټولني د ادب تاریخ ولولي ټول د تاریخ مهم حوادث او وقایع ئې ورته څرګندیږي؛ اجتماعي او سیاسي رشد ئي ور معلومیږي تاریخي مفاخر ئې ورته ښکاره کیږي.

موږ چه د پښتو ژبي د ادب تاریخ لولو خپل مفاخر راته څرګندوي د څبلو ملي ښیګړو سره مو اړیکي ټینګوي او په آینده کي د علمي او ملي ارتقاء دپاره د یوه نافع او پر ملي اساس ټینګ ادب د روزني لاري را ښئي.

په یوه ملت کي چه ادب لوړ نه وي د هغو تهذیبي او مدني سویه هم کښته وي، علمي او اجتماعي لوړتیا نسي لیدلاي، نو موږ چه د خپلي ژبي د ادب تاریخ ولولو؛ لوړ او ځور به ئې راته ښکاره شي. او په آینده کي به وکړاي سو چه یو ښکلي او مترقي ادب خپل قوم او ملت ته ورکړو او دا غایه زموږ په ملي ژوندانه کي ډیره مهمه او لوړه او ګټوره ده او د ملي عمران سټه هم پر دغه غایه باندي ټینګه ولاړه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړي برخه

آریا او آرین

د ژبو ویشنه - هندو اروپائي ژبي– آریائي اقوام -

باختري آرین - آرایائي ژبه او پښتو - د آریا کلمه -

آریانا ویجه - آریا ورشه - نتیجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبو ویشنه

ژبه

ژبه هغه ږغونه دي، چه د دغو په وسیله هر اولس د خپلو مقاصدو تعبیر کوي، یا هغه اصطلاحي ویناوي دي، چه د یوه قوم پر ژبه جاري وي، په عربي ئې لسان یا لغت بولي، او له یوناني لوغوس څخه به جوړ شوي وي، چه معني ئې کلمه ده[1] او په اروپائي اصطلاح ئې لانګوج language بولي.

د دي ږغونو انواع د ملتو په اندازه مختلف او هم ډېر دي، نو ځکه پر نړۍ ډېري او ډول ډول ژبي پیدا شویدي، او هر اولس ته خپل ږغونه آسان او نور پردي ږغونه ورته ګران دي.

لوړي ژبي او کښتي ژبي

هغه ږغونه چه انسان ئې تر خوله را باسي ډول ډول دي، او بیا هم د ږغو مرکبات متفاوت دي، نو چه د ملتو د خولو ږغونه او بیا ئې هم مرکبات ډېر دي، ځکه ژبي هم پر دنیا ډېري دي، د ژبو پوهانو د نړۍ ژبي په ډول ډول ویشلي دي، یوه مشهوره ویشنه ئې دغه لاندي ده، چه پروفسور اډیلنګ ته ئې نسبت کیږي، دی وایي، چه ژبي د سموالي او تهذیت په درجه دوه ډوله دي:

۱- ګښته ژبي

چه لغات ئې د بیان لامله کښته، او الفاظ ئې خورا لنډ او یوه یوه هجا دي د اسم او فعل او حرف فرق ئې نه کیږي، له یوه لفظه به ئې د نورو مستقلو الفاظو په نښلولو سره، فعل، حرف جوړیږي د جنوبي افریقا د زنګیانو او د امریکا د هندیانو او د شمالي او شرقي ایشیا او د چین ژبي له دغي ډلي څخه دي.

۲- لوړي ژبي

هغه ژبي دي، چه لمني ئې ډېري پراخي او ارتي دي، او هر راز تعبیر چه انسان ورته اړ وي لري ئې، او د الفاظو هجاوي ئې هم ډېري دي، د متمدن عالم ژبي له دې ډلي څخه دي، او دا هم پر دوه ډوله ویشلي کیږي.

---

[1] زبدة الصحایف في اصول المعارف، ص ۹۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف: اوښتونکي (متصرفه) ژبې

چه د تصرت او اړولو او اشتقاق قابلیت لري په کلماتو پوري ئې دمخه هم ملحقات نښلي او رووسته هم، یعني ځیني نخښې لري، چه د کلمې دمخه راځي، او په عربي ئې "سابقه" او په اروپائي اصطلاح prefix او په پښتو ئې (مخني) بولي.

دغسې ځیني نوري نخښې هم په دغو ژبو کې شته، چه تر کلمو وروسته راځي، چه په پښتو ئې "وروستني" په اروپائي اصطلاح suffix او به عربي ئې "لاحقه" بولي، او دغه مخني او وروستني ځانله بېلې معناوې هم لري، اوښتونکې ژبې دوې مشهوري څانګې لري:

لومړی څانګه: آریائي ژبې دي، چه زموږ د وطن آریائي نسل خبري په کوي، هر ځاي چه زموږ له خاورو څخه آریائیان تللي دي، د دوي ژبو ته آریائي وایو، او اروپایان دې ژبو ته (هندو اروپائي) Indo-European هم وایي، دا ژبې شمالي او جنوبي څانکې لري، شمالي ئې : د اروپا آریائي ژبې دي لکه لاتیني Latin، یوناني Greek، سلتي Celtic، اسلاوي Slavic، توتونیک Teutonic. جنوبي ئې د ایشیا آریائي ژبې دي، لکه سنسکریټ، ژند، پښتو، پاړسو.

دوهمه څانګه: سامي Semantic ژبې دي، چه پخوانیو متمدنو قومو لکه بابل، آشور، فنیقه ویلې. سامي ژبې دا ډلولنه لري:

آرامي: د بابل زړه ژبه ده. چه سریاني اوکلداني ئې څانګې دي.

عبراني: چه تورات په دې ژبه دي، او اسرائیلیانو آرامي اوکلداني سره ګډه کړه.

عربي: په سامي ژبوکې خورا ښه او مشهور ژبه ده چه عربي ملتونه ئې وایي او د اسلام او قرآن مقدسه ژبه بلله کیږي، حبشي ژبه هم د عربي څانګه ده.

ب: نا اوښتونکي (غیر متصرفه) ژبې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژبي کلک او جامد اصول لري، چه په بناء کي کورټ تغیر نه راځي، او د ځینو ادواتو په نښلولو سره اشتقاق ځیني کیږي، چه دغه اداوات ځانله معنا هم نلري، او اصول ئې بې اوښتلو پاتیږي. تورانی ژبي چه یوه ئې تورکي ده، او هم مغولي ژبي چه تنقاسي، اوغراني، اوزبکي ئې څانګي دي، ټول نا اوښتونکي ژبي ګڼلي کیږي.[١]

هندو اروپائي ژبي

یا آریائي ژبي

د ژبو د ویشني یو لنډ ډول مو دمخه ولوست، پوهانو دا ویشنه په ډول ډول کړیده بیله هغي لوړي ویشني یوه بله دا ده، چه د پنځو لویو وچو ژبي جلا جلا ویشي[٢] اما ښه او معتبر تقسیم دا دي، چه ژبي د ریښې او اصولو او قواعدو د شباهت لامله وویشلي سي نو ځکه دلته ما دغه ویشنه غوره کړه.

تاسي ولوستل چه په لوړو او اوښتونکو ژبو کي یوه مشهوره ډله هندو اروپائي یا آریائي ژبي دي، چه د دنیا یو مشهور پښت یعني آریائي اقوام ئې وائي. دا ژبي د سموالي او ارتوالي لامله خورا ښې ژبي دي، او د بشر مدني اقوام هم په دغو سره ږغیږي ځکه چه زموږ ژبه پښتو هم له دغو ژبو څخه شمېرل کیږي نو لږ څه ډیر د آریائي ژبو څیړنه دلته ښائي: آریائي ژبي د ږغونو او اصولو له لامله دوې ډلي دي، چه هره ډله په خصوصیاتو او الفاظو او مخارجو او تلفظ او د کلمو په تغیر کي سره ورته ده، او له یوې کورنۍ څخه ګڼل کیږي، د دې توپیر لپاره د ژبو پوهانو ټولي آریائي ژبي دوې ډلي کړي دي چه لومړۍ ډله ستم Santem بولي او دوهمه ډله سنتم Centum بولي.

[١] الفلسفه للغویه ص ٩-١٥ - زبدة الصحایف ص ٩٨.

[٢] د پروفیسور بالبي د ایتهوګرافئ اطلس.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ويشني لار

دا ويشنه پر دغه علمي اساس بناه ده.

پوهاند فقط يوه کلمه (سل، صد، ۱۰۰) ئې معيارکړې ده او حروف ئې د ژبو د وېشني شاخصه گڼي،په لاتيني سل ته سنتم وائي، او به سنسکريت کي (سيتم) بولي، نو ټوله هغه آرايائي ژبي چه د دې کلمې په سرکي (س) بې (ن) وي د (ستم) ډله ئې بولي، اوکه لکه لاتيني د سل دکلمې په سرکي (س) يا (هـ) وي، او وروسته نون هم ولري، دغه ډله د (سنتم ډله) بلله کيږي، عموماً آريائي غربي ژبي د سيتم له ډلي او شرقي آريائي ژبي د سنتم له ډلي دي.[1]

د مثال په ډول: په سنسکريت کي سل ته (سيتم) وائي په پاړسوکي (صد، سد) بولي، په روسي ئې (استو) بولي چه (ن) نلري، نو ځکه دغه ژبي د سيتم له ډلي څخه گڼو. بالعکس سل ته په لاتيني سنتم ياکنتم وايي، په انگليسي او فرانسوي او ايتالوي کي هم (ن) لري نو ځکه ئې د سنتم په ډله کي بولو.

لاندي ئې دغه مثالونه لږ څه واضح وگورئ:

د سيتم ډله		د سنتم ډله	
سنسکريت	ستم	لاتيني	سنيتم
پاړسو	سد(صد)	يوناني	هيکاتون
هندي	سو	انگليسي	هنډريډ
روسي	ستو	الماني	هنډريډ
پښتو	سل	فرانسوي	سانت

د ستم او سنتم پر علمي اساس ټولي آريائي يا هندو اروپائي ژبي د لاندنيني نقشې په ډول ويشل کيږي.

[1] د گورډن چايلډ آرينز، د دوکتور شفق تاريخ ادبيات ايران، ص٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

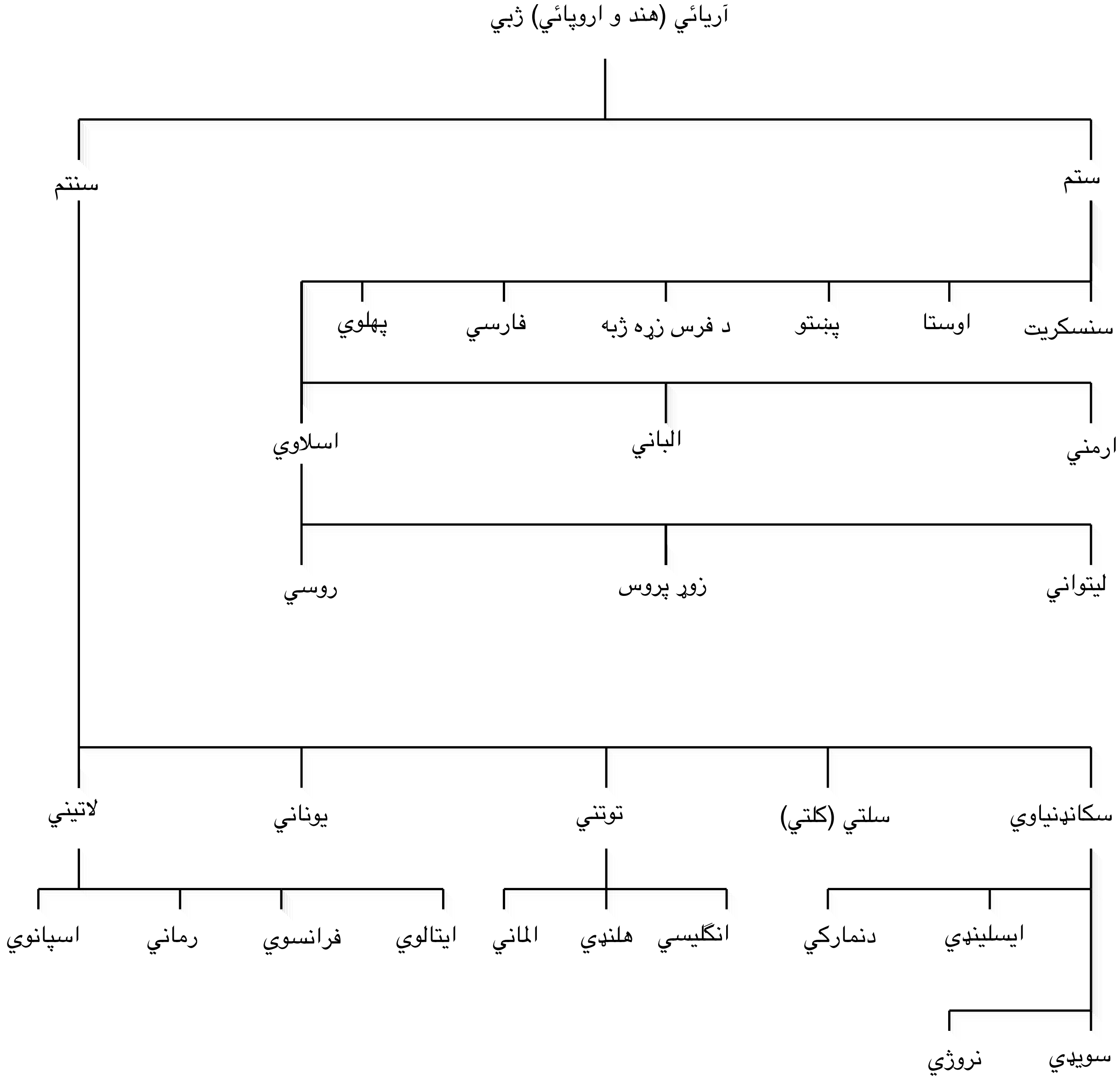

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دېې انځورکې تاسې ته د نړې مشهورو آریائې ژبو وېش ښکاره شو، او ومو لیدل چه د سیتم له څانګې څخه یوه ژبه هم پښتو ده، او دا ژبه د سینسکریت او اوستا (زند) سره ډېره نژدې خپلوي لري او درې سره د یوې مور لونې دي.

د آریائې ژبو یوه بله سره نژدیوالي

د ژبو پوهان تل د ویشني او ډلي ډلي کولو پر وخت، د ټولو ژبو اساسو ته ګوري د قواعدو مشابهت، او د لغاتو د ریښو سره نژدیوالي ئې په غور ویني. که په دغو اساسو کې ژبې سره نژدې او سره ورته وي، نو دوي هغه ژبې په یوه ډله کې شمیري، او وائې چه له یوې کورنۍ څخه دي.

وګوري دغه ژبې چه موږ په دمخني انځورکې آریائې ژبې وګڼلې، او دوي مو د هندو اروپائې ژبو په غټه کورنۍ کې داخلې کړې ټولې په اساسو او قواعدو او لغاتو کې ډېرې سره نژدې دي که دغه لاندې جدول په غور وګوري، دا به درته ښکاره شي چه په رښتیا دا ژبې له یوې کورنۍ څخه دي.

پښتو	پاړسو	سنسکریت	اوستا	لاتین	انګلیسي	جرمني	فرانسوي
پلار	پدر	پاتري	پیتر	پتر	فادر	واتر	پیر
مور	مادر	ماتري	ماتر	ماته را	مدر	موتر	میر
خور	خواهر	سواچر	هوګهر (سوسر)	سور در	سسټر	شوستر	سور
ورور	برادر	بهراتر	براتر	فراتر	برادر	برودر	فریر

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائي اقوام

د دوي پښت او خپرېدنه

دمخه مو وويل چه پښتو ژبه د هندو اروپائي يا آريائي ژبو څخه د سنسکريت او اوستا خور ده اکثر غربي پوهان چه د پښتو پلټنه ئې کړېده دا خبره مني، دوي وائي چه پښتو له سامي او نورو ژبو سره اړه نلري، له هندو اروپائي ژبو څخه ده.[۱]

هندو اروپائي ژبي چه انډو ژرمانيک ئې هم بللي، د آريا د پښت ژبي دي، آريائيان د انسانانو يوه خورا مهمه ډله ده، چه له پيړيو پيړيو څخه دوي پر مځکه د لوړ مدنيت خاوندان دي او د شرق او غرب غټ غټ ملتونه له دي پښته څخه را وتلي او پيدا شوي دي.

آريائيان تر خپرېدلو او ډېرېدلو دمخه په يوه ځاي کي اوسيدل، چه دوي پخپله پخوانۍ ژبه، آريانا ويجه Aryana Vaego باله يعني د آريا مځکه يا د اصيلانو او نجيبانو او پاکزادانو هيواد.[۲] وايي چه د دوي د هيواد هوا خورا ښه وه، مځکي ئې ډېري اباتي وې، دوې مياشتي ئې پسرلي ؤ، نوري مياشتي به يخني وه.

مورخين په دې خبره کي ډېره سره مختلف دي، چه آيا دغه آريانا ويجه چيري وو؟ ځني وائي، د بالټيک غاړي، او ځيني وايي چه د تور سين شمالي غاړي دي، بله ډله هسي ګڼي، چه د خزر د ډند شرقي او شمالي غاړي د آريائيانو اصلي مرکز وي.

خو ځيني پوهان دې ته هم تللي دي چه د آريائيان د توکم اصلي ځاي د پامير لوړي مځکي او د آمو سر چينې دي! په هر ډول د آريائي توکم اصلي ځاي هر چيري چه وو خو پر دوي هغه ځاي تنګ سو، او لکه په اوستا کي چه راوړي هغه مځکه يو په يوه سړه شوه، چه د خلقو د خوړو لپاره څه نه پکښي موندل کېده، نو ځکه آريائي توکم له هغي مځکي څخه ليږدنه (هجرت او کوچ) وکړ د دغه ليږد زمانه څلور زره کاله (ق،م) تخمين کيږي[۳] دکتور پي

---

[۱] راورتي انګليسي محقق د خپل پښتوګرامر په ديباچه، ص ۲۸ کي د پروفيسرکلپرت Klaproth او پروفيسر ډورن Dorn او الفنستون Elphinstone او نورو پوهانو افکار د پښتو په باب کي را نقل کړي دي چه دوي ټول دغه خبره مني.

[۲] د جيګر الماني د خاوري ايرانيانو تمدن ج ۱.

[۳] ايران قديم ص ۹ تمدن ايرنيان خاوري ص ٦٤-٧٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

گايلس P. Giles دکيمبرج د پوهنتون د مقايسوي فيلالوژي پروفيسور د دغو آريائي اقوامو لامله هسي معلومات را کوي:

هند و آريائي نوم پر آريائي اقوامو او ژبو تر ټولو دمخه دوکتور تهوماس ينگ Thomas Young ايښي دي[1] اما د هندو ژرمن Indogermanic اصطلاح تر ټولو دمخه په ۱۸۲۳ ع يوه جرمني ژب پوهان کليپروت Kalproth باب کړه، دې علماو د ژبو بڼونه، قواعد، عمومي ريښې او ستي ، او ټول خصايص وليدل، او يوه ډله ژبې ئې په دغو نومو له يوې کورنۍ څخه وګڼلې، اما تر ټولو دمخه سر وليم جونز Sir William Jones د هند د ايشيائي ټولني مشر په ۱۷۸٦ ع دغه ژبې يوه کورنۍ ګڼلي وې، خو دغه نومونه وروسته پر کښېښودل شوه.

دا خلق چه هندو اروپائي ژبې ئې ويلې د انسانانو د سپين توکم څخه وه، دوي ځيني حيوانات او بوټي پيژندل، ښائي چه ځيني لاسي صنايع ئې هم درلودل د اوسنيو ژبو سره ورته والي ئې مونږ ته دا را ښئي چه دغه خلق به يو وخت يو ځاي سره اوسيدل، مگر چه د آمو غاړو او باختر ته را ورسيدل خورا دمخه وخت ئې (۲۵۰۰ق ،م) تخمين کيږي. دې خلقو ځانونه آرين Aryan بلل،[2] له علمي پلټونو څخه دا خبره زباده شوې ده، چه دغو آريائي اقوامو تر خپريدلو دمخه يوه ژبه او يو مذهب درلود. د آسياي صغير په کوي بوغاز Boghaz-Koi کي چه د پخوانو هيتانونو پايتخت (پتريوم) هلته و يو وړ ليک (کتيبه) پيدا شوې ده چه نيټه ئې (۱٤۰۰ ق، م) ده دلته يو آريائي قوم اوسيد، چه ميتاني Mitani نوميدل او دغه زړه کتيبه هم په دوي کي Tel-el Amarana ته منسوبه ده دغه زوړ ليک چه پوهانو وکوت، دا ئې ومنله چه په شمال غربي بين النهرين يا آسيائي صغير کي هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شاو خوا کي آريائي اقوام اوسيدل، په دې کتيبه کي د دوي د شهزادگانو نومونه راغلي دي چه سوچه آريائي نومونه دي لکه: آرتيتما Artatama، تسرتا Tusratta، سترنا Suttarna دغسي هم په دغه کتيبه کي د هغو ارباب انواع نومونه اخيستي شوي دي، چه د هند د آريائيانو په کتابو کي هم سته لکه: ايندره Indra وارونا Varuna ، يا دوه هسک غبرگولي ورونه ناساتی[3] Nasatyas.

علاوه پر دغه زاړه ليک چه د آريائي اقوامو د ژبي او مذهب يووالي (۱٤۰۰ ق،م)ښکاره کوي يو بل دليل هم پر دې تاريخي خبره باندي سته له (۱۷٤٦) تر (۱۱۸۰ ق،م) پوري يو قوم چه کاسي Kassites نوميده، او د زاگرس په غرو (اوسنی کرمان) کي اوسيدل پر بابل او عيلام سلطنت وکړ، د دغو کاسيانو په ژبه کي هم دغسي کلمات راغلي

[1] ده لومړي پلا يو مضمون په دې خصوص کي په ۱۸۱۳ ع په The Quarterly Review کي وکيښ.

[2] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ ص۷۳.

[3] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ ص۷۲-۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چه سوچه آريائي دي مثلاً شورياس Shurias او مرتياس Marytas چه د سنسکريت سوريا Surya (لمر) او مروتاس Marutas (د باد رب النوع) سره پوره ورته دي، دغسي هم سماليا Simalia (د واورنو غرو ملکه) کښې مې په هماليا او زيما Zima (واوره) پخوانيو آريائي کلماتو پوري نښلي. دغسي هم وروسته په (۷۰۰ ق،م) موږ د اسور بانيپال Assurbanipal آسوري لوي پاچا په کتب خانه کي د (اسرا ميزاس) Assara-Mazas نوم وينو، چه کښې مې دغه د اوسا اهورا مزدا Ahura Mazda (د لوي خداي نوم) دي، او دا نوم په سنسکريت کي اسورا Asura او په اوستا کي اهورا Ahura و، په دې ډول موږ له دغو دلايلو څخه دا علمي نتيجه اخلو چه د (۱۵۰۰ ق، م) په حدودو کي آريائي اقوام په ژبه او مدنيت او ديانت کي سره يو وه او تر دغه وروسته دوي ښائي چه سره بيل شوي وي[1]

باختري آرين

هندي او ايرانۍ څانگي

دمخه مو وويل چه آرين اقوام له "اريانه ويجه" څخه خپاره شول، او زموږ وطن ته له شمالي خوا راغله تر آمو را واوښتل، او په باختر کي يو ښکلي مدنيت جوړ کي، او دا مرکزي آريائيان پر درې برخي باندي ويشلاي سو:

۱- مرکزي او باختري: چه دوي د هندوکش په شمال او جنوبي لمنو کي هستوگه درلوده او زموږ د وطن په غرو او دښتو او درو کي سره خپاره شول. د اباسين له څنډو د آمو او د خراسان تر دښتو پوري د دوي اصلي مرکزي هيواد و. بلخ، تخارستان، هرات، اراركوسيا، كابل، گندهارا، سگستان، خراسان د دوي د مرکزي هيواد مشهوري برخي دي. او جنوباً په بحيرهٔ عرب پوري د دوي د هيواد څنډې نښتي وې.

۲- يوه ډله آريائي اقوام له بلخه د جنوبي غربي خوا ته د هريوا (هرات) پر خوا له خراسانه تير شول، د پارس خاوري ئې ونيولې او اوسني ايران ئې تشکيل کړ. د دوي دغه هجرت مورخينو هسي تعين کړي دي، چه د (١٤) قرن

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج١ ص١٦ - ويدک انديا، ص ٢٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ق،م) څخه شروع شوي ؤ تر اتمي قبل المیلادي پیړۍ پوري جاري ؤ. او لومړی دولت دغو آریائي اقوامو په ایران کښي د ماد Medie په نامه د اومي قبل المیلادي پیړۍ په ابتداء کي تشکیل کړي ؤ.[1]

۳- یوه دسته آریائي اقوام د باختر او هندوکش له شاو خوا څخه د کابل او خیبر او نورو لارو څخه ولاړل په سپتاسندو (یعني د اوو دریابو په مځکه) کي سره خپاره شول، دوي تر اباسین تیر شول، د اباسین او گنگا په منځ کي یو ځلان مدنیت جوړ کړ، او د هند په زنگلو او بڼو کي ودان شول، د دغو هندي آریائیانو لیږدنه هم له څورلسمي قبل المیلادي پیړي څخه شروع کیږي.[2] د آریائي اقوامو دغه درې ډلي (باختري-ایراني-هندي) زموږ له دې کتابه سره اړه لري د دوي په ژبو کي پلټنه کوو، او د پښتو ژبي ادبي تاریخ ځني را باسو. د دوي د مدنیت، اجتماعي احوال، روحي اوضاعو په کتنه کي څه نه څه د پښتو تاریخ څرگندوو.

مرکزي آرین چه د بخدي یا باختر (بلخ) په شاوخوا کي اوسیدل، ښه او غوره مدنیت ئې درلود، دوي خپل هیواد (آریا ورته یا آریا ورشه) باله، لومړۍ پلا دا نوم د منو سمهیتا Manu Samhita په کتاب (۲۲ شعر ۲ فصل) راغلي دي، مانو یا منو د آریا پلار کڼل کیږي، او آریائیان (منوري) هم بلل کیږي، دا پلار په دوي کي ډیر شهرت لري، او د ده په نامه ځیني قوانین هم شته چه (د منو لیار) ئې بولي. آریا ورته هم مانو نیکه په خپل کتاب کي ذکر کوي، او مورخین وائي، چه په دې هیواد کي آریائیان پښت تر پښته پیدا شوي دي.[3] د دې نامه معني داسي ده: د اصیلو او ښاغلو هیواد.[4] د دوي مرکز بالهیکا- بخدي- بلخ و، چه د لوړو بیرغو ښار بلل کیدي، او تل به دا لوي د مدنیت مرکز د (رڼه-روښان-ښکلي) په صفتو ستایل کیدۍ مثلاً بلخ بامي- بلخ گزین (د منو او بامي کلماتو شرح وروسته په دې کتاب کي راځي).

---

[1] تاریخ هیروډوټ، ص ۲۱۰.

[2] تمدن هند، ص ۱۸٤ - هند قدیم، ص ٤ - د هندیانو تاریخ د هنټر لیک.

[3] ریگویډي هند، ص ۸۵ د ډاس Das لیکنه.

[4] دآریا زاړه آثار، ص۱۲۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائي ژبه او پښتو

دمخه مو د آريائي ژبو ويشنه ولوسته او تاسي ته څرګنده شوه چه کومي کومي ژبي د آريا له کورنۍ څخه دي. دا طبيعي او منلې خبره ده، چه آريائي اقوامو په خپل لمړنی ټاټوبي (آريانا ويجه) کي ځانله يوه ژبه درلوده، چه له هغې ژبي څخه وروسته هندي، ايراني، بخدي ژبي راوتلي دي. په دې لومړنۍ آريائي ژبي کي تر اوسه څه معلومات د پوهانو لاس ته ندي راغلي، او نه چا څه پکښي ويلي دي، تش دوني ويل کيږي، لکه دوي چه مذهب، رسوم، منلي دودونه درلودل نو ښائي چه بيله ژبه به ئې هم درلوده، خو دا نه معلوميږي چه اصلي آريائي ژبه کمه او څنګه او څه راز ژبه وه، او څو عمر ژوندۍ وه؟

دوکتور ګوستاو لوبون وائي: چه تر خپريدلو او هجرت دمخه آريائي اقوامو يوه مخصوصه ژبه ويله چه نوم ئې (آريک) و دا ژبه اوس ورکه ده، خو سنسکريت ژبه له هغې ژبي څخه را وتلې ده[1] دا اصلي آريائي ژبه چه د ټولو آريائي ژبو مور يا انا بلل کيږي، لااقل تر ميلاد (۳۰۰۰) کاله دمخه ويله کيده او د دوي مشترکه ژبه وه، خو اوس ئې هيڅ نښه او بولګه نده پاته، له دې جهته چه د آريائيانو تاريخ او ليکني د قبل الميلاد تر (۱۴۰۰) کاله دمخه نرسيږي نو دوني ويلاي شو، چه سنسکريت، اوستا، زړه پاړسو درې سره له دغي اصلي آريائي ژبي څخه زيږيدلي دي.[2]

ميډيم راګوزن Z.A.Ragozin ليکی: چه تقريباً سل کاله دمخه په اروپا کي د هند د علومو پلټنه او زده کول شروع شول، هغه وخت چه چارلس ولکنس Wilkins مهابهارت ترجمه کړ، او د سنسکريت ګرامر ئي وکيښ، نو سر وليم جونز، د منو دهرم شاستر، او کولبروک Colbrook د هند پر فلسفه او قوانينو او ادب باندي کتابونه وليکل، نو د اروپا او هند د ژبو پر تله او مقايسه شروع شوه، او دا فکر خلقو ومانه، چه سنسکريت د ټولو ژبو مور ده، مګر وروسته چه پلټني او د پوهانو کتني ډيري شوې، نو دا ښکاره شوه، چه تر سنسکريت لا دمخه يوه بله ژبه هم آريائي خلکو درلوده، چه په اصل کي هغه ژبه د نورو ژبو مور ده، يوه بل عالم جيکب ګرم په آريائی ژبو کي د صحيحو حروفو د تبديل اصول وښوول، او دا ثابته شوه، چه د آريائي اقوامو لومړۍ او اصلي ژبه لا بله وه چه د هغې ژبي الفاظ او کلمات په ټولو آريائي ژبو کي مشترک دي.[3]

---

[1] تمدن هند، ص ۱۸٤.

[2] ايران قديم، ص ۱۰۸.

[3] ويدک انډياVedic India، ص ۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اصلی آريائي ژبي عمر د ژبو پوهان (۲۵۰۰ تر ۳۰۰۰ قبل الميلاد) پوري تخمين کوي، دوي وايي: چه آريائي اقوام تر اباسين (انډوس) پوري وتل. خپل مشهور ديني کتاب ويدا Veda ئې په خپله ژبه انشاء کړه، د دې کتاب د ليکني تاريخ تر ۱٤۰۰ قبل الميلاد دمخه نه ځي ، لکه دمخه چه مو وويل چه د ايشياي کوچک د آريائي اقوامو زاړه ليکونه هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شااوخوا کي کښل شويدي، که د هندي آريائيانو کتاب ويدا له هغه ليکو سره پر تله سي، ژبي ئې سره مخالفي دي، خو د نومو اشتراک ئې څرگنديږي.

په دې دليل نو ويلاي شو: چه (۱٤۰۰ ق،م) به شاوخوا کي د آريائي اقوامو ژبي سره بيلي شوي وې او اصلي آريائي ژبه په دغه وخت کي نه وه ژوندۍ، دا خبره هم د ژبو پوهان مني، څو يوه ژبه په نورو فرعي ژبو اوړي، يعني ځانله بيلي بيلي څانگي مومي، لږ تر لږه يو زرکاله غواړي.[1]

نو په دې حساب چه موږ د ويدا، او د کواي بوغاز د زاړه ليک له عصره يعني د (۱٤۰۰ ق،م) څخه زرکاله پخوا ولاړ سو نو به دا ووايو، چه د (۲٤۰۰ ق،م) په شا او خوا کي د آريائي اقوامو ژبه لا يوه وه، او لکه ځيني مورخين چه وايئ، دا ژبه له پارس او ميډيا څخه تر پنجابه ويله کيده او د آمو شمالي خواوي سغديانه هم پکښي شاملي وې[2] نو د دې اصلی آرايائي ژبي عمر له (۲٤۰۰ ق،م) څخه تر څلور زر قبل الميلاده پوري تخمين کيژي، يعني له هغه وخته چه آريائي اقوامو لومړئ پلا له (آريانا ويجه) څخه هجرت کاوه!

د دې اصلي آريائي ژبي کوم اثر او نخښه لکه دمخه چه مو هم وويل، اوس نده پاته، خو زه به په راتلونکو ليکو کي د پښتو نژدي والي له دغي ژبي سره په ځينو علمي دلايلو ثابت کړم او دا خبره به زياده کړم چه پښتو هغه اصلي ژبي ته خورا نژدې ده، او لکه سنسکريت او اوستا چه ځني زيږيدلي دي، پښتو هم د هغي ژبي لور ده.

دمخه مو وويل: چه آريائي اقوام له بخدي يا باختر څخه شرق او غرب ته سره خپاره شول په هند او ايران کي مدنيتونه جوړ کړل او ځيني له دوي څخه په بخدي او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي پاته شول او وروسته په ټول هيواد کي سره خپاره شول، دا آريائيان چه د مرکزي او باختري ډلي څخه دي، ډير قبايل او ډلي لري، چه يوه مهمه ډله ئي د (بخت=پکهت=پښتون) په نامه ياديږي، او پښتو ژبه هم دوي تر اوسه وايي، دا ژبه له قديمه دوي ته پاته ده، او مرکزي آريائي ژبه چه له اصلي ژبي څخه دلې د آريائيانو پخپل مرکز او کور کي زيږيدلې ده، هم دغه

---

[1] تاريخ ادبيات ايران د حلال همائي.

[2] د "لوي دولاواله ډوبسن" کتاب هندو اروپائي، ص ۷۵ ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ده وروسته چه تاسي د پښتو او پښتون د نومو په خصوص کي تاریخي څېړني وګورئ دا خبره به ښه درته لګه سي اوس دلته هم د پښتو د ربط دلایل له اصلي آریائي ژبي سره لاندي راوړم.

پښتو او اصلي آريائي ژبه (آريک)

د تاریخي او علمي څېړنو په استناد مو دمخه دا وویل چه پښتو د آریک ژبي لور ده، د دې خبري د پلټني او منلو لپاره باید موږ د آریائي توکم پخوانو کلماتو ته وګورو، چه له دوي څخه څه پاته دي؟ او هغه کلمې بیا په پښتو ژبه کي وګورو چه تر اوسه ژوندۍ دي!

او بله دا خبره هم باید دلته وسي چه آرین توکم له بخدي څخه یا د هند خوا ته ولاړل، چه ژبه ئې سنسکریت شوه او د ویدا کتاب په دغه ژبه دي، یا هغه قبایل دي چه ایران ته ولاړل، ژبه ئې فرس قدیم بیا پهلوي بیا اونسۍ پاړسو شوه اما هغه قبایل چه پخپله په بخدي کي پاته شول، کومه ژبه ئې ویله؟

زما دا عقیده ده چه دوي پښتو ویله، ځکه چه وروروسته دغه قبایل تر هندوکش را تیر شول، دوي د بخدي په نامه (بخت=پکهت=پښتون) بلل کېدل، او هغه تاریخي نوم دوي تر اوسه ساتلي دي، او هغه پخوانۍ ژبه هم دوي تر اوسه خوندي کړیده.

دا مطلب به وروسته زه ښه څرګنده کړم، چه پښتانه یعني د پښتو ژبي ویونکي هغه پخواني بخدي یا باختري آریائیان دي چه نورو ورونو ئې ایراني یا توراني یا مغولي یا هندي اقوامو په تماس خپله اصلي ژبه هیره کړه، مګر فقط ښاغلیو پښتنو تر اوسه ساتلې ده.

په دي کي هیڅ شک نسته چه بخدي آریائیان (۱۴۰۰ ق،م) یعني هغه وخت، چه د هندي آریائیانو دیني کتاب ویدا لیکل کیدئ د پکهت په نامه مشهور وه پخپله په ریګ ویدا Rig Veda کي هم د دوي نوم ذکر کیږي، نو چه دغه ملت په دغه نامه موجود وي د دوي ژبه هم باید موجوده وي!

له تاریخي اسنادو څخه ښکاره کیږي، چه آریائي بخدي یا د پکهت اقوام پسله (۱۴۰۰ ق،م) د هیواد شرقي غرو او د اباسین غاړو ته تللي او دلې میشته وه، ځکه چه ریګویدا د دوي نوم د هند په یوه مشهور جنګ کي ذکر کوي، او هم وروسته (۱۰۰۰ق،م) په بخدي یا باختر کي یوه بله ژبه پیدا کیږي چه زند ئې نوم دي او د اوستا مشهور دیني کتاب په دغه ژبه دي. او بیا هغه وخت چه هیرودوټ Herodote یوناني مورخ د پکهت او پاکتویس ذکر کوي، نو د (۵۲۰ ق،م) په حدودو کي هم دوي انډوس (اباسین) پر غاړو ښئي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو تاريخي ملاحظاتو څخه موږ دې نتيجې ته را رسيږو، چه پښتانه آريائيان لومړۍ په بخدي کي اوسيدل له هغه لومړنۍ ټاټوبي څخه دوي د هغه ځاي په نامه (بخت=پکهت) د خپلي زړې ژبي سره د (١٤٠٠ تر ١٠٠٠ ق،م) پوري د اباسين غاړو او د هيواد شرقي غرو ته ولاړل، دوي خپل د بخدي پکهت نوم سره له خپلي ژبي وساته او تر اوسه هم په دغه نامه او دغه ژبه مشهور دي.[1]

د دې تاريخ پلټني په رڼا کي نو اوس تاسي ځيني لغوي دلايل هم واروئ.

د آريا کلمه

لومړۍ کلمه چه موږ ئې د پښتو ژبي د اصالت لپاره د لغوي دليل په څېر پلټنه او څېړنه کوو پخپله د (آريا–آرين) کلمې دي.

تاسي ته دمخه هم وويل چه دا نوم ډېر قديم دي، مورخين وائي: هغه اقوام چه د آمو له غاړو څخه په باختر او هند و ايران کي خپاره شول، دوي ځانونه آرين Aryan يعني اصيل او نجيب او شريف ګڼل، او چه په هند کي خپاره شول، هلته د تور توکم انسانان دمخه اوسيدله هغو سره آريائيانو جګړې وکړې، او شا ته ئې وشړل، لکه دوي چه ځانته (آرين) يعني شريف او نجيب وايه، هغو قبيلو ته ئې داسو، يا ديسو Dasyu ويل دا دواړي کلمې په ريګويدا کي ذکر شويدي.[2]

د آرين د کلمې ځانګي په سنسکريت کي آريا يا اريا Arya او په زند کي ايريا Airya دي چه هغه د شريف او نجيب معنا لري او دوي له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتياز ورکاوه چه د دوي له پښته نه وه او اصيل نه ګڼل کېدل.[3]

[1] د پښتو او پښتنو تاريخي څېړني به وروسته مفصلي راشي دلته ضرورتاً لنډ لنډ ذکر وشو.

[2] د پانيکار هند قديم ج١ ص٤ پخپله په ريګويدا کي هم د آرين ذکر راغلي دي ج٣ص٢٠٧.

[3] کيمبرج هستري آف انديا ج١ص٧٣ د پخوانيو سړو تاريخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علاوه په ریګویدا، په اوستا کي هم دا نوم راځي، او هسي وائي: خدای تعالی د آرین مځکه او د آرین توکم او پښت پیدا کړ.[1]

تر دغو دوو پخوانو کتابو وروسته بیا وینو چه هیروډوټ (٤٨٤-٤٢٥ ق،م) د آرین ذکر ښو ځایه کوي. دی وائي چه میدي Medes اقوام په پخوانیو زمانو کي آرین Arian بلل کیدل[2] ځکه چه میدي اقوامو د (٦٥٥ ق،م) په حدودو کي د ایران په پای کي یو لوي سلطنت جوړ کړیدي. نو دا ویلای شو چه د آرین اصطلاح تر دغو وختو پوري هم په ټولو آریائي اقوامو کي ژوندۍ وه او هخامنشي داریوش (٤٨٦-٥٢١ ق، م) هم په خپل ډبرلیک کي ځان افتخاراً آریائي او د آریا له پښته بللي دي.[3]

د اروپا اوسنیو پوهانو، د دې کلمي په شا و خوا کي ښې ښې پلټني کړي دي، ځکه چه دا نوم آریائیانو له خپلي پخواني او اصلي ژبي څخه ورسره راوړي و، نو که په نورو ژبو کي د دغه نامه ریښې پیدا شي، هغه ژبي د آرین اصلي ژبي ته نژدې بللي کیږي!

دوکتور جیګر Geiger الماني محقق وائي، چه آرین له (آر) مشتق دي چه په سنسکریت کي د اصلي او بنیاد په معني دي، او آریا وائي نجیب او شریف او پارسا ته.[4]

علاوه پر دغو اقوالو چه (آر) د اصلي په معنا بولي ځیني محققین دې ته هم تللي دي، چه آریا له (آر) مشتق دئ، چه پخواني سنسکریت کي د کرهني یعني کشاورزۍ او زراعت مفهوم درلود، نو له دې جهته آریا کرونکي او زارع ته ویل کیدي، دا قول د مشهور سنسکریت پوهاند میکس مولر Mexmuller دي چه دوکتور هنټر ئی هم د هند د خلقو په تاریخ کي مني او آرین د کرونکي په معنی اخلي.[5]

میډیم راګوزن لیکي: چه (آر) د یوي په معني و، له لاتیني او ایټالوي (اراز) د سلاوي (اراتي) د یوناني (اروټ رون) د انګریزي ایریبل (د یوي وړ) دغسي د یوناني (ارورا) او د لاتیني آرور (یوي شوې کښت) ټول له دغي مادې

[1] یشت فصل ۹ فقره ۹ فصل ۱۰ فقره ۵-۱۳،۲۵ فصل ۱۳ فقره ۵-۸.

[2] هیروډوټ ج۷ص٦٢ د ویلر هیروډوټ ص ۲۸۹.

[3] د ویسباخ میخي خطوط.

[4] تمدن ایرانیان خاوري ج۱ ص ٦٥--٦٦.

[5] مقدمهٔ تاریخ هند قدیم ص۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه دي، آريائي اقوامو ځان له دې جهته کښتکار او زارع باله چه له وحشي تورانيو پونده و څخه د دوي توپير وسي او هر وخت ئې په دغه نامه فخر هم کاوه.[1]

د دې آريائي نامه اثر پر نورو اقوامو هم شويدي، د بابل او نينوا په آسوري ژبه ئې هم (آري) هغې مځکي ته ويل چه يوي اوکرلې شوې وي (ارارا) د دغه هيواد په کوشي ژبه د فصل ريبل وه.[2]

په دې ډول د آريا د کلمې په خصوص کي دوې نظريې د پوهانو تر منځ شته يوه دا وه چه آريا اصيل او شريف دي دوهمه دا ده، چه کرونکي او بزگر دي.

زما په عقيده د پوهانو دا دوې نظريې په تاريخي دلايلو سره نزدې او يو ځاي کيږي، تاسي به وائي څنگه؟ په دې ډول:

د کرهڼي اهميت په آريائيانو کي

په آريائي قومو کي کرهڼي ته په خورا درنه سترگه کتل کيدل، دوي ديناً مکلف و چه زراعت ته توجه وکړي په ريگويدا او اوستا کي د کرهڼي او زراعت کارو ته د شرافت په سترگه کتل شويدي، اوکرهڼه ئې د شريفو او اصيلو او پوهو خلکو کار بللي دي په ويدا کي راغلي دي "پوه او دانشمند انسان تل په کرهڼه او جوغ بخت وي"[3]

بل ځاي وائې:

"اې انسانانو: د غنمو او نورو شيانو د کرهڼي له پاره په سپاره مځکه سره څيري کړي، ښکلي اربې وچلوئ، او ځانونه په وساتئ"

"اې انسنانو! يوې وتړي: مځکي د کرلو لپاره ښه يوې کړئ، او پستې کړئ، اوربشي او غنم پکښي وکري زيار کښ کرونکي ته بويه چه تل د غويو جوغ ته سپاره ور واچوي او مځکه ښه په يوې کړي."[4] په اوستا کي هم تل

[1] ويدک انديا ص ۳۵.

[2] مقدمهٔ تاريخ هند ص ۹۲.

[3] يجرويد فصل ۱۲ فقره ٦٧-٦٩-٧٠.

[4] يجرويد فصل ۱۲ فقره ۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرونکي شریف ګاڼه شي، او زردشت خلکو ته د کرهنې او څاروو د پالني تشویق کوي، زارع ته په درنه سترګه ګوري او د ګاتها په یوه سندره کي بزګران او کرونکي د انسانانو په خورا لوړه او شریفه ډله کي یادیږي.[۱]

په دې ډول د کرونکي او بزګر مقام په آریائیانو کي ډېر لوړ ؤ، او د دوي دیني کتابونه په لار ښوونه هر بزګر شریف او محترم ګڼل کیدي، او په دوي کي خورا لوړه او خورا شریفه اجتماعي دنده دغه زراعت او بزګري وه نو ځکه هر زارع او بزګر نجیب او شریف و او هر شریف سړی به هم کرونکي او بزګر و، اصیلتوب او نجابت د زراعت سره لازم و او هر چا چه به دغه اجتماعي وظیفه اداکوله هغه سړی به هم شریف هم نجیب ګڼل کیدي.

د شریف او زارع تطبیق

دمخه مو ولوستل: چه پوهان د (آریا) کلمه یا د اصیل او شریف په معني اخلي یا د زارع او کرونکي په مفهوم! دا دواړه مفهومه لکه تاسي چه ولوستل سره یو شي دي ځکه چه په پخوانو آریائي اقوامو کي د دیني کتابو په لار ښوونه هر زارع نجیب او شریف و، او هر شریف هم زارع و نو ښائي چه په آریائي ژبه کي دي (آر) د اصل په معنا و، وروسته ځکه چه هر کرونکي سړی شریف ګڼل کیدي، نو هر کرونکي او زارع ته دي (آرین) یعني اصیل ویلي شوي وي. او یا دا چه (آر) اصلاً د زراعت او کرهنې مفهوم درلود، ځکه چه هر کرونکي او زارع شریف او اصیل بلل کیدي، نو به طبعاً د اصالت او نجابت معاني د آرین په کلمه کي مجازاً ګډې شوي وي.

داسي لغوي تحولات او معنوي اوښتني، د مجاز او حقیقت تر منځ په ژبو کي ډېري دي، نو که د (آر) د کلمې حقیقي معنا اصل او نجابت وګڼو، زراعت به ئې مجازي او که زراعت حقیقت وګڼو، اصالت او شرافت به ئې د مجاز به ډول وروستني لغوي تحول وي، په دې ډول د پوهانو دواړي نظریې سمي او پر ځاي دي، او د آرین کلمه په دوو معناو بولو شریف او زارع یا زارع او شریف.

په پښتو کي د آرین ریښه

اوس به نو راسو، پښتو ته، چه په دې ژبه کي د آرین او (آر) د پخوانو کلماتو لپاره څه لرو؟ او اوس کوم مستقل الفاظ شته، چه دغه مفاهیم ولري؟

[۱] ګاتها ص ۹۸ یسنا ۳۳ فقره ۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو په پښتو کې د دغو دواړو معناو لپاره چه پوهانو د (آر) په خصوص کي ښوولي دي ريښې او مستعملي ژوندۍ کلمې شته، په دې راز:

۱- تر اوسه هم (آره) د اصل او بنیاد په معنا موجوده او مستعمله کلمه ده چه اکثر قبایل یې وائي[1] دا کلمه له پخوا څخه په پښتو ادب کي هم ځاي لري، او پښتو ادبیاتو پخپلو اشعاروکي د یوې مستعملي او ژوندۍ کلمې په ډول را وړې ده.

زمینداوري اکبر چه دګوړ تیمور معاصر دي د (۸۰۰ هـ حدود) هسي وائي:

د غم آره ئې شوه ټینګه زما په زره کي　　　　د رقیب سره خنداکړي هوسیږي

وروسته یو بل ادیب ملا الف هوتک چه بحر الایمان ئې په (۱۰۱۹ هـ) نظم کړي دي وائي:

دی له آره ؤ ښاغلي　　　　څه که سو په ویر نتلئ

پیر محمد میاجي د (۱۱۳۵) په حدودوکي وائي:

شیخ متي چه خلیلي ؤ　　　　دی له آره لوي ولي ؤ

نو آره د اصیل او بنیاد په معني د پښتو پخوانۍ کلمه ده چه تر اوسه هم ژوندي ده. او په دې معنا د ډوکتور جیګر الماني له قوله سره مطابقت لري، چه دی هم آره اصل او آرین اصیل ګڼي.

۲- که د آر دوهمه معنا یعني کښت اوکرهڼه د میکس مولر په قول واخلو، دا هم کټ مټ په پښتوکي تر اوسه سته په قندهارکي بزګران واکښتګران د لو پر وخت هسي وایي: (آره آره لور پر غاړه) به دې جمله سره د بزګرانو او زارعینو حال بیانیږي، چه دوي لومړی کښت کوي او بیا ئې ریبي! نو آره په دې محاوره کي خاص د کښت اوکرهڼي مفهوم لري، چه د هنټر او میکس مولر له قوله سره سم دي.

نوکه آرین په لومړۍ معنا اصیل وي هم په پښتوکي شته اوکه په دوهمه معنا کښتګر او زارع وي هم په پښتوکي تر اوسه مستعمل دي.

عین د آرین کلمه د پښتو له ګرامر سره هم مطابقت لري، ین Yan په پښتوکي خورا ډیر د نسبت د ادات په ډول راځي، او دکلماتو په پاي پوري نښلي مثلاً ژړ (برنج) ژړین (برنجی) که دکلمې په پاي کي (هـ) وي غورځي لکه

[1] د پښتو مرکې لوي قاموس (قلمي) - د راورټي پښتو لغت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاوره (خاک) چه خاورین (خاکی) د (هـ) په حذف ځني جوړ شوي دي نو که (آره) واخلو او د پښتو له دغو اصولو سره سم د نسبت (ین) پوري ونښلوو (هـ) غورځي او آرین ځني جوړیږي او ښائي چه وروسته ماقبل آخر زور په الف تبدیل شوي او آریان هم ځني جوړ شوي وي.

په دې ډول آرین منسوب دي د (آره) کلمې ته چه په پښتو کي د اصیل یا کرهڼې په معني تر اوسه سته او په پخوانو آریائیانو کي هم په دغو دوو معناو مستعمله و او معنا ئې هم په آریائي پخوانۍ ژبه هم په پښتو (اصیل او شریف او کرونکي) ده نو چه د (آر-آریا-آرین) د کلماتو ریښې تر اوسه په پښتو کي شته او هم پخواپه دغه ژبه کي استعمالیدل او دا کلمې هم له اصلي آریائي ژبي څخه دي نو دا ویلاي سو چه پښتو د اصالت او قدامت له پلوه هغي زړې ژبي ته ډیره نزدې ده.

د آریا کلمه په پښتو کي کټ مټ هم مستعمله وه، په پښتو کي دا نوم د علم په ډول د سړو لپاره استعمالیدې، د پښتو به قبایلو کي د یوسف نومي یو زوي (اریا) نومیدي، چه د ده اولاده بادي خیل بولي، افضل خان ختټک په تاریخ مرصع کي لیکي:

"د یوسف پنځه زوي و، یو په کښي اریا نومیده، از بس چه ډیر متبکر او مغرور و، بادي ئې باله، اوس ئې هم اولاد ته بادي خیل وائي"[1] یوسفزي د پښتنو مشهوره قبیله ده، چه تر اوسه هم په دوي کي د آریا اولاد بادي خیل شته، او دا ځني ښکاري، چه د (آریا) نوم په پښتو کي تر ډیره وخته معمول و.

آریانا ویجه

دمخه مو ولوستل: چه آریائیانو تر هجرت او خپریدلو پخوا په یوه مځکه کي ژوندکاوه چه پوهان ئې په تعین کي سره مختلف دي، مگر په دې اواخرو کي ډیرو پوهانو دا خبره منلې ده چه د آریائیانو اصلي ټاټوبي د ایشیا په منځ

[1] تاریخ مرصع ص٤ د راورتي طبع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د پامير لوړي ته نژدې و چه د مختلفو اقوامو روايات او د آريائيانو د هجرت له لارو څخه هم دغه زباديږي[1] پرسي سايکس ليکي چه دا ځاي د آمو او ايگزارت په منځ کي پروت و، چه دغه پامير او بدخشان ته نژدې دي.[2]

دې قديم وطن او ټاټوبي ته دوي پخپله قديمه ژبه (آرينه ويجه يا ويجو) (واج) ويله په اوستا کي چه شپاړس آريائي هيوادونه ښئي، (آرينه ويجه) هم يادوي، چه د وانگوهي ديتيا Vanghui Daitya د برکتمن روده سره واقع وه.[3] جيگر الماني او ځيني نور غربي پوهان وايي، چه دا (ارينه ويجه) په غرنيو مځکو کي وه، چه په سير دريا او زرافشان او آمو اوبيده، او آريائيانو په دغو غرو کي ځانونه د تاتار، او نورو له حملو څخه خوندي کړي وه، او د (آرينه ويجه) دکلماتو معنا داسي ده: د شريفانو او اصيلانو مځکه يا د پاکزادانو ټاټوبي[4]

د آريا دکلمې په خصوص کي مو دمخه تشريحات او تاريخي او لساني پلټني ولوستې اوس به راسو، او د ويجه (واج) کلمه به هم په پښتو کي وگورو، چه سته که نه؟ دا تاريخي کلمه تر اوسه هم په پښتو ژبه کي مستعمله ده، د قندهار خلق ئې (اويجه) د الف په زور او مجهوله يا؟، او د جيم په زورکي وائي: احمد محمود د خداي پر اويجه نه پريږدي چه په جمله کي اويجه هم د مځکي او سر زمين معنا لري، او دا پښتو ژوندۍ کلمه په هغه زاړه ډول او معنا په لږ تغير تر اوسه مستعمله ده، او موږ ته را ښکاره کوي چه له آريائي پخوانۍ ژبي سره پښتو څنگه نزدې ده، او ښائي چه سنسکريت او اوستا هم دوني قرابت نه ور سره ولري.

آريا ورشه

لکه په اوستا کي چه د آريائيانو زوړ ټاټوبي او مسکن (آرينه ويجه) بللي سوي او ريښې ئې هم په پښتو کي سته دغسي هم هندی آريائيانو هغه خپل پخواني ټاټوبي (آريا ورته) يا (آريا ورشه) بلله، چه معنا ئې هغه د آريا مځکه يا ټاټوبي او د اصيلو او ښاغلو هيواد ده. تا سي دمخه ولوستل چه لومړۍ پلا دا نوم به (منوسمهيتا) نومي کتاب کي

---

[1] ويديک انديا، ص٤٤.

[2] تاريخ افغانستان، ج١ص٣٦.

[3] ويندیداد فرگرد.

[4] تمدن ايرانيان خاوري ج١ ص ٦٦-٧٤ - ايران قديم ج١ ص ١١- د براون تاريخ ادبيات ايران ج١ ص٥٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي. دي آریا ورته Arya Varta د همالیا او بحیرهٔ عرب تر منځ مځکي ګڼي،[1] سر ولیم جونس وائي چه د منو قوانین تر مسیح اته سوه کاله دمخه کښل سوي، خو نوي پلټني دا ثابتوي، چه دوې یا درې پیړۍ تر مسیح دمخه دي[2]، محققین وائي چه دا نوم هندي آریایانو له پخوا او هغه وخته ور سره راوړي وو، چه دوي له بخدي څخه نه وه سره خپاره شوي خو د دې کلمې ادبي عمر درې پیړۍ قبل المسیح ته (لکه دمخه چه وویل سوه) رسیږي.

آریا ورته، آریا ورشه هم بلله کېده، او لکه ولسون Wilson چه وائي معنا ئې (د ښاغلیو او اصیلو ټاټوبي) ده[3] مګر هغه وخت چه دا نوم د هند آریائیانو ورسره یووړ، نو ئې دوني خپورتیا پیدا کړه، چه په پاي کي پر ټول هند اطلاق شو او تر ویدي دورې ډېر را وروسته چه د برهمنانو مدنیت له څلورمي پیړۍ قبل المسیح څخه په هند شروع شو، نو دوي بیا دغه (ورته=ورشه) واخیست، او د ګنګا د رود غاړي ئې (برهمنا ورته) هم وبللې[4] چه له دغه څخه هم د دغي کلمي زوړ استعمال او ادبي نفوذ ښکاره کیږي. او د آریائیانو یوه زړه او پخوانۍ کلمه ګڼل کیږي. علاوه پر دغو دوو زړو نومو چه (آریا ورشه) او (برهمنا ورشه) دي په آریائي قبایلو کي چه هند ته ولاړل یوه قبیله Bharata (بهارته) نومیده، چه دوي تر اباسین تیر شول، او په هند کي مدنیت جوړ کړ، او وروسته د دوي د جنګي کارنامو لپاره (مهابهارته) مشهور رزمي کتاب سو. دې قبیلې د آریائیانو د پخواني نامه (آریا ورشه) پر وزن او ډول د هند مځکي پخپل نامه (بهارته ورته) یا (بهارته ورشه) وبللې، او وروسته دا نوم د هند ملي نوم شو[5] او هغه زړه اصطلاح (آریا ورشه) ئې ورکه کړه، خو په دغو درو سره نومو کي (ورته او ورشه) راغلې ده، چه په دواړو ډولو تلفظ کېده او معنا ئې هم هغه (ټاټوبي او هیواد) و.

اوس به راسو او و به ګورو، چه ورشه په پښتو کي سته که یه؟

په قندهار کي تر اوسه (ورشو) wurshu په آخرني مجهول واو چراګاه مرتع، او مناسب ځاي ته وائي، ښه ورشو ده یعني ښه د څر ځاي یا مناسب ځاي دي، ورشو ئې ځني ورکه کړه، په هغه وخت کي ویل کیږي، چه له ډېره اضطرابه له سره څخه ځاي او خوا ورکه شي.

---

[1] کیمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۵۱.

[2] تمدن هند ګوستاو لوبون، ص ۲۱۰.

[3] آریانا اینټیکوا، ص ۱۲۱.

[4] د شرق اقصي تاریخ، ج ا ص ۱۰، مدنیت بخښونکي هند، ص ۳۸.

[5] مدنیت بخښونکي هند، ص ۳۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه له پخوا څخه د پښتو په ادب کي هم ځاي لري، او ژوندئ وه ژوندئ ده مثلاً ماشوخيل حميد مهمند وائي:

هغه سرکا زمانې د سپو د لوبو   چه ئې نه واهه مزري پل په ورشو

ورشو مرتع او د څړ ځاي ته هم وائي، او دا مفهوم د آريائي قبايلو له ژوندونه سره ښه اړخ لگوي، تاسي دمخه هم ولوستل، چه زراعت او مالداري په دوي کي څوني مهم کارگڼل کېدي، دوي هر شي ته د زراعت په سترگو کتل، نو ځکه "ورشو" دوي ته ديناً او مادتاً ډيره مقدسه وه، او دا کلمه له قديمه په دوي کي پر ښه مرتع او چراگاه اطلاق کېده، وروسته چه دوي هري خوا ته تلل نو دا نوم ورسره ملگري و او دوي پر خپل هيواد او وطن او ټاټوبي باندي ايښووئ.

دلته يوه خبره پاته شوه، هغه دا ده، چه (ورته او ورشه) څه اړه سره لري، او څنگه ورته او ورشه يو له بله سره اوښتي دي. لومړئ بايد دا ووايو: چه آريائي قبايل ټول له باختره او هم زموږ له وطنه تر اباسين اوښتي او هند ته تللي دي، ټول هغه کلمات چه اوس يا پخوا زموږ او د دوي تر منځ، مشترک دي، ځکه چه د آريا د پښت زانگو زموږ د وطن مځکي دي او هندي آريائيان هم له دې ځايه تللي دي نو دا په ټينگه ويلاي سو، چه د هغو زړو کلماتو اصلي اشکال هم بايد دلې پاته وي او هر څه تغير چه وروسته ور پيښ شوي وي، هغه به د نوي محيط اثر وي.

پر دې تاريخي اساس باندي نو دا ويلاي سو، چه ورته هم اصلاً ورشه او دغه د پښتو ورشو وه، وروسته چه آريائي قبايل په هند کي خپاره شول، نو دوي هغه په ورته سره تبديل کړه خو دواړه ډولونه ئې هم را نقل شويدي.

دا د ورته د (ت) تبديل، د ورشه په (ش) هم دفعي او يو په يوه ندي، (ت) ډيره په (س) اوړي، او دا تغير تاريخي هم دي، مثلاً پارت يوه تاريخي آريائي قبيله وه چه د دوي نوم د داريوش په ډبر ليک کي (پرثو) راغلي دي[1] نو د (ت) او (س) او (ث) تر منځ پخوا يو صوت په آريائي ژبو کي مشترک و، چه هغه (ش ـ شه) ته هم ورته دي، په پښتو کي هم (ت) ځاي په (س) اوړي مثلاً (کتل=کسل) چه يوه معنا لري، وروسته د (س او ش) تبديل هم عام، او په پښتو کي خورا ډير وي، مثلاً ، راسه - راشه - سي - شي ـ سوي - شوي - ولاړ سه ـ ولاړ شه او نور په دې ډول ښائي چه دغه پښتو (ورشو) په اصلي آريائي ژبه کي ورشه يا ورشو وه وروسته چه نوي محيط او نوي چاپير ته ولاړه او په نوو خولو کي ولويده، ورشه، بيا ورته شوه.

---

[1] ايران قديم، ص ۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتيجه

تر دې ځايه د پښتو رابطه د اصلي آريائي ژبي (آريك) سره ښكاره شوه، تاسي دلته دري پخواني آريائي كلمې په اوسنۍ پښتو كي ژوندۍ او مستعملي وليدلې: (۱) آريا، آرين = پښتو (آره) (۲) ويجه پښتو (اويجه) (۳) ورته - ورشه ـ ورشو پښتو به دغه مبحث كي فقط دغه دري كلمي تحليل شوي، وروسته چه د پښتو تطبيق د نورو آريائي ژبو (سنسكريت، زند، زړې پاړسو) سره كيږي، داسي ډير مثالونه او كلمات به راوړم چه تر اوسه زموږ په ژبه كي سته او ژوندي دي.

او د دې برخي لنډه نتيجه دا ده

پښتو له هندو اروپائي يعني آريائي ژبو څخه ده ځكه چه د آريائي د پښت زانگو دغه زموږ د هيواد مځكي دي، نو اصلي آريائي ژبه هم دلې ويله كيده او دلې پخپله پاته ده يا ئې لور پښتو تر اوسه په دغه غرو كي ژوندۍ ده.

د آريائي اقوامو نوري ژبي لكه د ويدا ژبه (سنسكريت) د اوستا ژبه (زند) د پښتو خوندي، او تر دغو دواړو ژبو پښتو اصلي آريائي مور ته نژدې ده، او تر اوسه هم په پښتو كي زاړه آريائي كلمات له اصلي آريائي ژبي څخه پاته او ژوندي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

پښتون او پښتو

پښتون - د لسو تېرو جگره او پښتون - د پکهت ويشنه - پښتون په ويدا کښي - پښتون په اوستا کښي - پښتون او يوناني مورخين - بختي په اسلامي دوره کښي - نتيجه - پښتو - پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء - د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل - پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟ - يوه ضروري يادونه ـ پښتو ولي هندي يا ايراني گڼلې شوې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون او پښتو

آریائي اقوام چه له خپلي زړې آرینه ویجه Aryana Vaeje یعني د اکسوس (آمو) او سیر دریا له سر چشمو څخه خپاره شول، او په بخدي او باختر کښي مدنیت جوړ کړ، وروسته نو له دغه ځایه بیا د هند او ایران خواو ته ولاړل. دوي ځیني مشهور قبایل درلودل، چه له هغه څخه یوه مشهوره قبیله پکهت=پښتون وه، د دې نامه تاریخي څیړنه او قدامت د پښتو ژبي اصالت او قدامت هم څرگندوي، نو ځکه د کتاب په دې دوهمه برخه کښي مفصلاً لومړي د پښتون پر کلمه او وروسته پخپله پر پښتو ږغیږو.

پښتون: تاسي دمخه ولوستل، چه د باختري آریائیانو یوه ډله تر اباسین (اندوس) پوري وتل، او د دوي یو معروف دیني کتاب ویدا Veda تر اوسه پاته دي، دا کتاب د آرایائی اقوامو په تاریخ کښي ډیر اهمیت لري، د هغه عصر ډیر وقایع څرگندوي، او ځکه چه اکثري برخي ئې زموږ د وطن په غرو او دریابو او مځکو اړه لري، او پکښي بیان شوي دي، نو محققین د ویدا کتاب زموږ د هیواد یو پخوانی کتاب گڼي.

له دې کتابه موږ د هیواد پخواني تاریخي وقایع او حوادث را باسو، او هم د ژبي په تاریخ کښي ښې ښې استفادې ځني کوو، وروسته چه په دې کتاب کښي د ویدي ژبي او پښتو د څیړني وار راشي، مفصلاً به ئې در وښیو، چه دا کتاب څه شي دي؟ خو دلته دغوني بس ده ، چه د ویدا د انشاء او لیکلو نیټه تر ۱٤۰۰ ق، م پوري رسیږي.

که موږ وغواړو چه د پښتو ژبي تاریخ وپلټو، ناچاره یو، چه لومړی دا ځان ته څرگنده کړو، چه پښتون قوم له کومه وخته په تاریخ کښي ځاي نیولي دي؟ او دا اولس زوړ او پخوانی دي که نوي؟

د لسو ټبرو جگړه او پښتون

هغه وخت چه آریائي اقوام زموږ د وطن په غرو او دښتو او د هند به زنگلو او ورشوگانو کښي سره خپاره شول د دې ټبرو تر منځ یو خورا لوي او مشهور جنگ پیښ شو، چه د ویدا په زاړه کتاب کښي بیان په خورا ښه ډول راغلي او کیفیت ئې دا دي:

”له آرایائي اقوامو څخه د بهارته Bharata قبیله د کوبها یعني کابل او ارغنداو له ورشوگانو څخه تر خیبر او بولان او نورو لارو تېر شول، او د سندهو Sindhu (اباسین) ورشوگانو ته کښته شول. او په هند او پنجاب کښي سره خپاره شول دلته د بهارته د ټبر پاچا (سوداس) نومید، چه د دیواداسا Divadasa زوي یا لمسي و، د دې پاچا سره د کوزیکا Kusika له علمي او ادبي کورنۍ څخه یو ریشی[1] او مذهبي مشاور ؤ، چه ویسوا میترا

[1] ریشی د آیائیانو شاعر او روحاني و، شرح به ئې وروسته راسي، په نورو لیکوکي دا اصطلاح راوړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Visvamitra نومیدي، دې ریشي روحاني قوه او نفوذ او پوهه درلوده. د سوداس پاچا سره ئې د ستردو Sturdu (ستلج) او ویپاشا Vipasha (بیاس) په نیول او فتوحات کښې ډیر کومکونه کړي وه، خو وروسته سوداس پاچا دا ځپل مذهبي مشاور ویوست، او په عوض کښې ئې بل سړي چه واسیستاس Vasistas نومیدي مقرر کړ. د دغو دوو تنو ریقیانو تر مینځ مخالفت او جګړه ونښته، د ویسوا میتړا ډیر قبایل پر خوا وه، او خلقو ئې په خوله کوله، نو ده ډیر آریائي قبایل سره را ټول کړل، او د سوداس سره ئې جګړه وکړه، خو پاچا بریالي شو، او د انو Anus او دریوهو Druhyu د قبیلو ملکان ووژل شوه.

دا جګړه د پاروشني Parushni (ایراوتي=راویی) پر غاړه پیښه شوي وه، او هغه لس آریائي قبیلي چه پدغه جګړه ئي لاس پوري کړي وو اکثر هغه قبایل دي، چه تر اوسه ئې هم بقایا زموږ په هیواد کي شته، او داسي ښکاري، چه تر دغي جګړي وروسته دوي د هندو ورشوګانو ته لیږد او هجرت بند کړ، او دلې پاته شول، د دغو لسو ټبرو نومونه دا دي:

۱- پکتهه Pakthas (بګتویس=پکهت=پښتون)

۲- اللینا Alinas (د نورستان خلق)

۳- بهالانا Bhalanas (د درهٔ بولان خلق)

٤- شیوا Chivas (د شیوکۍ خلق چه اباسین پر غاړه اوسیدل)

۵- ویشانن Vishanins

٦- انو Anus (چه د پنجاب د راوي رود پر غاړه اوسیدل، او د بریګیوس Bhrigus مشهور روحاني کورنی د دوي ستانه وه).

۷- دریوهیو Druhyus (دا قوم هم د انو سره اوسیدل)

۸- توروا‌شا Turvasha (دا دوې قبیلې سره ملګري وې).

۹- یادو Yadus

۱۰- پورو Purus (دګندهارا د شاو خوا خلق)[۱]

دا وې لس مشهوري آریائي قبیلې چه د لسو ټبرو په جګړه کي برخه درلوده، او لکه محققین چه وائی، او دغو څخه اوس هم اکثري قبیلې زموږ په هیواد کي سته، او له هغه وختو څخه تر اوسه دلې پرتې دي.

[۱] کمبرج هستري آف انډیا، ج ق ص ۸۲- تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پکهت ویشنه

په دغو آریائي قبایلو کي موږ د ژبي لامله فقط له لومړئ یعني پکهت سره اړه لرو، او له دې تفصیله مو مقصد دا دي چه د پښتون ملت لومړئ تاریخي وثیقه هم دغه ده، چه نوم ئې په ریگویدا کي یاد شوي دي، او دا څرگندوي، چه دا اولس تر میلاد ۱٤۰۰ کاله دمخه لا هم موجود و، او په آریائي کورنۍ کي نوم او نښان درلود.

د پکهت تاریخ په هغه وخت کي هم ډیر روڼ دي، او هر څوک ئې پیژني، دوي چه له بخدي څخه تلل، څو ډلي شول: یوه برخه ئې پخپله په باختر او بخدي کي پاته شوه، چه دوي وروسته د پارت Parth په نامه بلل کیده، او د قبل المیلاد د دریمي پیړئ په شا او خوا کي یو د دوي مشر ارساس پارتي د غرب پلو ته ولاړ، او د هري رود غربي خوا ته ئې د خزر تر څنډو پوري مدنیت جوړ کړ، او هغه مځکه ئې هم پخپل نامه پارتیا Parthia وبلله، او هلته دوي د پارت په نامه سلطنت او روڼ مدنیت او بیل ثقافت وموند (د ۲٥٦ ق،م حدود) یوه بله برخه هم له دغو پښتنو څخه د ارمنستان غربي خوا ته ورسیده، او هورې هم د پکهت=پکویس په نامه مشهور وه، او هغه ځاي د دوي په نامه (پکتیکا) بلل کیدئ.[1]

پښتون په ویدا کي

په ویدا کي مو د پښتنو ذکر ته دمخه اشاره وکړه، ځکه چه دا تاریخي وثیقه د پښتنو اهمیت او ثقافت، او سیاسي او اجتماعي ژوندون د ۱٤۰۰ ق،م په شا او خوا کي ښکاره کوي، نو به دلته لږ څه دغي خبري ته تفصیل ورکو: په ویدا کي پکتها د پښتنو د پاچا په ډول، او پکهت د قوم نوم، څو ځایه او مکرر راغلي دي. هغه انگلیسي ترجمه چه د اروپا مشهور هند پوهاند او مستشرق رالف ټي ایچ گریفت Ralph T.H. Griffith له ویدا څخه په دوه ټوکه کي گړیده، د پکهت ذکر ئې په دغو ځایو کي راغلي دي:

۱- دوهم ټوک ۱۸ مخ - اومه برخه - ۱۷ سندره

۲- دوهم ټوک ۱٥۳ مخ - اتمه برخه - ۲۲ سندره

۳- دوهم ټول ۲٦۰ مخ - اتمه برخه ۱ سندره

٤- دوهم ټول ٤٦٥ مخ - لسمه برخه - ٦۱ سندره

اوس به نو لاندي د ویدا ځني هغه جملې او فقرې راوړو چه په هغه کي د (پښتون=پکهت) نوم یاد شوي دي:

"... برگویس Bhrigus او دروهیوس Druhyus [2] ژر غوړ ونیوئ یوه دوست بل دوست ته د دوو لیرو قبیلو په منځ کي نجات وباخښه... د پکهت او بهالانا او الینا، او شیوا، او ویشانن خلق سره را ټول شول آریائي ملگري لار ښوونې ته د تریتسو Tristus قبیلې ته راغي، د ده دا د زړوتوب راتگ، له دې لا مله و، چه د جگړي سره ئې مینه

[1] تاریخ هیرودوت ص ۲۸۱ - تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۰.

[2] بریگوس له خورا پخواني روحاني کورنۍ اوستانو څخه و، مگر د ریوهوس ستانه او روحاني نه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلوده،[1] له دې سندري څخه څرګندیږي چه پکهت (پښتون) او بهالانا (د بولان یا لغمان خلق) الینا (نورستانیان) شیوا (د انډوس د غاړو و یا د کابل د شیوکي خلق) په یوه جنګ کي سره ملګري وه، او پښتانه په هغه وختو کي له خپلو وطني ورونړو سره مله او متحده وه. بل ځاي هسي وايي:

"اې اسونانو[2] پر خپلو جنګي اربو سپاره شي، پر خپل طلائي پلاز کښیني، اې هغه خلقو چه تاسي بهالایان یاست، هغه مرستي چه تاسي له پکته او ادریګو Adhrigu سره وکړې، نو بابهرو Babhru له خپلو دوستانو څخه پیل شو[3]" په دي سندره کي چه پکته راغلي دي، د ښتنو پاچا دي، ادریګوا او بابهرو هم د ده ملګري پاچهان دي شاعر د کوم جنګ کیسه کوي، او د پښتنو د پاچا او ادریګو لپاره د سهارنیو ستوریو څخه کومک غواړي له دې څخه ښکاري چه په دغو وختو کي هم پښتنو اداري نظام او مشر او پاچا درلود، او په ګډه او ملګري له دښمنانو سره جنګیدل، د ویدا په بل ځاي کي هسي راغلي دي:

"اي اندرا! ته ډیر لوي یې، له تا څخه غواړم، چه موږ ته پیء وري غواوي را کړې! لکه مدهه یاتي تیا Medhyatithia او ني پا تي تیا Nipatithia (د دوو شاعرانو نومونه دي) ته چه دي ورکړي دي هغسي چه د کنوا Kanva ته‌بر، او د تارسادسیو Trasadsyu شهزاده، او پکته (د پښتنو پاچا) او داساوراجا Dasavraja ته دي ورکړي دي...[4]"

په دې سندره کي شاعر له اندرا (د جنګ رب النوع) څخه پیوري غواوي غواړي، چه د آریائیانو په ژوندون کي ډیر اهمیت درلود، او هم دوه تنه نور شاعران او د کنوا قبیله او یو شهزاده او بل پاچا او هم د پښتنو پاچا (پکته) د مثال په ډول راوړي، او له اندرا څخه د دوي په توګه غواوي او بډائي غواړي.

له دې سندري څخه ښه څرګندیږي، چه اندرا د جنګ رب النوع د پکهت له دلاوري او جنګري قبیلي سره ډیره مهرباني درلوده، او دا قبیله په هغه وخت کي هم ډیره بډایه او اباته وه ډیري غیلې او ګورمونه ئې درلودل.

د ویدا په بل ځاي کي د پښتنو یادونه هسي شوي ده:

"هغه ډیر ښه سندرچي د جنګ په تودوالي کي دا دعا وویله، چه په جنګ کي پر آسونانو Asvins بري ومومي هغه وخت چه خورا سخي رب النوع د پکهت پلار او مور وژغورل، نو ئې پر اووهوتاو[5] یرغل وکړ شیاوانا Chyavana (د یوه پخواني شاعر زوي) د ښکلو سوغاتو د وړاندي کولو لپاره، په ډیر تدابیرو هغه مذبح سمبال

---

[1] ویدا، ج ۲ ص ۱۷-۱۸ اتلسمه سندره ۶،۷ فرد.

[2] اسون: د سهار دوه ستوري دي، چه د پخوانو آرئیایانو په عقیده دوه سپاره ارباب انواع وه.

[3] ویدا، ج ۲ ص ۱۵۳- ۲۲ سندره- اتمه برخه ۹ فرد.

[4] ویدا، ج ۲، ص ۲۶۰، لومړۍ سندره اتمه برخه.

[5] هوتا هغه علماء وه، چه لوئي قرباني به ئې د هغه په ذریعه کولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ، توروايانا Tvrayana چه تر ټولو موجوداتو ښه بړغ لري، د نذر مشوبات ئې د سيل په څير راتوي کړل، چه مځکه زرغونه او اوبه کړي ..."[1]

لکه پيشل Pishel مشهور ويد پوهاند چه ويلي دي، توروايانا د پښتنو د پاچا نوم دي، د شياوان شاعر سره چه د بريګو زوي و، د پاچا مخالفت ولويد.

شياوانا د آسون له رب النوع سره مينه درلوده، د قربانۍ ځاي ئې په ډيرو ايرو او خوشبويو دود او سمبال کړ، چه د پکهت پر پاچا بري وومي، خو اندرا د جګرې رب النوع د پښتونو د ننګيالې قبيلي پر خوا شو، قرباني ئې منع کړه، هوتاګان چه د قربانۍ د اجزاء لپاره راغلي وه، سره وئې شړل، نو د پښتنو پاچا د اندرا د خوښۍ لپاره مشروبات لکه بهانده رود داسي وبهول او پر دښمن بريالي شو.[2]

په دې ډول پښتانه تل په جګړو کي پر دښمنانو بريالي وه، او د دوي د پاچا اقتدار هم خورا ډير و، د ريګويدا سندري له دغو جګړو څخه ښه تفصيلات را کوي، چه اندرا هم تل د پښتنو ملګري و، او په جګړو کي د دوي پاچا ته کومک رساوه.[3]

دا خو پخپله د پکهت يعني د ښښتون ډير پخواني تاريخي تذکار و، چه د ويدا په پاڼو کي شوي دي، بيله پکهت څخه په ويدا کي د پښتو د ځينو قبيلو نومونه هم ذکر شوي دي، او دا ځني ښکاري، چه د پښتنو قبايل په هغه وختو کي هم موجود او مشهور وه، مثلاً:

"ديووداسا د ارغنداو او د هراوت پر غاړه له څو قبيلو سره جنګونه وکړه چه نومونه ئې دا دي: ډاسا Dasas پاني Pani بريسايا Brisaya پاروانا Paravata دا جنګونه د هيلبرنټ Hillebrandt په قول د سراسوتي Sarasvati يا هر اوتي يعني د هراوت او ارغنداو پر غاړو وه، دي وايي: چه په دغو جګړو کي د ارا کوزي (اوسنی قندهار) خلق شامل وه، او د ويدا پاراوتا قبيله هغه پاروئتي Parueti ګڼي چه بطلميوس يونانۍ جغرافيا وال هم د ارغنداو په ورشو کي ښوولې ده.[4]

ځکه چه ويدا تل زموږ د هيواد مځکي، غرونه، رودونه يادوي او د دې هيواد کتاب دي، نو دا ويلاي شو، چه د هيلبرانټ نظريه رشتيا ته نژدې ده، او سراسوتي چه په اوستا کي هراوتي و، اوس دغه هراوت دي، ډاسا چه د دغو مځکو يوه قبيله وه، په پښتنو کي تر اوسه هم په دغه نامه ځيني قبائل سته، مثلاً په سليمان خيلو کي تر اوسه هم داسو Dasu قبيله سته.[5] پانۍ هم اوس په پني مشهور دي، چه په سيوۍ کي د ډاډر شمال ته اوسي، او ځانونه

[1] ويدا، ج ۲ ص ٤٦٥ - ٦١ سندره - لسمه برخه.
[2] د ويدا ص ٤٦٥، ج ۲، فټ نوټ.
[3] ريګويديک کلچر، ص ٣٥٦.
[4] کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۸۷.
[5] حيات افغاني ص ۲۵۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاکړګنې[۱] بریسایا کښ مې اوس هم سته بریڅ Barech ئې بولي، چه د قندهار په ښوراوک کي اوسي او د هیواد په جنوني څنډوکي تر هلمنده او سیستانه پراته دي، په دوي کي د فتح خان بریڅ کسې تر اوسته مشهوري دي[۲] او په هندکي هم د پنجاب ویرچ Variach قبیله دغه بریڅ ته رسي او د جنوبي هند بهرایچ ښار هم له دغه نامه سره اړه لري.

دغسي هم د ویدا پاراواتا چه بطلیموس د ارغنداو پاروئیتي قبیله بللې ده، تر اوسه هم پ ه الکوزوکي پروټ Parut نومي پښه شته[۳] ځکه چه الکوزو هم د اراکوزي خلق دي نو پروټ هم هغه پاراواتا قبیلې ته نژدي دي.

په دي کرښوکي زما مقصد د پښتنو د تاریخ بیانول ندي، بلکه تش دا خبره څرګندوم، چه د پښتون نوم او مدنیت د ویدا همزولي دي، او بیله دې نومه د پښتنو د ډیرو قبیلو نومونه هم په ویداکي راغلي دي.

پښتون په اوستاکي (پښتون، بخدي)

تر ویدا وروسته زموږ د هیواد یو مهم تاریخي سند د اوستاکتاب دي، چه د ۱۰۰۰ ق,م په شا و خواکي نیټه دي داکتاب هم د بخدي، بلخ په ورشوګانوکي کښلي شوي دي، او زموږ د هیواد تاریخي وثیقه ده، په دې کتاب کي صراحتاً د پښتون یا پکهت نوم ندي راغلي، خو موږ دا ویلاي سو، چه دغه کتام هم د دې اولس له نومه خالي ندي، په دې ډول:

دمخه مو وویل: چه آریا د توکم مرکزي هیواد بخدي، باختر، بلخ دي لکه چه ښکاره ده.د ویدا پکهت، د هیروډوت پکتي یا پکتیس سره یو دي چه دغه نومونه بخد او بخت او بیا هم وروسته بخت او پکت او پښت سول، او د بخدي د زاړه نامه ریښه تر اوسه هم په پښتون کي سته. دا نوم په وروستني ویدي ادب کي بلهکا Balhika راغلي دي، چه د ویدا په یوه برخه اتهروا ویدا Atharva Veda کي کښ مې دغسي ضبط دي، او په پهلوي ادب کي هم بخلي، بخل، باخل، راغلي دي.[٤] په مهابهارت کي بهلیکه Bahlika کښل سویدي[۵] او پانیني Panini د سنسکریت د نامه موسس او صرفي او نحوي عالم هم تر میلاد دمخه په څلورمه پیړۍ کي په بهیکه قبیلو کي ډیر قبایل راوړي، او هغه ټول بلخیان بولي، پخپله په اوستاکي چه د آریائیانو د هیوادو شپاړس نومونه راغلي دي، څلورم ئې بخدي[٦] Bakhdi دي چه په اوستاکي بخدیم سریرام "ښکلي بلخ" هم بیا ذکر شوي دي، او لکه د

---

۱ حیات ص ۱٥٤.

۲ حیات ص ۲٤۱.

۳ حیات ص ۱۱۸.

٤ آریانا ص ۹٤ - ۱۱٥- ۱۱۷.

۵ اردو مهابهارت.

٦ وندیداد - لمړی فرګرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا فرهنگ (ص ۱۱۰) چه لیکي د دې نامه عنصري توري (ب،ا،خ، د، ي) یا (ب،ا،خ،د،ي) دي، چه باخدي یا باختري څني جوړیږي.

پروفیسر پرزي لوسکي J. Przyluski د دې نومو له نژدیوالي څخه دا نتیجه اخلي، چه دغه ټول نومونه د بلخ دي[1] او جکسن Jackson وایي: د اوستا په هغه پهلوي نسخه کي چه له سمرقنده را وتلي ده، او د اتمي میلادي پیړۍ لیک دي، بخل بامیک په اتم باب کي راغلي دي، چه دغه اوسني بلخ ځیني مراد دي.[2]

اوس نو د دې نومو د اوښتلو سلسله وګورئ.

د ویدا پکهت: (پ) به (ب) اوړي، ک په (خ-ښ) اوړي، (ت) په (د) اوړي، نو پکهت =بخت = پخت= بخد =پښت.

د اوستا بخدي: اصل پکهت یا بخت یا پښت و، وروسته بخدي د دوی په نامه د ښار نوم شو.

دا نوم

د سنسکریت او اتهروا ویدا: بلهیکا سو. او د:

مهابهارت: بهلیکه سو. وروسته:

د پهلوي: باخل، بخل او

د لومړنۍ پاړسو: باختر، بلخ سو.

د دې ټولو ریښه هغه پکهت او پښت دي، چه وروسته د پښتون نوم ځني زیږیدلي دي، او دا نوم تر اوسه هم ژوندي دي، نو هیڅ شک نه پاتیږي، چه د اوستا بخدي داسي اوړي: بختي=بښدي، پښتي. چه د یونان مؤرخینو هم پکتي، پاکتي راوړي و.

پښتون او یوناني مؤرخین

لکه چه تاسي ولوستل، پښتون قوم د آریا له هغو مشهورو قبیلو څخه و، چه د ویدا او اوستا د لیکلو او غږولو په وخت کي ډیر شهرت درلود، د مدنیت خاوند و، پاچهي او اداري نظام ئې درلود، پخپل هیواد کي د نورو هموطنانو سره په اتحاد او ملګري اوسیدل.

دې قوم تر ویدي او اوستائي عصر وروسته هم تل خپل نوم او نښان وساته، او تل مورخینو په ښه نامه ستایلي دي او هیڅ وخت یو نومورکی ملت نه و، لکه چه تر دغو عصر وروسته، د یونان مشهور مؤرخ هیروډوت Herodote (۴۸٤-۴۲۵ ق، م) هم پخپله مشهوره جغرافیا کي د پښتنو ذکر کوي، دي د پښتنو هیواد د پکتیکا

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۲-۸۳.

[2] د زند اوستا ترجمه، ج ۱ ص ۸ - زردشت ص ۲۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Pactyica په نامه يادوي چه د اندوس Indus (اباسين) پر دې څنډه واقع دي. او خلق ئې ډېر عښتلي او مړني دي.

د دوي کالي پوستينان دي، وطني غشي او ليندۍ او چړې لري، په دود او جال کي باختري خلقو ته ورته دي.[١]
هغه وخت چه سکائي سلاکس Scylax يوناني امير البحر د داريوش (٥٢١-٤٨٦ ق.م) له خوا د بحيرۀ عرب د غاړو د کشف په کار مامور سو، نو دي د کاسپتيروس[٢] Caspatyrus له خوا د پکتيکا پر لار اندوس ته ولاړ، او په کښتۍ کي سپور سو، او بحيرۀ عرب ته له دغي لاري په اندوس کي ورسيدي[٣] سکائي لاکس پخپله سياحت نامه کي د پکتيکا ذکر هم کړي دي.[٤]

علاوه پر دغه هيروډوت د ارمنستان په ١٣ ستراپي کي هم پکتيکا راوړي او دا د پښتنو هغه برخه ده، چه دمخه موږ در وښووله او د پارتيا څخه غربي خوا ته تللي وه، او هيروډوت ئې په ارمينيا Armenia کي نوم او بيان راوړي دي.[٥]

د يونان يو بل جغرافيا ليکونکي بطلميوس کلوديوس Ptolmey Claudius هم د پښتنو هيواد "پکتين" ياد کړي دي، دي وايي: چه پکتين د پاروپاميز و جنوب ته دي دا ځاي د پکتيانو مسکن دي.[٦]

بطليموس چه تر هيروډوت را وروسته د دوهمي ميلادي پيړۍ په لومړۍ نيمه کي ژوندی دي په لوړ ډول د پښتنو هيواد راښئي او دا ځني ښکاري چه په دغه وخت هم د پښتون شهرت په مدني دنيا کي ډير و، او دا قوام هر چا پيژاند.

د ويدا پکهت د يونان د جغرافياوالو او تاريخ ليکونکو له خوا پکتي، پکتيس او پکتويس Paktves ضبط شوي دي او داسي معلوميږي، چه دا تغيير د يوناني ژبي د لهجې او خصوصيت له پلوه دي، لکه چه د اروپا پوهان اکثراً دغه مني، پروفيسور لاسين Lassen چه د يوناني باختري پاچهانو تاريخ ئې کښلي دي لومړۍ پلا ئې د يونان پکتويس له اوسني پښتون سره تطبيق کړ. وروسته دا نظريه نورو پوهانو لکه ترومپ Trumpp او گريرسن Grierson هم ومنله. دوي د جغرافيائي موقعيت له مخي د يونان پکتويس پښتانه وبلل او دا علمي نظريه ئې ثابته

---

[١] د هنري افغاني مطالعات ص ٢.

[٢] ځيني وايي دا ښار د کابل په حدودو کي و، ځيني ئې د کشمير پر خوا بولي.

[٣] د ويلر جغرافياي هيروډوت، ص ١٩٨-٢٧١ - د مکالي تاريخ هيروډوت، ج ١ ص ٢٦٠-٣٠٨، ج ٢ ص ١٥٧-١٦١- انسکلوپيدي اسلام، ج ١ ص ١٥٠- تاريخ باختر راولسن ص ٣٠.

[٤] راورتي د پښتو گرامر مقدمه ص ٣١ د ملپومني Melpomene، ج ٤ ص ٤٤ په حواله.

[٥] د هيروډوت جغرافيا ص ٢٨١.

[٦] تاريخ افغانستان، ج ١ ص ٩٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه او اوس ټول مورخين د ويدا پکهت او د يوناني مورخينو پکتويس دغه پښتون ملت گڼي[1] چه د دوي مدنيت او د نامه تاريخ ډير قديم دي او تر ۱۴۰۰ ق،م پوري رسيږي.

بختي په اسلامي دوره کي

دا نوم تر اسلام وروسته هم ژوندي او مستعمل و په دې ډول: د باختر او بخدي د پښتنو اوښان پخوا مشهور وه. بارټولډ مستشرق وايي، چه سلمانا سارد آشور دوهم پاچا په ۸۴۳ ق،م يو مخروطي ستون جوړ کړي دي، او د بختي اوښانو تصاوير پر هغه ستون تر اوسه سته دغه اوښان به تل له باختره د پاچهانو دربارو ته د ججې او خراج په ډول وړاندي کيدل[2] اسلامي مورخين هم بختي اوښان ذکر کوي، چه د سيستان او کابل او بلخ څخه به تل د عربو خلفاو دربارو ته استول کيدل[3] په اوسني پاړسو او پښتو کي هم بختي اوښان مشهور دي او د افغانستان په اسلامي تاريخو کي هم "اشترهاي بختي" ذکر شوي دي[4] او د بلخ اوښان ئې بختي بلل لکه چه په ۱۰۴۱ هـ د بلخ والي نذر محمد خان د شاه جهان د هند پاچا و حضور ته هدايا وليږل او محمد صالح لاهوري ئې ذکر هسي کوي: "در همان نزديکي سي و پنج راس اسپ و سه زره و ده شتر بختي نر و ماده بطريق پيشکش گذرانيد."[5] دا اوښان هم پښت او بخت يعني بخدي ته منسوب دي او د پښتون د کلمې ريښې هم په دغو نومو کي دي.

نتيجه

له دغو ټولو تاريخي پلټنو څخه اوس دا نتيجه اخلو چه الفاظ او کلمات او نومونه تل د زمانو د تيريدلو او تللو سره اوړي يعني څني حروف زياتيږي، او څني کميږي، څني له منځه وزي او کوم توري چه په خوله کي مخرج سره نژدې وي يو له بله سره اوړي مثلاً د پکهت کلمه (پ،ک،هـ، ت) لري.

پ به ب اوړي لکه: د پاړسو شب = د پښتو شپه

د پاړسو به = د پښتو په

د پاړسو سبک = د پښتو سپک

ک په خ اوړي لکه: د پاړسو کلاه = د پښتو خوله

د هندکو مکهه = د پښتو مخ

---

[1] د بارټولد تاريخي جغرافيا ص ۱۳۰.

[2] د بارټولد تاريخي جغرافيا ص ۴۹-۵۰.

[3] په طبري او الکامل کي د عمر و ليث مبحث وگوري.

[4] تاريخ سيستان ص ٦٦.

[5] عمل صالح يا شاه جهان نامه، ج۱ ص ۴۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندکو پکاول = د پښتو پخول

خ په ښ اوړي لکه: د پښتو خاغلي = د پښتو ښاغلي

د پښتو ښکلي = د پښتو خکلي

د ښښتو خار = د پښتو ښار

(هـ) چه ملفوظه نه وي حذفيږي لکه: د هندي کهر = د پښتو کور

د پښتو ستنه = د پښتو ستن

د پښتو لمنه = د پښتو لمن

د په ت اوړي لکه: د پاړسو آباد = د پښتو ابات

د عربي زياد = د پښتو زيات

دا د اوښتني اصول په آريائي ژبو کي ډېر باب دي، او ډېري کلمې په هندي او پښتو او ايراني ژبو کي يو له بله سره اوښتي دي، نو (پکهت، بخدي، بخت، پخت، پښت) ټولي له يوې کورنۍ دي، او په پاي کي له دغي آريائي قديمي ريښې څخه د (پښتون) نوم جوړ شوي دي.

پښتو

اوس چه تاسي د پښتون د کلمې زړې ريښې ومونډلې، او په زاړه تاريخ ئې هم پوه سواست نو به د هغو تاريخي پلټونو په سيوري کي تاسي ته دا خبره زياده سي، چه پښتون د ريګويدا تر ليک يعني تر ۱۴۰۰ ق،م لا دمخه يو مشهور او نوموړي او ننګيالي ملت و، وروسته هم په هره دوره کي مورخينو وپيژاند او ذکر ئې په قديمو او نوو تاريخي کتابو کي راغلي دي.

يو اولس چه هسي روڼ تاريخ لري، مدنيت لري، ثقافت لري، له پخوانو زمانو څخه اداري نظام او حکومت او پاچهان لري، د دې ټولو شيانو وجود او خوندي کول، په يوه قوي او ژوندۍ ژبه اړه لري، ځکه چه په ټولو تاريخي دوروکښي پښتنو دغه ټول د ژوندانه ارکان او لوازم درلود، او هم ئې ساتلي و او تر اوسه هم ورسره دي، نو بې له هيڅ شکه دوي بايد ژوندۍ او ښه ژبه هم ورسره ولري.

د دوي دغه ژبه چه ثقافي ژوندون او تاريخ ئې ور ساتلي دي پښتو ده، لکه د پښتون نوم چه د ويدا او اوستا همزولي دي، دغسي هم د پښتو نوم ډېر پخواني دي، ولي چه دا ژبه د پښتون ژبه ده، چه د پښتون تاريخ دوني زوړ دي نو طبعاً د دوي د ژبي نيټه هم بويه چه ډېره پخواني وي. د پښتو نوم هم د هغه (پکهت=بخت=پښت) څخه جوړ شوي دي، په دې ډول د پښتو ژبي اساسي قاعده دا ده چه د هر اولس او قوم د نامه په پاي کي يو مجهول (واو) ور اچوي او د هغه قوم ژبه په دغه نامه بولي، مثلاً په پښتو هندکي يا اندکي هندوستاني ته وايي، چه دا نوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د یونان مورخینو اندیکه Indika ضبط کړي دي[1] که د دغي قاعدې سره سم یو مجهول (و) په پاي کي ور واچوو، ځکه چه آخر حرف علت (ی) هر وخت لویږي، نو به هندکو یا اندکو Indko ځیني جوړ شي، چه پښتانه د هندیانو ژبي ته وایي، او چه کلمه سره سپکه او تخفیف شي نو (انکو) یي هم بولي، یو شاعر وایي زه خوار پښتون یم انکو مي څه زده؟ راته وئیږي "مارا تمهارا" دا قانون عام دي، پښتانه خپل ګاونډي اقوام دیګان Digan بولي او ژبه یي په هغه قاعده دیګانو Digano بولي. دغسي هم د پاړس ژبي ته پاړسو Parso وایي نو که د ریګویدا د پکهت=پښت په پاي کي پر دغه قاعده برابر یو مجهول (و) زیات شي، پکهتو=پښتو ځني جوړه شي، چه معنا یي د پښتنو ژبه ده. ځکه چه د (پکهت=پښت) نوم زوړ دي، نو د پښتو نوم هم هغوني پخواني دي.

پښتو خو اصلاً د ژبي نوم و، وروسته دې کلمې یو بل ادبي مفهوم وموند چه په پښتنو کي دغه اجتماعي مقصود هم ډیر مهم او د غور وړ دي پښتو که څه هم یوه کوچنوټې کلمه ده، مګر د مفهوم له مخي هسي ارته او پلنه شوه چه د پښتنو ټول اجتماعي نظام ئې په لمن کي ونیو او اوس پښتانه خپل ټول عنعنات، ملي اخلاق، پښتني، ښیګړي، ملي دودونه او جالونه یعني خپل ټول اجتماعي او روحي نظام د "پښتو" په نامه یادوي، د کلمې د مفهوم دا وسعت او ارتوالي دي چه پښتانه د پښتو له کلمې سره ډیره مینه لري، او پښتو د دوي د ملیت څرګنده نخښه ده.

که یوه پښتانه ته وویل شي، چه پښتو نلرې، دا لوي ښکنځل دي، ګویا د ټولو انساني صفاتو نفي ئې ځیني وکړه نو د پښتنو په حیاتي قاموس کي د پښتو لنډه ترجمه دا ده "پښتو: یعني د ټولو ښو انساني صفاتو مجموعه، او د ښښتني عنعناتو او ښو اخلاقو او ښو دودونو بنسټ."

لکه پښتو چه د ژبي له نامه څخه چه محض علم وه یو بل ملي او اجتماعي ارت مصداق موندلي دي، دغسي هم د پښتون کلمه پر خپل تش علمیت نده پاته. پښتون که د صفت په ډول وویل شي، هلته نو داسي معنا ورکوي: یو سړي چه په ټولو انساني شریفو او ښو اخلاقو متصف وي، مخصوصاً رښتین او دلاور او د عزم او کلکي ارادې خاوند ته پښتون وایي. په دې اجتماعي او اخلاقي مصداق پښتو او پښتون هسي استعمالیږي:

هوتک خان پښتو کړې ده. یعني یوه کار ته ئې عزم او کلکه اراده کړیده، او له هغه څخه نه تیریږي. پر خپله پښتو ټینګ دي، یعني پر څپله وینا او وعده ټینګ ولاړ دي، صادق الوعد دي، خواجه رزق الله چه په ۱۱۵۹هـ د چپرهار په رودکي زوکړي دي، په دغه معنی پښتو هسي راوړي:

زه خواجه رزق الله نه پریږدم پښتو[2]	د بلا غشي مي خیژي له پوښتو

خپله پښتو تر سره کول: یعني خپله وعده او اراده تر پایه رسول.

تر پښتو اوښتل: پر وعده نه دریدل، تر څپله وینا تیریدل، بې زړه توب کول، تر اخلاقي مقرراتو اوښتل.

[1] ایران د بارتولد ص ۲۰.

[2] پښتانه شعراء، ج ۱ ص ۳۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون کيدل: پر عزم او اراده په شجاعت او دلالوري دريدل، او ځرګند اعلان کول، سپيڅلي اخلاق او احساسات او ښکلي انساني عواطف درلودل. دا اجتماعي معاني او مصاديق ډير دي، دلته د دې کتاب وظيفه نده، چه د پښتو او پښتونوالي زياتي څيړنه وکړي، فقط په دغه يوه اشاره بسنه کوو.

پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء

تر ډيره وخته پښتو ژبي ته د چا پام نه و، او لکه خوشحال چه ويلي و "بکره او پيغله وه" په نونسم عيسوي قرن کي چه د اروپا علماء او پوهان شرق ته را شيوه سول، نو د شرق د ژبو او علومو او زړو نخښو په پلټنو کي دوي ژبي هم وپلټلې او زده ئې کړې، دغو پوهانو يوه نوې ځانګه د علم او تحقيق په دنيا کي بيرته کړه، چه هغه استشراق Orientalism او دا ډله عملاء مستشرقين Orientalists بلل کيږي، او موږ په پښتو لومړنۍ ته خاتيځ پوهنه او پوهانو ته ئې خاتيځ پوهاند وايو، چه په پاړسو ئې خاورشناس بولي. دغو پوهانو يقيناً تاريخ او علم ته ښکاره خدمتونه کړي دي، دوي د مصر زاړه خطوط او د ايران ډبر ليکونه او د هند او چين زړې ژبي زده کړې، مړې ژبي چه اوس ژوندۍ ندي، او نه ويلي کيږي، دوي بيرته ژوندۍ کړې، او پر دغو باندي غټ غټ کتابونه وکښل، اصول او قواعد او د خط او ليک لياري ئې کشف کړې، په دغه پوهانو کي يوه ډله هغه خلق وه، چه دوي د ارايائي مدنيت د پلپني لپاره زيارونه کښل، د هند آريائي ژبي ئې زده کړې، زاړه کتابونه ئې ولوستل او پخپلو ژبو ئې ترجمه کړل، د ايران ژبي ئې وپلټلې، زړه پاړسو، پهلوي ئې ولوستي، او له دې ډلي څخه يو څو تنه داسي هم دي، چه دوي پښتو ژبه زده کړه، او ډير علمي تحقيقات ئې په دغه ژبه کي وکړل، د پښتو قواعد او ګرامر ئې ضبط کړل، لغات او محاورات ئې وکښل، بدلي او اشعار ئې ټول کړل، زاړه کتابونه او آثار ئې وموندل.[1]

د موسيو برتلز روسي خاتيځ پوهاند په قول اروپا کي لومړۍ پلا ګولډن شتت الماني پر پښتو يو کتاب وکښ او ځيني لغات ئې پکښي را ټول کړل، دا کتاب په ۱۷۹۱ ع په سينټ پترز بورګ کي طبع او خپور شو له دې څخه موږ ته ځرګنديږي چه يو سل او پنځوس کاله پخوا يعني يوه نيمه پيړي دمخه لا د اروپا پوهانو دې خوا ته مخه کړې وه، او په دغو وختو کي دوي د پښتو علمي او ادبي پلټني په ښه ډول کړي دي.

پروفيسور کليپروت Kleproth ليکي: "پښتو ژبه که څه هم بعضو پوهانو له سميتکي Semitic يعني سامي ژبو څخه ګڼلي ده مګر زه وايم چه دا ژبه سوچه له انډو ژرمانيک Indu-Germanic (هندو آرين) ژبو څخه ده، ځکه نه په الفاظو او لغاتو او نه په قواعدو او ګرامر کي له سامي ژبو سره څه اړه لري."[2] پروفيسر ډورن Dorn چه په پترزبورګ کي اوسيدي او په ۱۸۴۷ ع کال ئې يو کتاب د Archestomathy of the Pashtu چاپ او خپور کړ

---

[1] د دې کتاب په څلورم ټوک کي به د اروپا خاتيځ پوهانو يعني مستشرقينو د زيار او تاليفاتو مفصل تاريخ وليکم، دلته فقط د دوي ځني آراء راوړل کيږي.

[2] د راورټي د پښتو ګرامر مقدمه، ص ۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي وائي: پښتو نه په ترکیب نه په لغاتو او نه به گرامر کي له عبراني Hebrew او چالدیک Chaldic سره څه مشابهت لري، بلکه دا ژبه له انډو تیوتن Indu-Teutonic ډلي څخه ګڼله کیږي او پښتانه د افغانستان اصلي او پخواني اوسیدونکي دي.[1]

مورخ اډلنگ Adelung لیکي: "که څه هم زه په پښتو کي ډیر معلومات نلرم خو دا ویلاي شم، چه دا ژبه ډیره اصیله او ممتازه او وتلې ژبه ده."[2]

مستر الفنستون M.R. Elphinstone مشهور مورخ هسي لیکي: "د پښتو بنسټ او آره په آساني سره نه معلومیږي، ځکه ډیر الفاظ چه دا ژبه ځیني جوړ شوې ده، او هم خورا ډیر افعال او ادات ئې داسي دي چه ، آره او ریښه ئې نده معلومه، او دا هغه الفاظ او کلمات دي، چه د ژبي اصلي اجزاء ګڼل کیږي، بیا هم ځیني له دغو الفاظو څخه له زند Zend او پهلوي ژبو سره نژدیوالي لري، مثلاً پلار، مور، خور، ورور... دي تر لوړو خبرو علاوه دا همم وائي چه: "په ۲۱۸ پښتو کلماتو کښي ما پلټنه وکړه، و مي کتلې، یوې هم له ساماني ژبي سره کم لږ مشابهت نه درلود، خو په دغو الفاظو کي په سلو کي پنځه تر لسو هسي کلمات وه، چه له کردي Kurdish ژبي سره یې نژدیوالي لاره، ځکه چه کردي ژبه هم له هندو ژرمن ژبو څخه ده، نو سړي ویلاي شي چه پښتو هم له دغو ژبو څخه ده..."[3]

مسټر راورټي H.G. Raverty چه د پښتو ژبي لوي پوهاند او پلټونکي دي، او ډیر کتابونه ئې پکښي لیکلي او خپاره کړي دي، د خپل پښتو گرامر د (کلکتې طبع ۱۸۵٦ ع) په مقدمه کي مفصلاً د پښتو پر آره او سټه بحث کوي او د آریائي او سامي ژبو سره ئې د گرامر او الفاظو له پلوه پر تله کوي، وروسته دې نتیجې ته رسیږي، چه:

"د پښتو او زند او پهلوي ژبو تر منځ ډیر شباهت سته، د پښتو په پخوانو کتابو کي لکه ژند، حروف د حرکاتو پر ځاي کښلي شوي دي، نو ځکه زه وایم، چه پښتو د سنسکریت او ژند سره ډیر نژدې والي او له پهلوي سره هم ټینګه اړه لري... که د پښتو ژبي د ټولو سیمو ادبیاتو ته وګورو را ښکاره کیږي چه دا ژبه په ادب کي هم ډیره بډایه ده، ډیر شعراء او مؤلفین پکښي تیر شوي دي، پر دغو علاوه ځیني ملي سندري او سېرې بدلي هم په پښتو کي شته، چه د ملي سازو سره ویلي کیږي، دا بدلي داسي له حرارته ډکي دي، چه ما ته خپلي ملي بدلي او سندري را په یادوي او ډیري مي د پیښور په هستوګنه کي ټولي کري دي."[4]

بل اروپائي پښتو پوهاند او محقق سړي هانري والټر بیلیو H.W. Belew دي، چه د ۱۸٦۷ع په شا او خوا کي د بنگال عسکري منصبدار و، دې سړي هم د پښتو گرامر کښلي او په تاریخ کي ډیر کتب لیکلي دي، دی د پښتو

[1] راورټي ص ۲۹ ـ د ډورن د مقدمې په حواله.

[2] مټریډیټس Mithridites، ج ۱، ص ۲۲۵.

[3] د کابل پیښني Account of Kabul، ج ۱، ص ۳۰۲.

[4] د راورټي پښتو گرامر ص ۳۷-٤۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبي بر اصالت هسي وائي: "له ټولو څېړلو پلټنو څخه په لنډ ډول دا نتيجه اخلم: چه پښتو اصلاً د سنسکريت يوه خور ده، او ځکه چه د هند او ايران تر منځ ويله کيږي، نو په پيړيو پيړيو د پارسي اثرونه پر لويدلي او ډير الفاظ ئې سره ګډ شوي دي، خو سره د دغه هم دې ژبي خپل ځان او قواعد نه دي بايللي، او د فيلالوژي له اصولو سره ئې سم دغه نوي شيان، پخپل قالب کي اچولي دي او په خورا ښه ډول ئې پر خپل رنګ را اړولي دي..."[1]

بل اروپائي لوي عالم او پښتو پوهاند خمز دارمسټټر J. Darmesteter فرانسوی دي، چه د ده يو کتاب د پښتو ملي سندري Chants Populaires des Afghan په ۱۸۸۹ع نشر سوي دي، دا محقق پخپله د پښتونخوا په غرو کي ګرزيدلي، او ډير ملي اشعار ئې (د پښتونخوا هار او بهار) په نامه سره را غونډ کړي دي، دي د پښتو په خصوص کي دا نظريه لري: "پښتو له هندي لهجو څخه نده، او نه له پاړسو او پهلوي څخه پيدا شوي ده، بلکه دا ژبه د زند (اوستا) يا د يوې بلي ژبي سره چه زند ته ورته وي، ډير مشابهت لري. پښتو اشعار د سپېڅلتوب او طبيعي والي له پلوه خاص امتياز لري، بدايع او نازکخيالي ئې ډيره سپېڅلي او سوچه ده... پښتانه اخبار نلري، خو د دوي اشعار ټول وقايع او روزمره پيښي څرګندوي، دا بدلي د ښتنو تاريخ هم دي..."[2]

خلاصه ډارمسټټر د پښتو په نسبت دا عقيده لري، چه د اوستا له پاتو برخو څخه يوه ژبه پښتو پاته ده، او دا ژبه د اوستا يوه مخصوصه څانګه بلله کيږي، او د زند سره ډيره نږديکي لري، او اړيکي ئې ډير ور سره ټينګ دي.[3]

د اروپا د علماو څخه ډوکتور ارنست ترومپ E. Trumpp هم ډير محقق پوهاند دي چه په ۱۸۷۳ع ئې د پښتو ګرامر وکيښ. دي هم په دغه کتاب کي د پښتو پر اصل او ريښه هسي رأي ښکاره کوي: "زه په ټينګه او ډير اعتماد دا ويلاي سم، چه پښتو اصلاً له غربي (ايراني) ژبو څخه نده، بلکه په اصلي انډو آرين Indu Aryan ډله اړه لري، خو سره د دغه هم خالصه هندي نه بلله کيږي بلکه پخوانو زمانو څخه دا ژبه زړه مستقله ژبه ده، او په لومړئ سر کي هم له هندي او ايراني ژبو څخه بيله شوې ده خو بيا هم له دواړو سره په خصوصياتو کي اشتراک لري، او مقتدره او برجسته ژبه ښکاري..." [4]

ډوکتور هنري V. Henry چه د ليل د کتابخانې کتابدار او يوه فرانسوي دي، هسي ليکي: "پښتو له يوې خوا سنسکريت او په ځينو شيانو کي اوستا ته نژدې ده، مثلاً هغه لواحق suffixes چه د کلماتو په پاي پوري نښلي او سنسکريت او اوستا دواړه په دغه خصوصيت کي سره نژدې دي. پښتو هم په دغه خاصيت کي دوي ته ښه ورته ده، د افعالو په ګردان او فاعل او مفعول کي هم ډير شباهت زند ته لري، د کلماتو به پاي کي چه سنسکريت او اوستا مخالفت سره لري، پښتو زند ته نژدې کيږي. او کله کله هم سنسکريت ته ورته وي. د دې ټولو نژديوالو او مشابهت

[1] د بليو پښتو ګرامر مقدمه ص ۱۱.

[2] د ډارمسټټر د پښتو ملي سندري مقدمه، ص ٦٢-٦٥ او لومړي فصل.

[3] د برون د ايراني ادب تاريخ، ج ۱ ص ٤٦.

[4] د ترومپ پښتو ګرامر .

(c) ketabton.com: The Digital Library

علت دا دي: چه دغه ژبي له یوې ریښې څخه را وتلي دي، او د آریائي ژبو تر انشعاب دمخه دوي سره یو وې. او هم دوه درې زره کاله پښتو له دغو ژبو سره ګاونډۍ وه، او متوالي اړیکي ئې سره درلودل...»[1]

بل له نژدو خللقو څخه چه د پښتو پلټونکي ګڼل کیږي موسیو برلز روسي معاصر مستشرق دي. دا سړي د لیننګراډ په اکادمۍ کي د پښتو په خصوص کي داسي رأي ښکاره کوي:

"پښتو د خپل تاریخي قوت او قدرت سره یوه پخواني ژبه راغلي ده او په اوږدو اوږدو زمانو ځیني تغیرات هم ور پیښ شوي دي خو دا تحولات داسي ندي لکه پر پاړسو چه وارد شوي دي، پښتو ټوله پردي لغات په ځان کي حل کړي، او پر خپلو اصولو ئې را اړولي دي، او د ځان جزو ئې ګرزولي دي، د اروپا علماو له ډیره وخته د دې ژبي قواعد، لغات، اشعار سره ټول کړي دي. ډارمستټر او فریدریک میولر چه په پښتو کي څه پلټني کړي دي، داسي عقیده لري چه پښتو د زند یا له یوې بلي ژبي سره لکه زند ډیر مشابهت لري، میولر دا خبره پر علاوه کوي چه د پښتو قرابت له زند سره هسي دي لکه د اوسني پاړسو خپلوي چه د پخوانۍ هخامنشي پارسي سره ده، ارنسټ ترومپ وایي چه پښتو د آریای ژبي یوه مستقله څانګه، او د هندي او ایرانیو څانګو تر منځ منځګړې ده، د ترومپ دا نظریه پروفیسور فون سپیګل Von Spiegel او دکتور هارنل Hoernle هم په ټینګه مني، ګریرسون Grierson او پال تیډسکوي ئې هم تائید کوي... که څه هم د علماو په رایو کي ځیني کوچني اختلافات لیدل کیږي خو بیا هم ټول متفق دي، چه پښتو یوه زړه او قدیمه ژبه ده، او هندي او ایرانیو څانګو سره د خور نسبت لري...»[2]

میجر لوریمر Lorimer د پښتو پر صرف او نحو یو مشهور کتاب کښلي، او په ۱۹۱۵ع په اکسفورډ کي چاپ شوي دي، دی د دې کتاب په پاي کي پر پښتو هسي رأي ښکاره کوي: "پښتو که څه هم تر اوسه نه ده روزلي شوې خو ښه ښه صفات لري، که څه هم تر اوسه ډیره ارته ژبه نه بلله کیږي، خو د خیالاتو د ښکاره کولو لپاره ډیر قوت لري، الفاظ ئې مؤثر او کلک او څرګند دي، دا یوه ژوندي ژبه ده، ځانله خپلواکي او مهم د امتیاز خاصیتونه لري، چه له هندي او نورو ژبو څخه ئې په دغه خاصیتو سره بیلولاي شو، که څه هم د پاړسو په توګه نازکخیالي او استعارات په دې ژبه کي لږ دي خو پښتو د نرتوب قوه لري، او نسبت نورو ژبو ته پښتو په خارجي انقلابو او جګړو کي لږ خساره لیدلي ده، په تلفظ کي ئې قوت پروت دي، دا خبره هغه وخت په ښه ډول سړي ته معلومیږي، چه د یوه پښتانه سره خبري وکړې، یا د دوي ادبیات او کیسې مطالعه کړې...»[3]

---

[1] د هنري افغاني مطالعات ص ۵-۱۰.

[2] د لیننګراډ د اکاډمۍ د لسانیاتو سلسله، ج ٤.

[3] پښتو او د پښتو ګرامر او قواعد د لوریمر تألیف.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستني ډېر محقق ژب پوهاند سر جي، اي، گریسن G.A.Grierson د فلسفي او ادب ډوکتور دیي، چه لنگوسټک سروي آف انډیا Linguistic Survey of India ئې په اوه جلده کي لیکي ده، او د دې کتاب لسم ټوک د پښتو بحث لري، د ده آراء د پښتو په خصوص کي په لنډه ډول لاندي راوړو:

آریائي اقوام د خیوا، خوکند او بدخشان تر منځ پخپله اصلي مځکه کي اوسیدل، له هغه ځایه یوه ډله تر هندوکش را واوښتل، د کابل له درو څخه هند ته تیر شول، او بله ډله هم د ایران پر خوا ور شیوه شوه، د دغو دوو ډلو ژبو ته هندو آرین یا هندو ایرانین Indu Aryans ژبي وایو، له قدیمي زمانې څخه دا آریانان پر ډېرو قبیلو ویشل شوي وه، مثلاً د داریوش Darius (۵۲۲-٤٨٤ ق،م) په ډبر لیک کي دوولس قبیلې ذکر شوي دي.

او هري دغي قبیلې ځانته ژبه درلوده، خو دوني ښکاري چه د دغه ډبر لیک زاره پاړسو Old Persian چه په پارس کي ویل کیدله او د شرق ژبه یعني اوستا Avesta سره بیلي دي اوستا اصلاً شرقي ژبه وه، او ډېرو پوهانو د باختر Bactria ژبه بللي ده، نو موږ ځیني آریائي ژبي د پاړسو له نسله گڼو او پرسک Persic ئې بولو، او بله ډله نا پاړسو non-Persic گڼو. ایراني او هندو ژبي دواړه له یوې ریښې څخه، او سره نژدې دي، خو وروسته یو له بله سره بیلیږي، که د اوستا ډېر پخواني اجزاء د ویدا د سنسکریت سره پر تله شي، دا مقصد ښه ځني څرگندیږي، خو هر څوني چه وختونه ډېر پر تیر شول، دا دواړي ژبي ډېري سره لیري شوې، دلته د هندوکش په جنوب او د هند د شمال غربي سرحدو پر خوا ځني ژبي لکه ډاردي Dardic او پیساچا Pisacha پر خپل زاړه حال پاته دي، او دا ژبي تر هندي او ایراني ویش دمخه ځیني آریائي ذخایر لري له هغو ژبو څخه چه موږ ئې ناپاړسو non-Persic بولو، او د میډي Medic ژبي اطلاق هم پر کیداي شي د پامیر ژبي دي، لکه غلچه Ghalchah او بدخشي Badakshi دغسي هم اورمړي Ormuri او بلوڅي Baluchi. له دغو ژبو څخه پښتو هم د افغانستان د یوې مهمي برخي او ډېروگاونډیو قبایلو ژبه ده، او تر څلوویښتو ملیونو پوري په دې ژبه خبري کوي.

د دې ژبي نوم پښتو دي، چه د افغان ملت ژبه گڼله کیږي، مگر د افغان نوم ایرانیانو پر دوي ایښي دي اصلاً دوي هغه پکهت Pakthas قوم دي، چه په ریگویدا کي نوم راغلي او وروسته هیرډوت د پکتویس Paktves په نامه ذکر کړي دي.

اما د افغان نوم هم په پخوانو آثارو کي ریښه لري، مثلاً د هند په پورانا Puranas کتاب کي چه اسوکا Asvakas راغلي دي، یا سترابون Strabon یوناني مورخ چه په لومړي میلادي پیړي کي اوټکنواي Aotaknovi ذکر کړي دي، دا هغه اوگانا Avagana یا آوگانا Aavagana دي، چه د هندوستان مشهور منجم ورا همیهیر Varahamihira په شپږمه میلادي پیړۍ کي ذکر کړي دي، په هر صورت خو د دوي اصلي نوم پښتون او د ژبي نوم ئې پښتو ده. دا ژبه لکه پخوا چه خلقو په عبراني Hebrew پوري نښلوله، اوس سوچه آریائي ژبه ثابته شوه او لکه د پامیر غلچه Ghalchah او بلوڅي ژبې چه د آریائي ژبو به نا پاړسو non-Persic او شرقي کورني یعني زند Zend پوري اړه لري، دغسي هم پښتو اساساً له دغي کورنۍ څخه ده، پروفیسور میولر F.R.Muller لومړي سړی دي چه په ۱۸٦۲ع ئې پخپل کتاب Veberdies Pracheoer Afghanen کي دا رأي ښکاره کړه، چه پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آريائي ژبو په شرقي ډله اړه لري، دوكتور ترومپ پخپل پښتو گرامر كي په ۱۸۷۳ع په خورا قوي ډول ذكر كوي، چه غربي (ايراني) ژبه نده، بلكه په هندي آريائي ژبو كي داخله ده، دا نظريه دمخه پروفيسور وان سپيگل پخپل كتاب Eranische Alterthumskunde كي هم تائيد كړې وه، او هم دوكتور هورنل Hoernle پخپل كتاب د گاوډي ژبو گرامار Grammar of the Gaudi Language كي هم دغه نظريه مني، خو لومړئ پلا ډارمسټېټر د هند د فيلالوژيک وفد په راپورت كي په ښه ډول وخيړله (۱۸۸۷ع) او په بل كتاب (د پښتو ملي سندري) كي وويل[1] چه پښتو په زند يا په بله داسي ژبه اړه لري، چه هغه هم زند ته ورته وي.[2] دا وه دگريرسن نظريات چه د ده دكتاب لمړيو مخو څخه مو لنډ كړه، تر دې وروسته دي د پښتو ادب پر تاريخ لنډ نظر كوي، او بيا نو مفصلاً د پښتو گرامر او لغات او لهجې د نمونو سره ضبط كوي، چه دلته زياتي تر دې زموږ له بحثه سره اړه نلري.

د دغو افكارو نتيجه او د پښتو اصل

په لوړو كرښو كي موږ د اروپا د پوهانو د افكارو يوه لنډه نمونه تاسي ته د پښتو په خصوص كي وړاندي كړه، له دغو نظرياتو څخه موږ كولاي سو، چه يوه علمي نتيجه په لاندي ډول واخلو، او هغه څه چه مو دمخه د پښتو ژبي د تاريخي اصالت په خصوص كي وليكل ښه پسې تائيد كړو.

د اوسنيو پوهانو له علمي پلټنو څخه خو لومړي دا مسئله ښه ښكاره شوه، چه پښتو يوه آريائي ژبه ده، له سامي او عبري ژبو سره كومه اړه نلري، په آريائي ژبو كي هم پښتو د ميولر او ډارمسټېټر په قول له زند يا زند غندي له بلي ژبي څخه را وتلې ده، مگر تر دغو ټولو د ډوكټور ترومپ نظريه حقيقت ته نژدې ده چه پښتو د ايراني او هندي آريائي ژبو تر منځ د اتصال حلقه ده[3] او په تاريخي دلايلو بايد دا ومنو، چه پښتو ژبه له اصلي باختري ژبي يا آريک څخه مستقلاً را وتلې، او مستقيماً د زند او سنسكريت خور ده. په راتلونكو مخو او څېړنو كي به تاسي د دې تاريخي حقيقت دلايل او براهين مفصلاً ولولي، او دا خبره به د يوه تاريخي مستند حقيقت په ډول درته څرگنده سي.

پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟

ځينو مورخينو او ليكوالو پښتو له سامي او عبري ځانگو څخه گڼلې ده، د دې خبري علت هم دا دي چه د اسلام د مقدس دين سره يو ځاي زموږ هيواد ته عربي ژبه راغله، د دې سامي ژبي كلمات او لغات د ديانت په اثر په پښتو گډ شول، نو هر چا چه په پښتو كي عربي مفغن كلمات ليدلي دي، حكم ئې كړي دي، چه دا ژبه له سامي

---

[1] د دې نظريي شرح دمخه تيره شوه.

[2] د هند د ژبو راپور، ج ۱۰ ص ۱-۱۳.

[3] د هنري افغاني مطالعات، ص ۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ څخه ده، مګر دا خلط اوګډون عارضي دي، او د اسلام له مقدس دين سره د عربو تسلط راوړي دي. که نه وي تاسي به ئې په نورو جلدوکي ووينئ، چه د اسلام په ابتداء کي پر دې ژبه د عربي اثر لږ ؤ، اوکورټ د هغي ژبي کلمات او لغات نه وه په راګډ شوي، د پښتو د اسلامي لومړۍ دورې ادبي آثارو او سندرو ته چه ګورو، سوچه او لغړ پښتو دي.

يو بل علت هم ښائي چه دې خبري ته وي، او هغه دا دي چه عبري او يهودي توکم له پخوانو زمانو څخه د آمو پر غاړو او زموږ د وطن په ښاروکي خپور شوي و، مسټر فرلانګ په ۱۸۹۷ ع کي ليکي: چه د سيريا يوه پاچا د يهودو ډير اقوام له بيت المقدسه د خراسان خوا ته وشړل، دا يهود په ٦۳۰ ق،م په باختر او د هري رود پر خواو هستيدل، دوي وايي، چه هرات په تورات کي د هارا په نامه راغلي دي.[۱]

دا نظريه چه آريائي مدنيت له سامي ثقافت سره په ويدي زمانوکي هم ارتباط درلود، د پوهانو له خوا هم څه نه څه څرګنده شوې ده، مثلاً ډوکتور بريډل کيت D.R. Berriedalekeith د ايډنبرګ يونيورستي د سنسکريت پروفيسور هسي ليکي: " لږ لږ اشارات موجود دي، چه ويدي خلقو له سامي بابليانو Babylon Semitic سره هم اړيکي او روابط درلوده، د ريګويدا په يوه عبارت کي چه بينکناټا Benkanata راغلي دي، او هندي Bikander ئې ربنه ده، د ځينو بابلي الفاظو سره ورته دي، دغسي هم بريبو Bribu نوم چه د هند په اصطلاح مشهور ښندونکي دي، مسټر ويبر Weber له بابلي سره نښلولي دي.[۲]

دغسي هم د منا mana کلمه په ريګويدا کي راغلې، او هر ځاي د طلائي golden صفت هم ور سره دي، په ټينګه د يوناني mina سره نښلي، چه يونان هم له فنيقيانو Phoenicians څخه اخيستې ده[۳] دغسي هم پرسو Paracu چه د تيشي او تبر په معنا ده سامي اصله ګڼل شوې ده، خو دا ټوله يقيني ندي، اما سره د دغه هم سړي ويلاي شي، چه سامي لوي مدنيت د آريائي خلقو سره نژدې اړيکي درلوده، که څه هم په ريګويدا کي ظاهراً نا آريائي non-Aryan عناصر نه ښکاري، خو بيا هم ځيني ګوچنۍ ډلي سته، چه د دوي د مدنيت اوضاع له سامي مدنيت سره نژدې کيږي.[٤]

دغسي هم په وروستنيو وختوکي نکشيتررا nakshatras يعني قمري بروج او منازل په ټينګه له سامي مدنيت څخه اخستل شوي دي، ځکه چه په ريګويدا کي هيڅ ذکر نشته، فقط په وروستيو برخوکي د دغو يادونه شوې ده، نو له دغو اشاراتو څخه سړي د سامي او آريائي مدنيت روابط په پخوانو زمانوکي منلاي سي.[۵]

---

[۱] د فرلانګ ساينس آف ريليجن، ص ۳۹.

[۲] د ويبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۱۹۸.

[۳] د زمر Zimmer کتاب Altindischelben، ص ۵۰-۵۱ او د ويبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۲۰۲.

[٤] د اولډنبرګ د ويدا مذهب، ص ۱۹٤ - دبلو مفيد د ويدا مذهب، ص ۱۳۳.

[۵] کيمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو مورخینو هم له خورا پخوانۍ زمانې څخه د بني اسرائیلو خروج د خراسان پر خواو ذکر کړي، او دا ئې راوړي دي چه د یهودو ځیني ډلي پر دې خواو آبادي وې[1] که موږ د جغرافیا پخواني کتب وپلټو، هم داسي ښکاري، چه د اسلام په لومړۍ دوره کي په بلخ او هرات او نورو ښارو کي ځیني یهود اوسیدل، مثلاً حدود العالم د ۳۷۲ هـ تالیف د گوزگانان مرکز او پایتخت "جهودان" بولي او وایي چه په گوزگانان (د اوسني میمنۍ په حدودو) کي د عربو ځیني ډلي هم اوسیدلې چه پونده وه، او د خراسان تر نورو عربو دوي سره پاشلي پراته وه.[2]

له دغو تاریخي دلایلو څخه دا ویلاي سو چه د امو په جنوبي ورشوگانو او د گوزگانان او خراسان په حدودو کي د اسلام تر وختو پوري لا هم یهود او عرب یعني سامي خلق موجود وه، دا خو طبیعي خبره ده، چه د دوو قوموگډون او نژدیوالي د دوي پر ژبو او اخلاقو یو له بله اثر سره کوي، نو ښائي چه هم د دغه اثر نتیجه وي، چه په پښتو ځیني عبري یا عربي لغات گډ شوي وي، او له دغه کیفیته څخه ځیني خلق پدې فکر کي لویدلي وي، چه پښتو هم عبري یا عربي ته ورته یعني سامي ژبه ده.

مگر وروسته چه د اروپا محقق پوهان راغلل، دا ژبه او د دې قواعد او اصول ئې په علمي معیار وکتل، نو دوي په ښکاره د پښتو د سامي توب نظریه افسانه وگڼله، او د ښتو تعلق ئې له بني اسرائیلو سره خورا لیري وباله[3] او موږ دا خبره په تیرو مخو کي د پوهانو د اقوالو به ترڅ کي تاسي ته په ښه توگه څرگنده کړه.

د اوسني تاریخ اساس پر مشاهداتو او څرگندو دلایلو اینښول کیږي، او سړي نسي کولاي چه په تشو اقوالو په تاریخي پلټنو کي د ځان ویسا وکړي، البته که روایات او عنعنات د مشاهداتو سره مرستي سي، نو هغه تاریخي خبره خورا ټینگه وي. په اوسنیو علمي اساسو کي چه د تاریخ لپاره خورا اهمیت لري، د ژبو مقایسه او پر تله کول دي، د کومو قومو ژبي چه سره ورته وي، سړي حکم کولاي شي، چه دوي هم سره خپل او سره نژدې دي.

لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پښتو ډیره آریائي ژبو او زند او سنسکریت ته ورته ده، له آریائي ژبو سره عنصري او اساسي گډون او اشتراک لري، سامي ژبو ته نه د قواعدو، نه د لغاتو او محاورو له خوا ورته ده، نو ځکه پوهان د پښتو د سامي توب نظریه نه ده منلې.

محمد عبدالسلام خان له اوسنیو لیکوالو څخه دي، چه د پښتو د سامي توب د فکر ملگري ښکاري، ده پخپل یوه کتاب کي ځیني کلمات سره ټول کړي دي[4] چه له عبراني سره ئې ورته گڼي، مگر که موږ په غور او ځیر وگورو کټ مټ هغه کلمات په اوستا او سنسکریت کي هم سته، نو که موږ دا خبره ومنو، چه د عبري ژبي ځیني کلمات له

---

[1] معجم البلدان, ص ۳۹۱ - ابوالفدا, ج ۱ ص ۷۱.

[2] حدود العالم, ص ٦٠-٦١.

[3] گزیټیر افغانستان، ص ۲۳ د ۱۹۰۹ع طبع.

[4] نسب نامۀ افاغنه، ص ۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریائی پخوانو ژبو سره ورته وي، باید چه آریائي ژبي هم له سامي کورنۍ څخه وګڼو، حال دا چه دا خبره د علم او تحقیق له مقیاسه ډیره لیري ده د مثال په ډول دا کلمات دی د دلیل په توګه راوړي:

غر، غور

په پښتو کوه ته وائي، په عبراني ژبه (ګور) غر، او جمع ئې ګورم دي، دی وائي، چه غور هم عبري نوم دي، ابوالفدا په لومړۍ ټوک ص ۵۷ او ابن بطوطه سیاح د خپلي سفر نامې په لومړۍ جلد کي دا نوم د شام لپاره ذکر کړي دي[۱] مګر اوسني اروپائي محققین وائي چه دا دواړي کلمې پخواني آریائي دي، د اوستا به هوم یشت برخه کي ګیري د غره په معنا راغلي[۲] او هم په خورده اوستا کي کټ مټ په دغه معنا دي[۳] په سنسکریت کي هم ګیر او ګیري giri د غره معنا لري.[٤]

د غره کلمه په پښتو نوموکي خورا ډیر اثر لري، غلجي (غلزي) هم غرزي و، غور، غرچه، غرج، غلج، خلج، ټول له دغي ریښې څخه دي، چه په منځوی آسیا کي د آریائي قبیلو او ځایو نومونه دي، لکه چه روسي معروف مستشرق باټولد دې خبري ته تفصیل ورکوي.[5] بل مستشرق، توماسچک Tomaschek وایي، چه ګر gar په پخوانۍ باختري ژبه د غره په معنا و او غرچه هم کوهستاني او غرني ته وایي.[٦] دا خبره د عربو جغرافیا لیکونکو هم ذکر کړیده، یاقوت حموي د البشاري په حواله لیکي، چه د غرجستان (اوسني شبرغان، تالقان، دولت آباد تر مرو او مرغاب پوري) نوم له غرج څخه جور سوي دي چه د غره معنا لري.[۷] منهاج سراج جوزجاني چه زموږ د وطن معروف مورخ دي، هم دا نوم غرستان لیکي.[۸]

ښه اوس نو سړي ویلاي سي چه غر، غرچه، غلجي، ټول آریائي دي، که په عبري ژبه کي (ګور) وي، وي دي، هر شي خپل نژدې اصل ته رجع کیږي، نه لیري ته.

---

[۱] نسب نامهٔ افاغنه، ص ۷۰.

[۲] فرهنګ اوستا، ص ۲۷۲- اوستا لومړي ټوک لسم یسنا.

[۳] خورده اوستا د بمبئي طبع، ص ٤۹۷.

[٤] هندي او انګلیسي قاموس، ص ٦۱۱.

[5] د بارتولد تاریخي جغرافیا، ص ۸۸.

[٦] د پامیر ژبي.

[۷] معجم البلدان، ج٦ ص ۲۷۷.

[۸] د طبقات ناصري قلمي نسخه، ص ۲۱٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځاي دي لیکي: چه د پښتنو نوم له عبري پشت او پاشت څخه جوړ شوي دي چه متفرق کول او پاشل معنا لري[1] حال دا چه پکهت په دغه نامه او هم دلي په دغو مځکو کي ریگویدا او یوناني مورخینو ټولو ذکر کړي دي، نو سړي نشي کولای چه دغه خپل او نژدې نوم پرېږدي، او له سامي مځکو څخه یاشت را واخلي، او پښتو ځیني جوړه کړي.

دي بیا وایي: چه شلح پتیري ډوډۍ ته وایي، او عبري کلمه ده. په پښتو (ویشله) ځني جوړه سوي ده[2] حال دا چه اوسنی علم د فیلالوژي پر اصولو د کلماتو د اوښتلو او تحول ټول اصول ضبط کړي دي، خو دا چه له شلح څخه ویشله جوړه شي هیڅ فیلالوژي هسي قاعده نده راوړې، بلکه دا اصلاً ویشلې ده. په قندهارکي تر اوسه هم دغسي وایي، له پښتو مصدر ویشل (تقسیم کردن- حصه حصه کردن) څخه دا نوم جوړ سوي دي، دا ډوډۍ د دفعي احتیاج لپاره ژر ژر پخیږي او ویشله کیږي. یو خو هغه ډوډۍ وي، چه اوړه واغږي، یو ساعت دو ساعته ئې کښېږدي، بیا ئې نو پخوي، دا ډېر وخت غواړي. کله چه ډوډۍ ته دستي ضرورت وي نو اوړه خیشته کړي، تبخي تودکړي ژر ئې پر واچوي، چه ژر پخه سي، او د ورو خلقو په منځ کي وویشله سي، دې ته نو ویشلې وائي، کلمه هم پخپله پښتو او د پښتو پر قواعدو برابره له ویشل مصدر څخه را وتلې ده، د عبراني شلح ډېره لري ده.

دا یو څو کلمې دلته د مثال په ډول ذکر شوې او سړي دا ځني فهمولای شي، چه د پښتو لغاتو او کلماتو نښلول، په سامي ژبو پوري کوم علمي اساس نه لري او فقط دا فکر د بني اسرائیلو او سامي کهولو له نژدي هستوگي اوگاونډېي توبه څخه پښتو ته پیدا شوي دي.

یوه ضروري یادونه

دلته باید دا خبره هم په لنډ ډول ذکر سي، چه له پخوا زمانو څخه د هند له خوا د اقوامو روابط له سامي اقوامو سره جاري وه، د سند به اوسني علاقه کي د موهنجودیرو کشفیات دا ښیي، چه شپږ زرو کاله دمخه یو مشترک مدنیت د دې ځایه تر بابل او آثوره موجود و، وروسته چه آریائي اقوام پر هند مسلط شوه نو د دوي تجارتي او د تگ راتگ روابط هم طبیعي دي. په دې تعامل او ارتباط کي ضرور ژبي هم یو پر بل باندي اثر کوي، لغات اوکلمات ئې هم یو له بله سره اخیستل کیږي، او سره گډېږي. مثلاً موږ ډېر سوچه او لغړ آریائي د سنسکریت لغات وینو، چه په عربي ژبه کي هم کټ مټ سته، او دا لیري نه ده، چه دغه لغات په تجارتي او اجتماعي تعامل کي له هنده عربو ته تللي دي، یا ځني لغات له عربي څخه هند ته راغلي وي. د مثال په توگه د اپت apat پښتو کلمه وگوري، عربي ئې آفت جمع آفات مستعمله ژوندۍ کلمه ده، چه په سنسکریت کي هم عیناً

---

[1] نسب نامه، ص ۷۰.

[2] نسب نامه، ص ۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

apat یا اپتي apati د فاجعې، بد بختي، پریشانۍ او خفت او رسواتوب په معني ده[1] په پښتو کي هم دا کلمه په دغو معناؤ کښې مېږ ژوندۍ ده، لکه پدې لنډیو کي:

لکه شین کښت ژلیو زمول کړم   را باندي راغله له آسمانه اپتونه

د ویر اپت را باندي راغي   په بیلتانه کي د زړه ویني تویومه

ځکه چه سنسکریت ژبه پښتو ته خورا نژدې ده نو دلته موږ دا ویلای سو، چه اپت هم آریائي کلمه ده، پښتو او سنسکریت له عربی څخه نده اخیستې. دا یوه کلمه ما د مثال په توگه راوړه، که نو داسي کلمات ډیري دي، او تر اوسه هم په پښتو کي مستعمل دي.

نو که داسي کلمات وموموچه اوس هم په پښتو کي وي، هم په عربي کي او په نورو آریائي ژبو لکه سنسکریت او زند کي هم وي، دلته نو موږ په ټینگه ویلای سو، چه هغه کلمې آریائي دي او له سامي ژبو څخه ندي راغلي، بلکه ښائي چه له آریائي ژبو څخه سامي ژبو ته نقل شوي وي، او دا خبره دلیل هم نه گرزي، دې ته چه موږ دي پښتو له سامي کهوله وبولو.

پښتو ولي هندي یا ایراني گڼلې شوې ده؟

تاسي دمخه ولوستل چه ځني پوهان دې ته هم تللي دي، چه پښتو د آریائي ژبو له هندي کهوله، یا د ایراني کورنۍ څخه ده، د دې راي علت هم هغه دي، لکه د سامي توب طرفدارانو چه ویلي دي دوي لیدلي دي، چه د پښتو ډیر گرامري خاصیتونه او لغات د هندي او ایراني ژبو سره ورته دي، نو ځینو ایراني بللې، او نورو بیا هندي گڼلې ده. مگر موږ دلته د خپلو تیرو لیکونو په رڼا کي په ټینگه وایو:

لکه ډیرو پوهانو چه هم دا خبره منلې ده، پښتو نه هندي ده او نه ایراني. بلکه له اصلي آریائي ژبي څخه مستقلاً او مستقیماً زیږیدلي ده، او لکه د اروپا اوسني پوهان چه وائي: د هندي او ایراني ژبو د اتصال حلقه هم ده. د کتاب په راتلونکو برخو کي چه پښتو د ویدا او اوستا سره پر تله سي دا خبره به په ښه ډول څرگنده سي.

[1] هندي او انگلیسي قاموس، فرهنگ نظام، ج۱ ص ۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمه برخه

پښتو او د ویدا ژبه (سنسکریت)

د ویدا ژبه - سنسکریت - ویدا او د سنسکریت نور مشهور کتب - د ویدي ژبي او سنسکریت ژوندي کلمات په پښتو کي - د مقایسي اصول - ویدا - ریگ او ریشي - سمهیتا۔ سروتي - سمرتي - سیند - سوما - چهند - اشلوک - د سنسکریت نوم - دسیو - څلور ډلي - برهمن - کشتري - ویسیا - سودر - ورنه - من - ستهان۔ نمزدک مزدا - ویا کرن - منو۔ دتاله من - پیسې ۔کر - اجتماعي تشکیلات۔ پتي - کولا - گرامه - ویسه - پور - سمیتي - ناچ - سامانه - ارباب انواع - ډیوس - پریتهي وي او نور ...

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او د ويدا ژبه
يا پښتو او سنسکريت

لومړۍ برخه

تاسي ته دمخه د ژبو د نوي او علمي ويش پر اساس دا خبره ښکاره شوه چه پښتو او سنسکريت نژدې اړيکي او روابط سره لري، بلکه د اوستا او سنسکريت تر منځ دغه ژبه د اتصال کړۍ هم ده، له هغه وخته چه د دنيا ژبي د مقايسوي فيلالوژي comparative philology پر علمي اساس تر پلټني او تحقيق لاندي راغلي دي نو په دغه خوا کي خورا نوي او ښه معلومات هم د بشر په لاس کښيوتلي دي - ټولي آريائي ژبي که په اروپا کي دي، که په ايشيا کي، که په شرق کي دي که په غرب کي، پر دغه علمي اساس هسي سره نښتي او نژدې ثابتي شوي دي چه پوهانو ټول له يوې ريښې او يوې آري څخه بللي دي.[1]

د پښتو اړيکي او روابط هم له سنسکريت او اوستا سره د دغي علمي پلټني پر اساس ښه څرگنديږي، او زه د کتاب په دغو برخو کي کوشش کوم چه په پر تله ئيز (مقايسوی) ډول، مفصلاً د پښتو ژبي قواعد او گرامر او لغات او اصوات له سنسکريت سره مقابله کړم، تر دې ځيرني وروسته به دا تاسي ته زباده شي چه په رښتيا هم پښتو د سنسکريت سره د خور توب روابط لري او دا دوې آريائي ژبي سره خوندي دي.

د دې مقصد لپاره چه تاسي د پښتو او سنسکريت مقايسوي اوضاع ښه وپيژني دا دواړي ژبي چه د تاريخ او بنسټ له پلوه سره نښتي دي په ښه ډول مطالعه کړاي سي نو بويه چه تر هر څه دمخه تاسي يو وار پخپله سنسکريت ژبه هم ښه وپيزي او د دغي ژبي تاريخ او پخواني ادبي آثار او کتب ښه درته معلوم وي، دا دي چه لومړی زه دلته په دې خصوص کي څه معلومات درکوم. وروسته نو اصلي مقصد ته ځم.

د ويدا ژبه

د آريائي اصلي ژبي تفصيلات مو څه نه څه دمخه لوستلي دي هلته مو وويل چه له ۲۵۰۰ ق،م تر ۱۵۰۰ ق،م پوري دغه ژبه د آمو پر غاړو موجوده وه وروسته له دغي ژبي څخه ځني ځانگي بيلي شوي دي چه دمخه مو د هندي او ايراني ځانگو په نامه در وښولې او د ويدا د کتاب پخوانۍ برخي چه تر اوسه پاته دي د دغي اصلي آريائي ژبي تحولات او اوښتني مورږ ته را ښئي.

---

[1] د لاکمنيا کتاب په ويدا کي شمالي هيوادونه، ۳۱ ص ۱-۳ The Arctic Home in Vedas by Lokamanya

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقيقت کي د ويدا کتاب هم اوس بشپړ او ټول د پشر په لاس کي نسته ځکه ځني پخوانۍ برخي ورکي او له لاسه وتلي دي. اکثر پوهان چه پدغه کتاب کي د ژبي او د لسانو تحولاتو له پلوه کتني کړي دي دوي دا عقيده لري چه د ويدا کتاب ډيري سندري ورکي دي او دغه اوسنۍ سندري چه زموږ په لاس کي دي هم د يوه وخت ندي، دا سندري د ژبي له پلوه ډير فرق سره لري. ځيني برخي ئې زړې او پخواني دي او ځيني برخي ئې هم نوي او زلمۍ دي، د دغه تاريخي مقصد د څرگندوني لپاره بايد لږ څه شرح او تفصيل هم وليکو.

د ويدا بخدي سندري يا زړه او ورکه برخه

ويدا د آريائي اقوامو زړې سندري او اشعار دي چه څلور برخي لري. دغو څلورو برخو ته ئې "معلومي سندري" وائي، مگر هغه وخت چه آريائيان د هندوکش به شمال کي اوسيدل اوگښته لا نه وه را شيوه سوي دوي ځيني نوري سندري هم درلودې چه تر دغو معلومو سندرو دمخه او پخواني وې. د معلومو سندرو خورا زړه برخه ريگويدا Rig Veda ده چه پوهانو د ريگويدا له مطالعې څخه دا خبره څرگنده کړې ده چه دا سندري په يو وخت کي ندي ويلي شوي بلکه آرتهر مکدونل وائي چه د ژبي او تخيل او سبک له پلوه دغه سندري بايد په څو سوه کاله کي ويلي شوي وې.[1]

ويوين دوسن مارتين هم ليکي: چه ريگويدا زاړه او نوي سرودونه لري، چه زړې سندري ئې تر نوو (٤،٥) پيړۍ دمخه دي.[2]

له دې څخه چه پخبله د ريگويدا معلومي سندري هم د يوه وخت او يوه ځاي او يوې زمانې ندي معلوميږي چه د ويدا ژبي په هره زمانه کي تحولات ليدلي دي، او د هري زمانې ژبي ځانته بيل شکل او بيله بڼه مودلې ده، او تر ريگويدا دمخه نوري سندري هم په آريائيانو کي وې. پخپله ريگويدا هم ډير ډير د هغو پخوانو ورکو سندرو او پخوانو شاعرانو يادونه کوي، په دې باب کي ډوټ Dutt مورخ په واضح ډول هسي ليکي: "د ريگويدا په کتاب کي چه کوم اختلافات سته، دا ټول د هغو ورکو سندرو يادگار گڼل کيږي، او دا تغيرات چه په ويدي ژبه کي ښکاري دا را ښئي چه تر دغو سندرو دمخه هم نوري سندري وې چه هغه ورکي دي، د ريگويدا متن پخپله "پخواني پوهان" يادوي، او له هغه سندري ذکر کوي چه پخوا ويلي شوي وې.[3]

له دغو ټولو څخه ښکاري چه آريائيانو د هندوکش په شمال او بخدي کي ځيني سندري درلودې چه اوس ورکي دي، دا سندري کټ مټ لکه پښتو ادبيات شفاهي وې، يعني لکه د پښتو بدلي د خلقو په ياد وې او يوه له بل څخه زده کولې په دې ډول پښت پر پښت نورو ته نقل کيدې او دغه سندري "د آريايانو ورکي بدلي" بولي.

---

[1] د سنسکريت د ادبياتو تاريخ، ص ٤٥.

[2] د هند د شمال غرب جغرافيا ۹.

[3] د ډوټ کتاب د ايريانيزيشن آف انډيا، ص ٥٥ The Aryanisation of India.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته چه آريائي اقوام د هندوکش جنوبي ورشوګانو ته را شيوه سول نو دوي د سپين غره، ارغنداو، کنړ او سوات په غرو او دروکي ځيني سندري درلودې او بيا چه تر اباسين (انډوس) پوري وتل، د پنجاب په ورشوګانو کي دغه بدلي پسي بشپړي کړې چه د ويدا کتاب هم دغه بدلي دي او اوس ئې سمهيتا Samhita يعني مجموعه بولي او پر څلورو برخو ويشلي کيږي.[1]

مقصد دا دي: چه تر ريګويدا دمخه هم زموږ په هيواد کي آريائي بدلي وې چه د هغو ژبه به هم غالباً هغه آريائي اصله او پخوانۍ ژبه وه، مګر دې ژبي تحول وموند، او ويدي ژبه ځني جوړه شوه، چه د ويدا دکتاب څلور برخي په دغه ژبه دي ځکه چه په ويدا کي موږ د وطن د غرو او رودو نومونه راځي، نو دا ښکاري چه د پخوانو او ورکو بدلو ژبه هم دلې ويله کيده او د معلومو سندرو ژبه يعني "ويدي ژبه" هم دلې زموږ په هيواد کي د هندوکش جنوب ته پيدا شويده.

د معلومو سندرو ژبه يا ويدي ژبه

د ويدي ژبي ادبي آثار اوس سته او د پوهانو مفصلي پلټني پکښي شوي دي، موسيو وکرناګل Wackernagle وائي: چه آريائي ستانو او روحانيونو يوه ژبه ويله چه د صوت له پلوه له ويدي ژبي سره يوه وه فقط د شاعرانه اصطلاحاتو په نه درلودلو کي فرق ورسره درلود. دغه معلومي بدلي چه اوس زموږ په لاس کي دي، په اوښتلي شکل را رسيدلي دي. که نه وي ويدي ژبي ځانته پخوانۍ صرف او نحو درلوده او پخواني اشکال پکي وه، دغه معلومي بدلي چه زموږ څخه سته، په زمامو زمانو او پيړيو پيړيو ئې له زاړه حاله تغيرکړي دي له دې جهته د BH او DH حروف يوازي په H کښل شوي، او د (ر،ل) پر ځاي (L،ل) راغلي دي.[2] په دې ژبه کي چه کوم تغيرات او تحولات پيښ سويدي هغه ټول د ريګويدا له لسو ټوکو څخه معلوميږي د دغه کتاب د لومړيو سندرو ژبه د ويدي ژبي لومړنې شکل دي، وروسته وروسته چه دکتاب لسمي برخي ته نژدې کيږو ژبه ئې تغيرکوي او ښکاره ښکاره اختلافات پکښي ليدل کيږي، حتي د ريګويدا ضمايم او شروح هم په داسي ژبه دي، چه د ويدي ژبي پيړۍ په پيړۍ تغيرات ښه را ښيئي، او لکه پوهان چه وائي د ويدا د لومړيو برخو او وروستنيو تر منځ بايد اقلاً پنځه پيړۍ تيري شوي وي.

د ريګويدا ځينو برخو ژبه د اوستا له زړې برخي (ګاتا) سره داسي ورته ده، چه تر ډيره وخته پوري د اروپا د پوهانو دا خيال ؤ، چه د اوستا ژبه فقط د ويدي ژبي محرفه ده او د سنسکريت اوښتلي رنګ دي، تر ډيره وخته

[1] پخپله د ويدا او سمهيتا د کلمو په خصوص کي به وروسته مفصلاً بحث وکړم.

[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱٦۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويليام جونس Gons د اکسفورد محقق عالم دغي خبري ته ټينګ ؤ ځو چه پروفيسور رسک وروسته د اوستا د ژبي استقلال او وجود ثابت کړ.[۱]

له دې ځخه هم دا خبره په ښه ډول ځرګنديږي، چه د ويدي ژبي پيدايښت په هغه ځاي کي و، چه اوستا پکښي پيدا شوې ده او هغه نو زموږ هيواد او د آريا مرکز دي، ويدي ژبه هم تر ډيره پر خپل حال پاته نشوه، آريائي اقوام تر انډوس (اباسين) تير شول، د پنجاب او هند په شنو او زرغونو ورشوګانو کي سره خپاره شول، د دوي د حيات د نوي چاپير اغيزې هم طبيعي وې، نو ځکه د دوي ژبه هم بل راز شوه، او له ويدي ژبي ځخه يوه بله مهذبه او سمه کړې ژبه پيدا شوه، چه سنسکريت ئې بولي.

سنسکريت

د سنسکريت د کلمې معنا هم مهذبه او بشپړه او سمه کړې ده[۲] د خپله نامه سره سمه دغه ژبه د ويدي ژبي له تهذيت او سمولو ځخه پيدا شوه، پوهان په دې خبره کي اختلاف لري، چه آيا کوم وخت دا ژبه ويله کيده که يه؟ خو دا را ښکاره ده چه سنسکريت يوه پخوانۍ علمي او ارته ژبه ده، په زرو زرو کتابونه له پخوانو زمانو ځخه دې ژبه کي پاته دي، ځکه چه د دې ژبي ادبي او علمي آثار ډير دي او د زمانې له يرغله هم ساتلي پاته شوي دي، لغات او کلمات او قواعد ئې هم ټول شوي او ليکل شوي دي، نو د آريائي ژبو د مقايسوي فيلالوژي لپاره ډير قيمت لري، او سړی کولای سي چه د يوې ژبي اساس د سنسکريت له مقايسې ځخه معلوم کړي.

د سنسکريت نوم او د دې ژبي تهذيب او سمول نسبتاً نوي کار دي. پاڼيني Panini د اټک او د پيښور د حدودو يو معروف عالم او د ويدي ژبي پوهاند و. دې سړي هغه ويدي ژبه سره سمه او مهذنه کړه صرف او نحو ئې ترتيب کړه، نوم ئې سنسکريت يعني سمه کړې ژبه پر کښيښو، وروسته دا نوم مشهور شو او ويدي ژبي او دغي ژبي ته ئې سنسکريت Sanskrit يعني بشپړه او سمه کړې ژبه the perfected وويله.[۳]

د پاڼيني آثار تر اوسه پوري هم سته، پوهانو ترجمه کړي دي، د ده د ژوندانه عصر تر ۳۰۰ ق،م دمخه نه ځي، دا د کيت Keith قول دي[٤] ميکس ميولر مشهور مستشرق وائي چه د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي پاڼيني خپل آثار ليکلي دي.[٥]

---

۱ فرهنګ نظام، ج۲ ص۳.

۲ دا کلمه هم پښتو ده، وروسته به ئې شرح او تطبيق راسي.

۳ بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵٤..

٤ کيمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۱۱۳.

٥ مقدمۀ تاريخ هند قديم ص ۱۰۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاڼیني مشهورکتاب د ده نحويات دي، چه ټول په ویدي ژبه اړه لري، او تاریخ ئې هم هغه تر مسیح دمخه څلورمه پیړي ده.[1] دا کتاب هر وخت ډیر مشهور و او اته برخي ئې درلودې چه هره برخه ئې ادهیایا Adhyaya (وینا lecture) بلله او ټول کتاب اشټ ادهیایا Asht Adhyaya یعني اته ویناوي نومیدي. دا کتاب په خپل عصر کي ډیر مهم دي او په نورو ژبو او قوموکي ساري نلري، بلکه سړي ئې د ژبي په علمي تحلیل او تجزیه کي لومړي کتاب ګڼلاي سي. داسي ښکاري چه تر پاڼیني دمخه هم بعضو پوهانو د سنسکریت ګرامر کښلي و، ځکه دي پخپل کتاب کي تقریباً څلور شپیته (٦٤) تنه خپل اسلاف ښیي چه ډیر تر ده دمخه ئې په دي کار ګوتي پوري کړي وې مثلاً دي ساکاټاینه Sakatayana او یاسکه Yaska نومونه اخلي، چه دا یاسکه د پاڼیني سلف او د نیروکته یعني صرف مولف و، او ده د سنسکریت په ګرامر کي دا اساس څرګند کړ، چه ټول نومونه (اسماء) له کړو (افعالو) څخه را وتلي دي.

تر پاڼیني وروسته نور پوهان هم د ده د کتاب په شرح مشغول شول، مثلاً یو عالم کاتایانه Katayana نومیده چه د ده یادداشتونه او تنقیدي شرح وارتیکه Vartika نومیږي اوس هم دا کتاب سته، بل مشهور شارح ئې پاتینجلي Patanjali نومیږي چه په ۱۵۰ق،م ئې د پاڼیني لویه شرح لیکلي، او مهابهاشیه Mha Bhashya نومیږي، او په دغه کي د کلاسیکي سنسکریت تاریخي او تنقیدي پلټني سته، او د پاڼیني له ٤۰۰۰ قاعدو څخه ئې ۱۷۱۳ قاعدې په تنقیدي ډول شرح کړي دي، دی ګوناردیا Gonardiya بلل کیږي، یعني د ګونارده Gonarda اوسیدونکي چه دا ښار شل میله د اودهـ شمال غربي خوا ته واقع و.

سنسکریت د لغاتو کتب او قوامیس lexicography هم لري، او دغه کتب په نظم وه لومړي مشهور کتاب امره سیمه Amarasimha نومي عالم به شپږمه میلادي پیړي کي د امره کوشه Amra-Kosa یعني (نه نا بودیدونکي خزانه) immortal treasury په نامه کښلي دي.[2] د سنسکریت کتب او علوم په اسلامي دوره کي هم مشهور وه، مثلاً ابو ریحان البیروني د ٤۲۰ هجري به شا و خوا کي د هند د نحوي په کتابو کي پانیریتي (پانیرت) Panirit لیکي چه خپل مصنف پاڼیني ته منسوب دي.[3] په دې ډول د سنسکریت نوم د ۳٥۰ ق،م په حدودو کي جوړ شوي او دا ژبه د زړې ویدي ژبي له سمولو او اصلاح کولو څخه پیدا شوي ده او وروسته دا اصطلاح داسي عامه شوه چه د ویدا ژبه، او تر ویدا وروسته د نورو کتابو ژبي او پخپله دغه سمه کړې ژبه، دا ټولي د سنسکریت په نامه وبللي شوې او اوس چه هم دا نوم یاد شي، دغه ټولي ژبي ځني مقصد دي.[4]

[1] ویدک انډیا ص ۸۰، بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹٥٤.
[2] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۷۰.
[3] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۷۸.
[4] بودهسټ انډیا، ص ۹۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنسکریت خورا زړه کتیبه چه تر اوسه د بشر لاس ته رسیدلې ده په ۱۵۰ ع کال اړه لري مگر په څلورمه عیسوي پیړۍ کي دا ژبه عامه سوه، او په ټولو کتیبو او رسمي نوشتو کي اسعمالیده، او ډیري نوشتې او ډیر لیکونه له دغه عصره پاته دي، او وروسته دا ژبه ډیره ادبي او علمي سوه، فلسفي، عشقي، طبي، او نور ډول ډول کتب پکي ولیکل سوه او ښې ښې ډرامې هم لري، د سنسکریت ادبي تاریخ پر دوو برخو ویشل کیږي لومړۍ برخه ئې ویدي ده، دوهمه د کلاسیکي ادب دوره ده، او دواړي د ځینو مهمو ممیزاتو او سبک له رویه سره بیلي دي لومړۍ دوره له ۱۵۰۰ تر ۲۰۰۰ ق،م ده او دوهمه دوره له ۵۰۰ تر ۱۰۰۰م پوري را رسیږي، ویدي دوره عبارت له هغه سمهیتا (مجموعو) څخه ده، چه څلور ویده پکي شامل دي، او نور ملحقات ئې هم په دغه دوره اړه لري. مگر سترا Sutra شرح ئې د ویدي ادب او کلاسیکي دورې د اتصال حلقه ده وروسته په کلاسیکي دوره کي د حماسیاتو اشعار epics لکه مهابهارت، او راماین شامل دي، پوران Puranas او رومانسي او قصصي کتب هم په دغه دوره کي سته، فلسفي، قانوني، طبي او تکنیکي کتب هم لري، چه له دغو څخه د منو Manu قوانین ډیر مشهور دي.[1]

سنسکریت فقط د علم ژبه وه او اکثر پوهان په دې فکر دي چه دا ژبه عموماً نه ویله کیده ځکه چه د عمومي وینا ژبه باید ډیره اسانه او ساده وي، مگر سنسکریت هسي د علم په درنو انډیو بار ده، چه عوام ئې کورټ نسي زده کولاي او تاریخ هم دا نه ښکاره کوي، چه یو وخت دا ژبه د عوامو ژبه وه، پخپله د هند برهمنان وایي چه یو وخت دا ژبه د هند په شمالي خواو کي ویله کیده، خو وروسته د دې ژبي نوري څانگي پراکریت Prakrit یعني فرعي ژبي پر غالبي شوې، او دا فقط د علم لپاره مخصوصه شوه[2] او هم د پوهانو او دیني خلقو په منځ کي محصوره پاته شوه، او لکه چه پوهان وائي د دې ژبي پوهانو د مقدس والي له جهته نه غوښته چه عوام او هر څوک دا ژبه زده کړي یا ئې واوري نو ځکه د کتابو او پاڼو په منځ کي ژوندۍ وه خو ویله کیده نه.

ویدا او د سنسکریت نور مشهور ادبي او دیني کتب

که څه هم زموږ د پښتو ژبي څیړنه او مقایسه له دغو ابحاثو سره مستقیماً اړه نه لري او ښائي چه ځینو ښاغلو لوستونکیو ته دغه شرح او تفصیل بې گټي وایسي، مگر په دې کتاب کي به ښائي چه ډیر د ځینو سنسکریت کتابونو نومونه راسي، نو ښه دا ده چه په لنډ ډول دغه کتب هم وپیژنو وروسته به نو خپل اصلي مقصد ته چه د پښتو پر تله او مقایسه ده، ولاړ سو، د ویدي ژبي د پیدا کیدو او بیا د سنسکریت لنډ تاریخ هم له دغه جهته دلته ولیکل شو، چه ښاغلي لوستونکي ته لږ څه ابتدائي معلومات وي:

---

[1] بریتانیکا، ج ۱۹.

[2] فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثر پوهان دا عقیده لري چه د ویدا کلمه د (ود) له مصدره جوړه شوې، او د پوهني په معنا ده، ودیا په عمومي ډول علم ته وائي[1] ماکس میولر مشهور وید پوهان دغه عقیده لري او وروسته ئې ګریفت او ماکدونل هم تائیدکوي چه د وید معنا پوهنه، علم، دانش دي او ښائي چه دغه کلمه لومړۍ کلمه وي، چه له آریائي ژبي څخه پاته وي.[2]

په لوي سرکي ټولي آریائي بدلي او اړې سندري پر دوه ډوله ویشلي کیږي:

لمړۍ برخه سروتي Cruti یا شروتي بولي چه معنا ئې "ارویدل شوي او الهامي" دي[3] او دا ټول سرودونه د هغو خلقو په عقیده الهامي وه چه "مقدسي سندري" ئې ګڼلي. دوهمه برخه ئې سمرتي Smriti بولي، یعني روایي او یو له بله نقل شوي یا په یاد شوي سندري چه دوي به مقدس روایات او عنعنات ګڼل. مګر د الهام کیفیت ئې نه درلود.[4] په لومړي برخه یعني سروتي کي ټول ویدونه Vedas داخل دي او دوهمه برخه د ویدو شروح او ضمیمې او تفاصیل دي چه ټول پر اصلي ویدو باندي بنا سوي دي، ویدونه څلور دي او دغو څلورو ته سمهیتا Samhita یعني مجموعه هم وائي په دې تفصیل:

۱- ریګویدا Rig Veda چه دا یو قسم منظومي بدلي او سندري وې او ټولي ۱۰۲۸ سندري کیږي[5] چه هره سندره بهجن بولي او دا ټولي سندري پر سلو برخو منډلا Mandala شاملي دي. هره برخه ئې یو منډلا (دائره) بولي. د وید معنا مو دمخه زده کړه. ریګ له rich څخه را وتلې کلمه ده چه معنا ئې تمجید او ستاینه او ثنا ده. نو ریګ ویدي د ستایني او ثنا او صفت د علم معني کوي. وائي چه آریائیانو یوه ډله شعراء درلودل چه دوي ته ئې ریشي Richi ویل[6] او دا سندري هغو ته منسوبي دي. ځیني خلق ریګویدا پر اتو برخو Ashtata ویشي او هره برخه بیا پر اتو نورو ټوکو ویشي چه هر ټوک ئې ادهیا Adhya بولي. هره ادهیا دیرش فصله ده چه "درګا" ئې بولي او هر فصل پنځه ویناوي (فقرې) دي د مضمون له پلوه ریګویدا ټول د ارباب انواعو ستایني او مذهبي دعاوي دي.

د ریګویدا خورا زړه نسخه چه تر اوسه میندلې شویده تر ۱۵۰۰ ع پخوانۍ نده مګر په زروکاله دمخه د دې کتاب حفظ او ساتنه آریائیانو کوله، هر لفظ او هره وینا ئې بیله بیله شمیرله او په یادوله ئې، له پخوانو کتابو څخه

---

[1] د وید تعلیم، ص ۱.

[2] د ګریفت د ویدا ترجمې مقدمه، ج ۱ - د هند د ادبیاتو تاریخ، ج ۱ - د ماکدونل د سنسکریت د ادبیاتو تاریخ، د دغې کلمې لغوي تحلیل او تطبیق به وروسته بیان شي.

[3] د دغو کلماتو شرح به هم وروسته راسي.

[4] د ویدو تعلیم ص ۱ - ویدک انډیا ص ۷۷.

[5] وایي چه په دغو بدلوکي ۱۱ نوي بدلي چه Valakhilyas بللي کیږي هم ګډي دي (بریتانیکا).

[6] د دې کلمې شرح او تحلیل به وروسته راسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري چه ريګويدا ټول ۱۵۳،۸۲٦ الفاظ او ٤۳۲،۷۰۰ حروف درلودل، ټولي جملې ئې په يوه حساب ۱۰٤۰۲ او په بل حساب ۱۰٦۲۲ وې.[۱]

علامه البيروني ليکي چه بيد (ويدا) يو ډول نظم دي، چه خلق ئې معجز او الهامي ګڼي، او يو مشهور عالم بيا پر څلورو برخو وويشه: لومړۍ برخه چه رګ بيذ ده د نظم يو مخصوص ډول دي چه رج rij=رګ rig ئې بولي. بيذ يعني د هغو شيانو پوهنه چه معلوم ندي، په دې کتاب کي اوامر او نواهي، ترغيب او ترهيب، د قربانۍ او تسبيح چمونه ذکر شوي دي، لومړۍ پلا د بيذ ليکل منع وه، مګر وروسته دغه موجوده بيذ بياس د پراشر زوي ترتيب کړ، او موږ ته پدې نزدي زمانه کي يوه کشميري عالم بسکر Buskar بيذ وکيښ او د دغه کتاب يو تفسير ئې هم مرتب کړ.[۲]

۲- دوهم ويد ساما ويدا Sama Veda دي، چه د ماکډونل په قول له سامن Saman يعني آهنګ او نوا څخه ئې نوم را وتلي، او دا کتاب د ريګوا له سندرو څخه جوړ شوي او عموماً هغه بدلي دي چه د قرباني پر وختو باندي ويلي کيدې او د مارکس ميولر په قول د ريګويدا مويد مضامين پکښي دي، دا سندري ټولي په لوړ ږغ ويلي کيدې او شمير ئې ۱٥٤۹ دي، چه بيله ۷۸ سندرو نوري ټولي له ريګويدا څخه را اخستلې شوي دي.[۳]

۳- يجور ويد Yajur Veda دريمه برخه ده چه د قربانۍ دعاوي او مراسم پکښي ذکر شويدي. دې ويد هم له ريګويدا څخه تقريباً نيمي سندري را اخستي دي. ماکډونل وايي چه دا نوم له ياجوس Yajus څخه جوړ شوي دي چه معنا ئې قرباني ده، په دې کتاب کي ځني منثوري جملې هم راغلي دي او دوې برخي لري؛ ترويجر (کرشنا) Karishna چه اتريا سمهيتا ئې بولي يعني د ته اتريا Taittiriya ريشي مجموعه. بل سپين يجر (سکلا) چه ياجن ولکيا Yajanavalkya سمهيتا ئې بولي يعي د ياجن ولکيا ريښي مجموعه.[٤]

تبصره: دغه دري ويدونه چه لوړ ذکر شول، ترائي ويديا Trayi Vidya يعني دري پوهني او دري علمونه ئې هم بولي.

٤- اتهروا ويدا Atharva Veda يعني د طلسم او جادو پوهنه، څلورم ويد دي، چه د ماکدونل په قول تر ريګويدا وروسته پيدا شوي، اوسني شکل ئې هم وروستني دي، منظومي بدلي لري چه ريګويدا ته ډير ورته دي، مضامين ئې په طلسم او جادو او شيطان اړه لري، د بدو خلقو اوضاع بيانوي د ريګويدا سره په سندرو کي تقريباً برابر دي، او شپږمه برخه ئې هغه بدلي دي چه د ريګويدا څخه اخستي شوي، او بله شپږمه برخه ئې هم

[۱] ويدک انډيا ص ۷۳ - د ويدو تعليم ص ۲-۳.
[۲] کتاب الهند، ص ١٦٥ باب ۱۲.
[۳] د سنسکريت د ادبياتو تاريخ ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.
[٤] ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر ده.[1] اتهروا ويدا پر شل برخي ويشلي دي، چه هره برخه ئې کانډا Kanda بولي او دغه ټول ۷٦۰ سندري او تقريباً شپږ زره سروده کيږي.[2]

سمرتي يا د ويدو ملحقات: پخپله د ويدو سندري او سرودونه بيلي دي، چه هغو ته منتر يا گيت وائي او دغه برخي الهامي بللي شوي دي، مگر ځني نور شروح او ملحقات هم لري چه نثر دي او په دغو کي ځني مذهبي هدايات ليکل شوي، او ظاهراً تر پخپله ويد وروسته دي چه د ژوندانه چاري او ځني فلسفي افکار هم پکي بيان شوي دي. دغو ملحقاتو ته برهمنا Brahmana وايي او دوې نوري برخي هم لري چه آرانياکا Aranyaka او يوپانيشاد Upanishad ئې بولي. د لومړي معنا ده د ځنگله تفکرات او د دوهم معنا ده پټ الهامات، دغه ملحقات هم د ژبي هم د مضمون له پلوه دويدو په شرح او هم د آريائي اقوامو د فکر او فلسفې لامله ډېر اهميت لري.[3]

دغو ټولو ملحقاتو ته چه په ويدو اړه لري، سمرتي وائي او دا هغه روايات دي چه تر ويدو وروسته پيدا شوي، او د شرح او تفسير په ډول ليکل شويدي، سمرتي چه د مضامينو له پلوه په غور وکتل سي، دغه لاندي مقصدونه پکښي پيدا کيږي، چه اصطلاحاً ئې ويدانگه Vedanga بولي، او دغه لاندي شپږ دي:

۱- سکشا Siksha د صوتياتو او تلفظ او لهجې بحث phonetics چه کوچنۍ کوچنۍ څيړني دي او معروف گرامري عالم پاڼيني ته ئې نسبت کيږي او د پاڼينيا سکاشا Paniniya Siksha په نامه يادېږي او د دويدو د صوتياتو او تلفظ لپاره ډېر اهميت لري.

۲- چهند يعني د اشعارو عروض او معيار چه پنگل Pingale نومي عالم د چهندا سترا Chhandah Sutra په عنوان ليکلي، او د عروضو prosody ابحاث لري، پخپله د ويدا په ساماويدا برخه کي هم د عروضو لړ شرح په دوو برخو کي سته.

۳- وياکرن vyakarana يعني گرامر او نحو، چه د پاڼيني مشهور گرامر د ويدي ژبي اکثر قواعد بيانوي او له گرامري تحقيقاتو ډک دي.

٤- نيروکته nirukta يعني صرف او د الفاظو علم او د لغاتو د ريښو پوهنه etymology په دغه علم کي يو کتاب ياسکانيروکته Yaskanirukta سته، چه د دويدي ژبي د لغاتو ريښې ښئي او دري برخي دي (۱) مترادف کلمات (۲) خالص او مخصوص ويدي کلمات (۳) د ارباب انواعو نومونه.

۵- جوتشه yotisha يعني هيئت او د اسمانو علم astronomy.

---

[1] ويدک انډيا ص ۷۲ - د ويدو تعليم ص ۳.

[2] اتهروا ويدا دگريفت ترجمه، ج ۱ ص ۵.

[3] د ويدو تعليم ص ۳ ـ ويدک انډيا ص ۷۵ - کيمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۱۱٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦- کلپه kalpa يعني رسوم او آئين او دودونه او جالونه ceremonial په دغه خصوص کي ډير ابحاث د ستر sutra برخي لري او د قوانينو کتابونه هم ټول په دغه ډله کي دي، دغه شپږ مضمونه دي، چه د سمرتي په برخو کي موندلي کيږي مگر ټول دغه مضامين متفرق او پاشلي دي، داسي ندي چه مثلاً يو کتاب يا يوه يوه برخه ورته ټاکلي شوې او يو يو مضمون پکښي ليکلي شويدي، بلکه که ټول د ويدا ملحقات وکتل سي، د دغوشپږو علومو بيان لري.[1]

د دويدي ادب زماني او خلاصه

پوهان دغو ټولو آثارو ته چه دمخه ذکر کړل شوه ويدي ادب وائي او په دې لاندي ډول ئې خلاصه کوي:

١- د چهند Chhandas زمانه يعني د زاړه ريگويدا عصر له ١٢٠٠ ق،م تر ١٠٠٠ق،م

٢- د منترو Mantras زمانه يعني د نوي ريگويدا عصر له ١٠٠٠ ق،م تر ٨٠٠ق،م

٣- د برهمنا Brahmanas زمانه يعني د تفسير او ملحقاتو عصر له ٨٠٠ق،م تر ٦٠٠ق،م

٤- د سوترا Sutras زمانه يعني د کوچنيو مذهبي رسالو عصر له ٦٠٠ ق،م تر ٢٠٠ ق،م

د ويدي ادب په دغه ويشنه کي ماکس ميولر په ښه ډول د دغه ادب مختلفي دورې را ښئي،[2] مگر د کلو په تعين کي اختلاف دي او لکه دمخه چه مور وښوله د ويدي ادب عصر بايد تر ١٥٠٠ ق،م پوري ورسيږي، اکثر پوهان لکه ولسن، بارتهه، هاگ هم د دغي خبري پر خوا دي، او هاگ وائي چه د ويدي ادب د خورا پخوانو سندرو عمر تر ٢٤٠٠ ق،م پوري هم رسيږي.[3]

نور کتب

تر ويدو وروسته نور معروف کتب هم په سنسکريت کي سته چه لاندي په لنډ ډول معرفي کوو:

(١) مهابهاراتا Maha Bharata د هند مشهور رزمي قصه ده، چه د کورو او پاندو دوو آريائي کورنيو د جنگ احوال بيانوي. د پهلوانانو او برياليو دلاوري او ژوبلوري مناظر ښکاره کوي، او دا کتاب ٢١٥٠٠٠ بيتونه دي، وائي چه دا کتاب هم بياس نومي عالم ته منسوب دي، او د منتر په قول د ١٢٠٠ ق،م په حدودو کي کښل شوي او د يوه سړي تاليف هم ندي.[4]

[1] ويدک انډيا ص ٧٧ - بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٥٨.

[2] ريگويدا ج ٤ مقدمه.

[3] د ويدو تعليم ص ١٠ - ويدک انډيا ص ٧٩.

[4] تمدن هند ص ٣٢٨ - د قديم هند د تاريخ مقدمه ص ١٢٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲) رامايانا: بله مشهوره قصه رامايانا Ramayana ده چه دا هم د سنسکريت له مشهورو ادبي کتابو څخه گڼل کيږي، د هنتر به قول زرکاله تر مسيح دمخه دا قصه واقع شويده، او بالميک نومي عالم ته دا کتاب منسوب دي، ټول ۲٤۰۰۰ اشلوک او ٤۸۰۰۰ بيتونه دي.[1]

علاوه پر دغه نور ډير کتب هم سته چه مشهور دي لکه: پران، شکنتلا، هتو پديش او نور چه د لنډوني لپاره ئې فقط نومونه ياد شول. اوس چه تاسي ته د ويدي ادب او سنسکريت د آثارو او کتابو يو لنډ لنډ معلومات وړاندي شول، نو څم خپل اصلي مقصد ته چه د ويدي ژبي او سنسکريت پر تله او مقايسه ده، له پښتو سره.

د ويدي ژبي او سنسکريت لغات چه په پښتو کي اوس هم ژوندي او مستعمل دي

پدې کتاب کي زه د ويدي ژبي سره د پښتو پر تله فقط د لغاتو او کلماتو د نژديوالي له پلوه بحث کوم، او دا ښکاره کوم چه د ريښې او بنسټ له مخي د دواړو ژبو کلمات ډير سره ورته او نژدې دي، او د ويدي ژبي هغه زاړه لغتونه تر اوسه هم په پښتو کي ژوندي او مستعمل دي، د ويدي ژبي ادبي آثار او کتب خوشبختانه پاته دي، او اوس موږ استفاده ځني کولاي سو، مگر د پښتو کوم ليک او زړه نسخه په لاس کي نلرو، نو ځکه د ويدي ژبي د نژدې والي لامله د پښتو اصالت او قدامت معلوموو، دغه مقايسوي څيړنه د فيلالوژي او فقه اللغه تر اصولو لاندي ده مگر وروسته چه د پښتو او سنسکريت مقايسه شروع سي دلته به په دوه ډوله پلټنه او څيړنه کوو، لومړي به د سنسکريت کلمات په لوړ ډول د پښتو سره تطبيق کوو وروسته به د دې ژبي ځني اساسي قواعد او صرفي اصول هم له پښتو سره پر تله سي، په دې ډول به له ويدي ژبي او سنسکريت سره د پښتو قرابت په ښه ډير څرگند سي.

د پرتله کولو او مقايسي اصول

د اصلي مقصد تر پيل دمخه بايد لومړې د خپل کار اصول در وښيو، يعني په دې ځان پوه کو، چه زموږ دا پرتله او مقايسه پر کومو اصولو بنا ده؟

عموماً د هري ژبي د تشکيل لپاره دا څلور لانديني مواد ضروري دي، او که سړي وغواړي چه د يوې ژبي آره او بنسټ ځانته معلوم کړي، او يا ئې له بلي ژبي سره مقايسه وکړي، نو ښائي چه دغه لانديني مواد ئې تر غور او پلټني لاندي راولي.

۱- ږغونه او اصوات چه ژبه ځيني جوړه شوې ده phoenetics

۲- حروف او توري چه د هغو ږغو نمايندگي کوي، او په ليک کي اشکال را ښئي letters

[1] تمدن هند ص ۳۳۲ - د قديم هند د تاريخ مقدمه ص ۱۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د حورفو اوښتنه او یو له بله تبدیل چه د کلماتو تحول هم له دغو اصولو څخه زده کیږي او دا هم په اکثرو ژبوکي مثبت اساسونه لري morphology

٤- لغات او کلمات، چه څنګه جوړ شوي دي؟ جامد کلمات ئې څنګه دي؟ مصادر او مشتقات ئې څنګه دي؟ vocabulary [۱]

پر دغو څلورو موادو برابر د ژبو پرتله او مقایسه کیږي، او په دې کتاب کي زما د پلټني او څیړني آره دغه څلور خبري دي، د ږغو او توریو او لغاتو او کلماتو شرح او تفصیل او پرتله به وروسته راوړم، دلته به لومړي د دریم خبري یعني د حروفو د اوښتلو او یو له بله د تبدیل څني اساسي خبري در وښیم، چه اوس دستي دغه مواد زموږ لپاره د ویدي ژبي په مقایسه کي په کار راځي.

توري او د اوښتلو اصول ئې

ژبه عبارت له هغو ږغو او آوازو څخه ده، چه تر خوله راوزي. دا ږغونه راز راز دي او هر ږغ ځانته په خوله کي یو ځاي لري، چه له هغه ځایه هغه مخصوص ږغ راوزي، دغه ځاي وتوځي (مخرج) بولي، ټول ږغونه له خولې څخه راوزي، له شونډو څخه نیولي بیا د ستوني تر پایه یعني سینې پوري د حروفو مخارج دي، ځیني توري په شونډوکي ویل کیږي لکه (ب، م) ځیني توري د خولې له منځه راوزي لکه (ج، ل) ځیني حروف حلقي دي، لکه (غ، خ) ځیني حروف په سینه کي ویل کیږي لکه (هـ، ا).

د دنیا د ټولو ژبو ږغونه او آوازونه یعني توري تر سلو پوري رسیږي او هره ژبه ځانته څني داسي ږغونه هم لري چه هغه په نورو ژبوکي نه وي، مثلاً د عربي ژبه نه مخصوص حروف لري (ث،ح،ذ،ص،ض،ط،ظ،ف،ق) چه په پښتو او پاړسوکي نسته او د پښتو او آریائي ژبو ځیني حروف لکه (پ،ټ،ډ،ړ،ژ،ږ،ښ،ڼ) بیا په عربي او سامي ژبوکي نه راځي، عموماً د ټولو ژبو توري چه له شونډو څخه ستوني تر پایه ادا کیږي په لاندي ډول څو برخي لري:

۱- شونډیز توري (حروف لبي یا شفوي) labials (ضمه u، او o، ب b،بهـ bh،پ p، ف f،م m، وw)

۲- تالوئین توري (حرف کامي) palatals (ت t، ټt، ج j، چ ch،د d، ډ d، رr، ړ r، zj، ژ zh، ږ z، سs ش sh، ښ sh، ل l، ن n، یy)

۳- ستونیز توري (حلقه) gutturals (خ kh، ع a، غ gh،گ g، ک k، کهـ kh)

٤- ټټریز توري (حروف سینه یا جوفي) زور (فتحه)، زیر (کسره)، آA ، الفA، هـ h، د دغو څلورو ډولو حروفو د ابدال او اوښتلو قانون دا دي:

[۱] فرهنګ نظام، ج ۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

١ لومړي پلا د یوه مخرج حروف سره اوړي.

٢- دوهمه پلا ښائي چه هغه حروف سره واوړي چه مخارج ئې سره نژدې وي.

٣- کله کله داسي هم پیښیږي چه یو توري په داسي بل توري تبدیل شي چه په مخرج کي ډیر له اصله لیري وي دا نو داسي کیږي چه یو حرف لومړۍ پلا په داسي بل حرف واوړي چه په مخرج کي ور نژدې وي وروسته بیا دغه مبدل صورت په بل داسي حرف ابدال شي چه دغه دوهم صورت ته نژدې وي، دې ته ابدال بالواسطه باید ووایو.

٤- حروف صحیح یا صامت توري consonants په اوښتلو کي تر لوړو درو قاعدو لاندي دي مگر حروف علت یا صایت یعني ږغیږي توري vowels چه هر وخت صامتو توریو ته حرکات ورکوي، او د دوي په کومک د صامتو توریو تلفظ کیږي، د ابدال پر وخت کم قیمت نلري، کله له منځه ځي، کله اوړي، کله زیاتي کیږي. ږغیږ توري دا دي (چه ساکن وي) الف a، و v، ی y، هـ (حرکي) h، آي i، یو u، او o، ائې e.

دا حروف ذاتاً اصالت نلري، د نورو د حرکت ښکاره کولو لپاره دي، اصلاً د دوي تشکیل هم د یوه ږغ له درنولو او سپکولو څخه دي، دا لاندي نقشه وگوري:

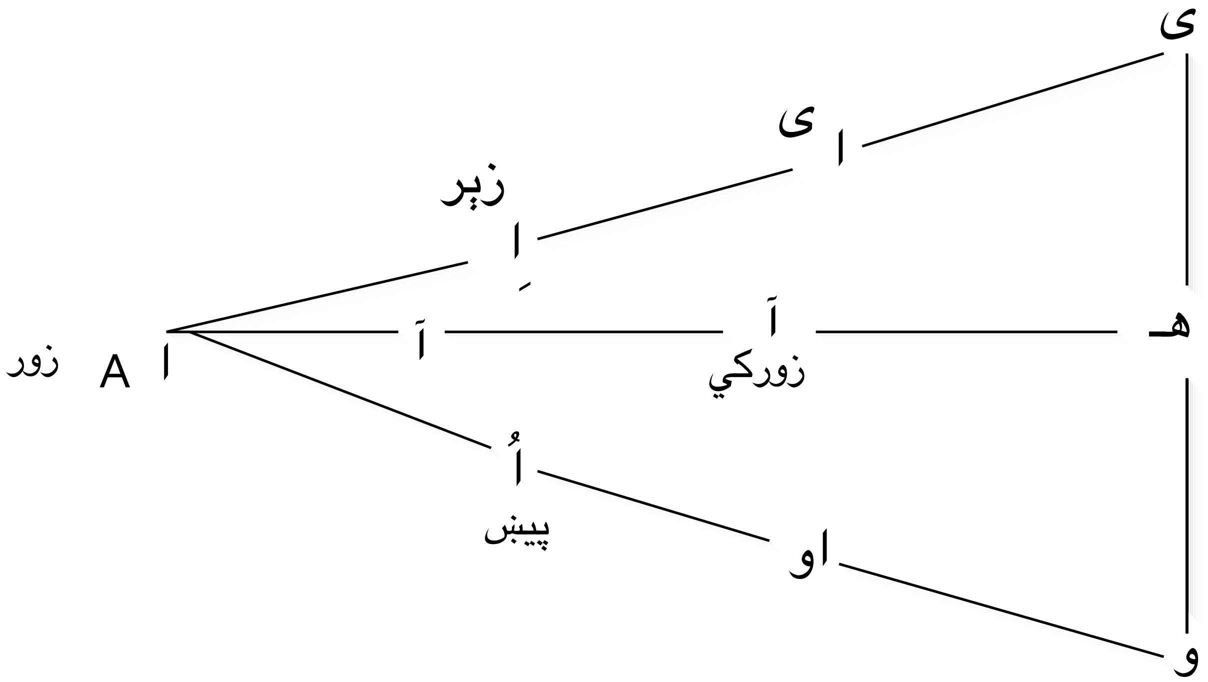

(c) ketabton.com: The Digital Library

يو مثال: د ابدال د دغو قاعدو د څرګندولو لپاره دا يو مثال دلته راوړل کيږي (اشو) ashva په سنسکريت کي آس ته وايي، په اوستا کي اسپه aspa سو، په پاړسو اسپ asp او په پښتو نر آس او ښځه ئې اسپه ده. وګورئ د سنسکريت (ش) تالوئيز توري دي په (س) بل تالوئيز توري اوړي، نو (اش) طبعاً (اس) کيږي، واو شونډيز توري دي، پ هم له شونډو څخه را وزي، نو و va= پ pa شو اسپ او اسپه ځيني جوړ شول.
په پښتو کي (واو) د علت لامله حذف شو آس پاته شو. تر څلورو لوړو قاعدو لاندي د حروفو د ابدال لنډه نقشه دا ده:

هـ - ا	ح - هـ	ر- ل	ع- ا
س،خ، که	ت، ټ،ط	م،ن،ڼ	ق،ک
ب،پ،و،ف	د،ډ	ن،ل	ن،ڼ
ګ، غ	ذ،ز	ږ،ژ،ج،ځ	و،ا
س،ش	ص،س	خ،س،چ،ش	ی،ج
هـ،س	ض،د	د،ل،ت	ت،ث

ويدا Veda

تر ټولو دمخه بايد د ويدا کلمه تر غور لاندي راولو ځکه د اکثرو پوهانو په عقيده دا کلمه له پخوانۍ اصلي آريائي ژبي څخه ده، او دوي وائي چه د دې کلمې اصل (ود) دي چه د پوهني معنا لري.[1]
په سنسکريت کي د ډيرو کلماتو ريښه هم دغه کمله ده، او ډول ډول الفاظ ځني جور شويدي، مثلاً ودت vidit علم، فهم ويد يا علم، زده کړه او وديا بهاياس vidya bhyas زده کړه، لوستنه وديا پراپت vidya prapti د علم تحصيل د پوهني زده کړه وديا دان vidyadan د علم خپرول او اشاعت، وديا رتهي vidya rthi زده کونکي، محصل، وديالي vidyalay مکتب ښوونځي، زده کړوځي، وديا وان vidya van پوهنوال، عالم، علمي.[2]
په دې ډول د ويدا کلمه له (ود) څخه مشتقه ده، او په سنسکريت کي د علم، پوهني په معنا ده مګر لکه کلمات چه د عصر او زمانو په تيريدلو سره تغير او تحول کوي، معاني هم دغسي دي، چه په تقريبي ډول بلي خوا ته ميل کوي او لږ لږ له خپله اصله ليري کيږي. د سنسکريت ود vada د پښتو ژبي د ډيرو کلماتو سره په ريښه او معنا کي نژدې والي لري، که څه هم کټ مټ دغه کلمات لکه سنسکريت د پوهني او علم معنا نه ورکوي خو د پوهني

[1] د دې کلمې شرح لږ څه دمخه تيره شوې ده.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٧٦٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقصد ته نژدې دي، او سړى ويلاي سي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دا کلمه سنسکريت ته په لږ معنوي تحول راغلې ده، اصل ئې په پښتو کي محفوظ دي، يا دا چه د پښتو معاني ئې لږ څه مغيري شوې دي، په دې ډول:

په پښتو کي وده vadah د واو په زور او د دال په زورکي تر اوسه د نشو و نما او لويوالي په معناؤ مستعمله ده، په قندهارکي وايي: دا تاک په دې مځکه کي وده نه کوې يعني نه لوئيږي او نشو و نما نه کوي، له دغه ريښې څخه واده vadah جوړ شويدي، چه په واده کي هم وده يعني نشو نما او تکاثر پټ پروت دي، انسانان په واده سره نشو نما او ډيرښت کوي، له دغي کلمې څخه وديدل لازمي مصدر، ودوي متعدي مصدر، او ودون، ودونه، وديده، وديدنه ودينگ جوړ شوي دي.

وده يعني لويښت او نشو نما له پوهني سره لازمي شي دي، وده بې پوهي نه کيږي او هر ځاي چه پوهنه، او علم موجود وي، هلته وده هم سته، دا معنوي تلازم دغه دوه کلمې ښه سره نژدې کوي، نو هغه کلمه چه د (ويدا) نوم ځني مشتق دي، کټ مټ په پښتو کي (وده) ده، د دې معنوي تطبيق او تلازم د ښرگندوني لپاره دا لانديني لغوي پلټنه هم د ويلو وړ ده.

د ويدا کلمه چه په اصل کي (ويد) ده، د دال په زور، په اسلامي دوره کي بيد beed ضبط شويده، (واو) او (ب) دواړه شونډيز توري دي، او ابدال ئې هم خورا ډير دي: مثلاً پښتو وري پاړسو بره. پښتو وان van پاړسو سوبان، لکه باغوان او باغبان.

نو ويد، بيد او په پخواني اصطلاح بيذ هم شو[1] چه په پښتو کي له دغي ريښې څخه تر اوسه هم بد bud سته، مثلاً پلاني ډير بد سړى دي يعني هوښيار، عاقل، دانشمدن دي، دا کلمه وروسته به بودائي عصر کي هم کټ مټ د دغه بدهـ په نامه کي موجوده وه، او علامه البيروني ليکي چه د هندوانو په عقيده مادهٔ مطلق او مجرده هيولا (ابيکټ) درې شيه بالقوه له ځانه سره لري: عقل، دين، جهل. او لومړى يعني عقل ته (بدهه) وايي، چه د راحت او خوښۍ او هوسائي باعث دي.[2]

د بد کلمه د پارس په ژبو هم ننوته، مگر د حافظ ساتونکي، مشر او رئيس معنا ئې ومونده، المسعودي عربي مورخ ليکي: چه په پارس کي تر اسلام دمخه ډير منصبونه موجود وه، او تر ټولو لوړ منصب د (موبذ) ؤ، يعني حافظ الدين او د دوي په ژبه (مو) دين او (بذ) حافظ ته وايي. جمع ئې (موابذه) ده، دغسي هم اصفهبذ له اصفه (سپه) او بذ څخه مرکب دي، يعني سپه سالار په دغه ډول د بيربذ (حافظ الکتاب) هو تخشه بذ (د کاسبانو او تجارو مشر) و[3] دغسي هم الخوارزمي کوهبذ د صاحب الجبل او هيربذ د رئيس النار په معناؤ را وړي دي[4] چه له

---

[1] کتاب الهند، ج ١ ص ٩٣.

[2] کتاب الهند، ج ١ص ٤١.

[3] التنبيه و الاشراف.

[4] مفاتيح العلوم ص ٦٤-٦٥-٧١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغو ټولو څخه دا ښکاري چه (بذ) د پاړسوانانو په اصطلاح تر اسلام دمخه د رئیس او حافظ، مهتر معانی درلودل، چه د بودائي بدهـ او د پښتو اوسني بد سره ډیره اړه او نژدې والي لري.

په پښتو کي یو بل مصدر هم سته، بودول budawal یعني څیني اخستل او تحصیل او لاسته راوستل، مثلاً خپلي پیسي مي څیني بود کړې یعني لاس ته مي راوستې او تحصیل مي کړې. ښائي چه دا هم یو معنوي تحول وي له دغي ریښې څخه، دغسي هم ویل کیږي. چه دا شي د بود دي، یعني د گټي او نفعي دي.

له دغو لوړو تاریخي او لغوي پلټنو څخه نو دا نتیجه لاس ته راځي، چه د پښتو (وده) او بیا (بد) په هغه پخواني (ود) او (وید) او (بید) اړه لري او د دغو کلماتو ریښه پخوانۍ آریائي ده، او په پښتو کي هم تر اوسته له دغي ریښې څخه ډیري کلمې ژوندۍ دي، او دا ثابتوي چه د آریائي پخوانۍ ژبي سره اوسنۍ پښتو څنگه ټینگه رابطه او اړه لري؟

ریگ او رشي Rig-Rishi

د وید شرح او تطبیق مو لوړ ولوست، او دا هم در معلومه ده چه ریگ ویدا Rig Veda د وید د کتاب مهمه او لومړۍ برخه ده اوس به راسو دې ته چه د رگ rig کلمه څه معني لري او په پښتو کي ریښه سته که یه؟

لکه دمخه چه هم ویل شویدي، د رگ ماده rich ده چه د البیروني په قول د رج rij مجموعه ده، او رج یو ډول نظم و چه د قربانیو پر وخت په درې ډوله ویل کیدي، لومړۍ په ساده ډول، دوهم داسي چه پر هر لفظ باندي دریږي، دریم ډول چه تر ټولو ښه دي، جمله جمله ویل کیدي، او دمخه جمله بیرته ور سره تکراریده بیا نو بله جمله ور سره یو ځاي کیده.[1]

اوسني پوهان وایي چه رگ د ستاینې او حمد و ثنا معناوي لري، او دا کلمه په سنسکریت کي هم په دغه معنا ده، مگر که موږ دقیق سو داسي تحلیل کیږي:

گ،ج، چ او بیا ش ټول تالوئیز حروف دي یو له بله سره اوړي، هغه ریج rij چه البیروني راوړي دي، یقیناً د رگ rig معروف ډول دي، په سنسکریت کي ریج riju سم اوسیده او دغسي هم په ښو اخلاقو ستایلي او د ښو خویو څښتن ته وایي ریچا richa د ویدي روحانیونو یوه مخصوصه ډله وه، او ریشي rishi یا rikhi د آریائي اقوامو روحاني مشران وه، چه پر څو ډلي ویشلي کیده لکه مهاریشي، ډویا ریشي، راجا ریشي او دغسي هم رگهـ raghu د هند د یوه مشهور شاعر کالیداس د یوه شعر نوم دي.[2]

که موږ وگورو دا ټول نومونه نژدیوالي او ربط سره لري (رج،رچ، رش،رگ) ټوله له یوې کورنۍ څخه دي، او دا ټول د ریشي rishi کلمې ته منسوبیږي، ریشي په پخوانیو آریائي اقوامو کي د مشر او بادار او رهنما او شاعر او

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱٦۷.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٤۲۷، ٤۳۱، ٤۳٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روحاني مقام درلود، او د ویدو برخي هم دغو ریشي ګانو ته منسوبي دي، مثلاً یوه برخه د یوه ریشي په نامه ده، او بله د بل. او هندوان دا عقیده لري، چه دغو ریشي ګانو ته د ویدو د مضامینو الهام کیدئ، او د دغو روحانینو له ارباب انواعو سره ټینګه رابطه درلوده. په ویدوکي د ډیرو ریشوګانو نومونه هم راغلي دي، او داسي ښکاري چه هر قوم به ځانته ریشي درلود[1] او هر ریشي د خپل قوم رهنما، روحاني، شاعر، خطیب بلل کیدي، او هر وخت به ئې خپل قوم ته د قربانیو او عباداتو د وختو دعاوي او سندري نظم کولې. د حمد او ثنا مضامین به ئې په شعر کي ویل، دا سندري او دعاوي چه سره ټولي شوې، نو د ویدا کتاب ځیني ترتیب شو، او هره برخه ئې د هغه ریشي په نامه وبلله شوه، چه هغه دغه سندري او دعاوي نظم کړي وې، یا دا چه د آریائیانو په عقیده ده ته ئې الهام شوي ؤ. نو ریشي هغه رج rij یا رګ ته منسوب دي چه معنا ئې ده ستایونکي، ثناګوي، شاعر د ښو اخلاقو څښتن. نو ریګ ویدا، رج ویدا داګرده له یوې ریښې څخه را وتلي شیان دي، او معنا ئې ده د ستاینې، د حمد او ثنا او د ښو اخلاقو او سموالي پوهنه.[2]

اوس به نو راسو پښتو ته: زموږ په ژبه کي داسي کلمې سته چه تر اوسه هم ژوندۍ دي، او د دغي کلمي سره ښکاره خپلوي لري: لومړۍ کلمه ده ”رشه“ یعني خلق او ارثي سجبه مثلاً وایي: دغه ئې د پلار او نیکه رشه ده، یعني د پلار او نیکه خلق او سجیه ئې دغه ده؛ دوهمه کلمه ”رشا“ ده، دا د هغه چا صفت کیداي شي چه قولاً او عملاً معتمد وي، او ویسا پر کیداي شي، مثلاً زلمي خان ډیر ریشا سړی دي یعني معتمد مطلق دي، او د ښه خلق خاوند دي، په دې ډول له ریشي څخه ریشا یو صفت جوړ شوی دي، دریمه کلمه ”وراشه“ ده چه د خبري او وینا معنا لري، وراشه ئې نده زده، د هغه چا حال بیانوي، چه نه ژبه لري، نه وینا. حمید مومند وائي:

خندا وه په عاشقۍ راپوري خلق　　　چه خندل مي د پندګویو په ورشو

معلومیږي چه نامعقولي او بدي خبري ته وراشه نه وایي بلکه ښیې وینا او دګټي خبري ته وراشه ویله کیږي په دې ډول سړي ویلاي سي چه د ریشي آریائي کلمه له پښتو رشه، رشا، وراشه سره ډیر نژدیوالي او خپلوي لري، ښائي چه کوم معنوي تحول ور پیښ شوي وي، مګر د دغه سره هم ډیر بیلتون نه سره لري، د رشي خاوند ریشاوي او وراشه هم لري، د ورشې خاوند تل د رشي څښتن او ریشا سړي دي، دا ټول سره لازم او ملزیوم دي، د آریائي ریشي کلمې په طبیعت کي هم دغه ټول صفات پراته دي، هر ریشي د ښه خلق خاوند، او معتمد او د ښې وینا خاوند و، د وید سندري د ده الهامات وه، او هغه به ئې لوستلې، نو هر ریشي شاعر هم و، یعني ”وراشه وال“ و، او په دې ډول د دغه پخوانۍ او تاریخي کلمې ریښې په پښتو کي تر اوسه سته.

او ریکوید Rig Veda چه رجوید هم ضبط شوي او رج، رچ او رش هم کیداي سي، ریښه ئې دغه رشي rishi ته را رسیږي او معنا ئې داسي کولاي سو: منظوم ویدا، د ریشي ویدا، د ښو خویونو او ښې وراشې علم.

---

[1] د ویدو تعلیم ص ۸ - ویدک انډیا ص ۷۰.

[2] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ٦۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمهیتا Samhita

پوهانو د دې کلمې معنا مجموعه collection راوړې ده، پخپله د ویدا څلور کتابونه چه دمخه ذکر شول، د مقدس علم څلور مجموعې ګڼل شوي دي او هره یوه سمهیتا بلله کیږي[1] مثلاً ریګویدا سمهیتا، ساما ویدا سمهیتا او نور، الماني مستشرق ونټرنیټس M. Winternits اصلاً ویدي ادب پر درو برخو ویشي. یوه مهمه او لومړني برخه ئې سمهیتا بولي، چه ټول د ویدو متون پکي داخل دي[2] په پښتو کي تر اوسه دغه کلمه کټ مټ نژدې دغي معنا ته سته سمته samatah یعني مجموع او ټول او کافي او په ښه اندازه: مثلاً وني ښه سمته میوه کړیده یا ډوډۍ ئې وخوړه، خو ښه سمته څني پاته سوه، پلاني ډیري پیسې لري، خو سمته ئې څلویښت زره کیږي.

نو دغه د پښتو سمته کټ مټ د ویدي ژبي سمهیتا دی (ی) او (الف) چه حروف علت دي هر وخت حذفیږي، یا زیاتي کیږي، یا د حرکاتو کار ورکوي. په دې لنډۍ کي دا تاریخي کلمه ساتلې شویده:

د غم د برخو په ویش راغلم   سمت سمت غمونه زما په برخه شونه

یعني کافي او مجموعه غمونه د برخو په ویش کي زما حصه شوه.

شرتي، سروتي Cruti

دمخه مو وویل چه د ویدي سندرو یوه برخه یعني متون او څلور سمهیتا، سروتي یا شرتي بولي، او دا عقیده لري چه دغه سندري الهامي وې.[3]

دا پخواني کلمې هم د پښتو پر اصولو تحلیل کیداي سي، د (س،ش،ښ) ابدال یو طبیعي کار دي، سرتي، سروتي د یوې کلمې انواع او مختلف صور دي، په شرتي کي واو تخفیفاً حذف شوي دي، دا کلمه د پښتو (ښه راوتې) ده، الف چه حرف علت دي او په فیلالوژي کي کوم قیمت نلري، له منځه تللي دي نو که باقي حروف یو ځاي ولیکو، طبعاً (ښروتي) کیږي، ښروتي لمړي شروتي بیا شرتي او سروتي شویدي، ښه راوتې، یعني په ښه ډول راغلې او الهام شوې چه هغه الهامي معنا لري.

---

[1] بریتانیکا، ج۱۹ ص ۹۵۷ - کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۷۷.

[2] د هند د ادبیاتو تاریخ، ج۱.

[3] د دې کلمې نوره څیړنه د اجتماعي تشکیلاتو په بحث کي د سمتي تر کلمې لاندي راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمرتي Smriti

د دې کلمې شرح هم دمخه تیره شوه، د ویدو هغه برخي چه الهامي ندي، سمرتي بولي. دا هغه د وید ملحقات او شروح دي، چه د روایت او تحدیث په ډول یو له بله نقل شوي، او مغنن راغلي دي. د دې کلمې اصل غالباً له دغه پښتو شمیر، او پاړسو شمار، شمردن سره شریک دي. په پښتو وایي شمیرلي یا شمرلي چه په پاړسو کي شمرده دئ.

د س،ش ابدال عمومي دي ت، ل دواړه د نژدې مخرج حروف دي. ابدال ئې روا دي، او ښائي چه دلته بالواسطه وي، یعني شمیرلي لومړي وار سمردی او بیا دال په (ت) بدل شوي وي سمرتي.

د مثال په ډول دا کلمې وګوري د لام او دال ابدال سل=سد، لس=دس، (ده هندي) لیونی=دیوانه، بیا نو (د) ابدال په (ت) لکه زیاد=زیات، آباد=آبات، شهد=شات.

سیند Sind

دا کلمه هم ډیره تاریخي ده، او بیخي زړه، په ریګویدا کي، سپته سندهو Sapta Sindhu مکرراً راځي، یعني اوه روده چه دغه نوم په اوستا کي کټ مټ دغسي هپته هندو Hapta Hindu ذکر کیږي په دې علاقه کي چه اوه روده بهیده، یوه حصه ئې اوسني پنجاب دي، چه پنځه روده پکي بهیږي.[1]

دغسي هم سندهو په ویدي سندرو کي صرف د رود په معنا هم دي، ځکه چه هر وخت د اوستا په ژبه کي د ویدي ژبي (س) په (هـ) تبدیل کیږي، نو د هند نوم هم له سیندهو څخه جوړ شوی دي.[2]

پخوانو آریائیانو د انډوس رود هم سندهو باله، او مطلق هر رود ئې هم په دغه نامه باله. او داسي معلومیږي چه دوي په لوی دریاب (بحر) خبر نه وه دا کلمه ئې پر هر رود اطلاق کوله.[3]

په اتهروا ویدا کي هم دا کلمه په دغو دواړو معناو راغلې ده،کله مطلق رود ته وائي، او کله انډوس Indus ته سندهو ویل شوی دي.[4] د اوستا لومړي فرګرد، د هغه عصر د شپاړسو مشهورو ځکو او هوادو نومونه بیانوي. پنځلسمه مشهوره ځکه ئې هپته هندو Hapta Hindu ده، چه دغه نوم په زړه پاړسو کي هندوا Hindava راغلي، او هغه سندهو په هندو ابدال شوی دي، د اوستا په لومړی فرګرد په ۱۹ فقره کي وایي: "له ښو ځکو څخه بنځلسمه چه خالق پیدا کړې ده، هپته هندو (اوه روده) دي..."[5]

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۷٤ - ویدک انډیا، ص ٦٧.

[2] مدنیت بخش هند، ص ۳۸ - ایران، ص ۲۰.

[3] کمبرج هستري، ص ۸۰.

[4] اتهروا ویدا، ص ۱۲-٤۰+٦۲+۱۰۷.

[5] اوستا، ج۱ ص۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا نوم په ويدي اصطلاح (سندهو) په پښتو کي تر اوسه هم مستعمل او ژوندی دي (سيند) يا يې مخفف (سين) دواړه اوس په هغو دواړو معناو چه په ويدا کي وې مستعمل دي مثلاً په عمومي معنا د کابل سيند، د کنړ سيند ويل کيږي، او په مخصوصه معنا (سيند) يا (اباسين) انډوس ته ويل کيږي، خوشحال خان وايي:

که مو يو ځل رسد وسي تر سنده　　　　بيا دي نه وينم په تورو ستروگو هنده

دلته مقصد فقط انډوس دي يا لکه دا لنډۍ:

اباسين بيا په ځپو راغي　　　　په سر ئې راوړه سپيني خولې ژړ پيزوانونه

يا په عمومي معنا، لکه د خوشحال خان دا بيت:

که ئې درست په سيند کي ډوب کړې هم به سيځې　　　　چه سيځل ئې په نصيب شوله روزگاره

په دې ډول سيند او سين د پښتو مستعمل او ژوندي لغت دي، چه په ويدي ژبه کي هم ؤ او ښائي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دواړو ژبو ته راغلي وي.

سوما، هوما Soma, Haoma

دا د يوه بوټي نوم دي، چه په ويدي ژبه ئې سوما بولي، اما لکه په اوستا کي چه د ويدي ژبي (س) په (هـ) ابدال کيږي، نو په اوستا کي هوما راغلی دي. دا بوټي هغه وخت آريائيانو مقدس گاڼه، چه دوي لا په بخدي کي سره يو ځاي وه، او پر هند او ايراني څانگو نه وه ويشل شوي، دوي به پخپلو مذهبي مراسمو کي د دې بوټي شيره چيښل، او يو راز مشروب به ئې ځني تياراوه، چه نشه ئې درلوده او ډير مقوي او تود و.

د دې بوټي نوم له قديمه تر اوسه ډير مشهور دي، او په عربي ئې "هوم المجوس" بولي او شرح ئې داسي ليکي: يو بوټي دي ياسمين ته ورته لږ څه شيريني او حدت لري، هوم المجوس ئې له دې جهته بولي چه آتش پرستان ئې د خپل عبادت پر وخت استعمالوي.[1] علامهٔ البيرونو د دې بوټي شرح هسي ليکي:

هوم المجوس په سندي ژبه ئې خوم، او په سرياني ئې عرزا و مغوشي او په پاړسي ئې آفتاب پرست بولي، مجوسيان (د زردشت تبعه) وايي، چه دا بوټي ساق نلري او په آذربايجان کي شين کيدي او چا نسواي موندلاي، څکه چه مارانو به تل د مرغانو چيچيان خوړل نو يوه پاچا د دې بوټي ښاخله راوړه، او د مرغانو په ځاليو کي ئې گنښيښووه او ماران ئې په وبيرول وروسته دا ښاخله د ځاليو په ونه پوري ونښته او ډيره شوه.[2] په شرقي طب کي هم دا بوټي ډير مشهور و، حکيم محمد حسين دهلوي ئې شرح داسي ليکي: هوم المجوس د لومړي حرف په پيښ، او د واو په سکون، دا بوټي مراتيه هم بولي ، لاندي ساق ئې يو او نري او کلک وي، گل ئې تيره ژړ دي ياسمين ته ورته، بلگونه ئې کوچني او گلان ئې لکه ياسمين داسي وي، د تحفې ليکونکي وايي چه دا بوټي د ژړ ارغوان

---

[1] المنجمد ص ٦٨٧.

[2] د البيروني الصيدله، ص ١٤١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له جنسه څخه دي، حکیم میر عبدالحمید وایي: چه هوم المجوس یو گل دي، چه جعفري ئي بولي ډېر اقسام لري، طبیعت ئي په دریمه درجه تود او وچ دي، څني ئې گلان د ساړه او وچ طبیعت لرونکي گڼي، خواص ئي دا دي: جالي حاد مخفف، د سنگ مثانې لپاره ئې د گلو خیسانده مفیده ده گل ئې د تپ د وینو د بندولو لپاره مستعملیږي...[1]

د اروپا نوي پلټونکي هم د دې بوټي ډېر تفاصیل لیکي، د دوي د تحقیقاتو لنډیز او نتیجه لاندي راوړله کیږي، چه د هوما په خصوص کي لږ څه د نوي دنیا د پوهانو افکار هم دلته ښکاره سي، مادام راگوزن لیکي: د سوما بوټي په لوړو غروکي پیدا کیده. د دې بوټي پرستش په آریائي اقواموکي تر بیلتون دمخه شروع سوي و، دوي لمړی د دې بوټي څخه مشروب جوړاوه وروسته پخپله د یوه رب النوع په ډول ومنل سو. او هغه چا چه دا بوټي مقدس نه گاڼه آریائیانو په سپکه ورته کاته، د سوما سوداگران او خرڅونکي ئې مجرمان گڼل، او هغه څوک چه سوما وساتي، او شیره ئې ونه کاږي، دوي دشمنان بلل، دا خلق د غرو پونده سوداگران وه، چه سوما ئې له غرو څخه وړه، او خرڅوله به ئي او په یوه خاص ډول به ئي د هند له آریائیانو څخه قیمت اخیست، هغو به تل داسي غوبي چه رنگ ئي تک ژړ (فاقع) ؤ په ښه ډول ساتل او دغه غویبی به ئي د سوما د بوټي په عوض کي ورکول داسي ښکاري: چه د سوما بوټي شیدې یا شیره درلوده، ښاخونه ئې کلک وه، پر ښاخلو باندي بلگونه نه وه، رنگ ئې سور یا طلائي و. نارونه ئې د دباندي خوا لکه د نل بند بند ؤ، له دغه څخه تروه اوگاڼه شیره په نښتیځلو وته، او له دغه سره به ئي ځیني نور اجزا گډول، او د عبادت د وخت لپاره به ئي مشروب ځیني جوړاوه، ونډشمان Windischmann وائي: چه دا بوټي به د سپوږمۍ په شپوکي پیغلو او نجونو ټولول، په یوه گاډي کي چه دوو مږو به چلوله، د قربانۍ تر ځایه وړل کیده، وروسته به روحانیونو اوستانو، یوه ښاخه لاندي او بله ډبره باندي کړه، دغه بوټي به ئي کوټل، او په لاسي اونگ کي میده کول، بیا به ئي تر پشمي ټوکر صافول، په دغه شیره کي به وروسته شیدې یا اوړه ورسره اچول او تخمیر کول به ئي، دا مشروب دوي په ډېر شوق چیښه، او د ژوندانه ساتونکي او د جاوداني عمر بخښونکي ئې گاڼه د ریگویدا شاعران ئې ډېر صفت کوي: مثلاً په ریگویداکي راځي: موږ سوما وچښل، نه مړه کیږو، په رڼاکي ننوتو، دښمن په موږ څه کولای سي؟ د فاني انسان رخه به په موږ څه وکړي؟

د سوما مشروب دوي د اسماني سوما (سپوږمۍ) یو څاڅکي یا شبنم گاڼه چه د تل ژوندانه (امرت) حامل وي او ټول قوت او طاقت هم پکښې پروت دي.[2] د سوما اهمیت او منزلت له دې څخه ښکاره کیږي، چه (اندرا) د جنگ رب النوع له دې مشروبه سره ډېره علاقه لري او د قوت او غښتلوالي لپاره ئې ډېر خوري او د اندرا ټول جنگي قوت هم له دې څخه دي او بل دا چه د ریگویدا نهمه برخه ټوله د سوما په ستاینه ډکه ده، او د اوستا یوه برخه هم ”هوم یشت“ نومیږي او د دغو دوو پخوانوکتابو مهمي برخي د سوما=هوما ستاینه کوي.

[1] مخزن الادویه، ج ۲، ص ۲۷٤.

[2] ویدک انډیا، ص ۱۱۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چه لومړی پلا یوه ساماني ګربت (عقاب) چه سينا Cyena ئې نوم و د هريتي بريزا Haratibareza له غره څخه دا بوټي راوړ، او د يوپائيري سينا Upairisaena (هندوکش) سيترا Staera (تيرا) کوسرادا Kusrada (د غورکوراسون غر) پورانا Paurrana (پروان) سپي تاګونا ګيري Spiya-Gaona Gairi (سپين غر) پر غرو ئې خپورکړ.[1]

د هوم يشت له دغه بيانه ښکاري، چه د دې بوټي د شنه کيدو او د دوي ځاي د افغانستان مشهور غرونه وه، تر اوستا دمخه په اتهروا ويدا کي هم د سوما بوټي د شنه ګيدو ځاي د منجوان Mangoavan غر ښودل شوي دي، او دا هغه غر دي چه اوس ئې منجانن بولي، د نورستان او بدخشان تر منځ واقع دي، او د جرم دره پکښي ده، د اتهروا ويدا (منجوان) او سوسني منجان تر منځ فقط د واو د حذف فرق دي واو خو حرف علت دي، او هيڅ قيمت نلري.

په اتهروا ويدا کي د يوه قوم ذکر راغلي دي، چه موجاوان Mujavans يا موحاوانت Mujavants نوميږي، دا قبيله د بهليکا سره يو ځاي ذکر شوې ده چه مقصد ئې هغه د بلخ خلق دي. ګريفت وايي چه موجاوان يوه قبيله ده، چه د هند په شمالي غربي خوا کي اوسيده.[2]

ماکډونل وائي: چه دا قبيله د ګنداری قبيلی سره ګاونډی وه ځکه چه ګنداريان د کابل او پيښور تر منځ ميشته وه نو به د دوي په شمالي خوا يعني د لغمان او نورستان به شا او خوا کي منجوان اوسيدل.[3] چه د اتهروا ويدا په قول د بلخ له خلقو سره هم دا قبيله نزدې ده.

مورګينسټرن G. Morgensterne ناروېژي مستشرق هم دغه منجان هغه تاريخي منجوان بولي او د شرقي پوهنو په کتاب کي مفصلاً شرح ليکي[4] له دغو ټولو توضيحاتو څخه ښه څرګنديږي ، چه هوما يا سوما اصلي ځاي زموږ د هيواد جګ جګ غرونه وه، او دا بوټي د دغه ځاي و، د سوما د بوټي په تشخيص کي هم نوو پوهانو راز راز نظريی ښکاره کړي دي، مثلاً ګريفت د يوې مجلې په حواله چه Quarterly Review[5] نوميږي هسي ليکي:

چه ډوکتور ايچيشن Aitchison وايي ښائي چه سوما د افډرا پاچيکلاد Ephedra pachyclada بوټي وي، چه د هريرود په ورشوګانو کي تر اوسه هم hum يا هومه huma يا ايهمه yahma بولي، دوکتور جوزف بورنمولر

---

[1] هوم يشت ۱۰-۱۱ - د افغانستان تاريخ، ج ۱، ص ۱۵۲.
[2] اتهروا ويدا، ج ۱ ص ۲۲٤.
[3] د هندوستاني ادبياتو تاريخ ص ۱۵۳.
[4] تاريخ افغانستان، ج۱ ص ۱۵٤.
[5] ۳۵٤ ګڼه ۱۸۹٤ ع، ص ٤۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Bornmuller چه په کرمان کي ډېر عمر اوسیدي سوما د افېډرا یوه نوعه ګڼي او وایي چه له سائبیریا څخه بیا د ایشیا تر غربه د افېډرا ډېر انواع موندل کیږي[1].

سر اوریل ستاین انګلیسي مورخ او مستشرق هم دغه شرح مني، دی لیکي: چه دکتو ایچیشن د افغانستان د سرحداتو د تحدید د ډلي عضو و، ده له بلوچستانه تر هري روده په ډېرینو ځځکو کي دا بوټي موندلي دي (چه هوم بندک hombandak) ئې هم باله، پخپله اورل ستین وایي چه په ۱۹۱۵ع کال ما هم د ایران او افغانستان په سرحداتوت کي دغه بوټي ولید چه خلقو هوم باله او افېډرا هغه تاریخي هوما دي چه په ویدا او اوستا کي ئې ذکر راغلي دي.[2]

په دې ډول هوما یا سوما دغه بوټی دي، چه په علمي ژبه افېډرا بولي، او آریائیانو به شیدې او شات ورسره ګډوله، او مشروب به ئې ځیني جوړاوه. اوس به وګورو چه په پښتو د دې تاریخي بوټي نوم څه دي؟

دمخه مو وویل چه د سنسکریت (س) تل په اوستا کي په (هـ) اوړي، نو سوما هوما شو، تر میم وروسته الف فقط د میم د زور ښکاره کولو لپاره لیکل کیږي ځکه چه په پښتو کي د زورکار (هـ) هم ورکوي، نو باید په پښتو رسم الخط دا کلمه هومه ولیکو. (هـ) هر وخت پښتانه په همزه اړوي، مثلاً هګۍ، اګۍ بولي، هلک ته الک وایي. د هومه لومړی حرف که په همزه واړول سي (اومه) به شي.

پښتانه یوه بوټي ته اومه (په مجهول واو) وایي، چه په غرو او ډېرینو ځځکو کي شین کیږي، دا بوټي نر او ښځه اقسام لري، په هندوکش او سپین غره او د تیراه او د مهمند په غروکي دا بوټي ډېر دي، په قندهارکي اومان بولي، جنوبي وال ئې هم اومه یا ماوه بولي، د پاړسو په اصطلاح (بندک) دي. په نورستان کي هم دا بوټي تر اوسه سوم بولي.[3]

د دې بوټي ایرې خلق د خولې په نسوارو او باروتو ګډوي، ښاخلي ئې بلګونه نلري، نیم ګز قدر لوئیږي، بند بند وي، یو راز ثمر لري، چه مات ئې کي شیدې ځني راوزي ځني خلق ئې ایرې د کشتې په نسخوکي هم استعمالوي، وګوري: هغه پخواني آریائي نوم کټ مټ په پښتوکي ژوندي دي، او اوس هم ویل کیږي او له دې څخه د پښتو ربط له ویدي ژبي سره په ښه ډول ثابتیږي، هغه د هوم نوم چه خارجي پوهانو د ایران او افغانستان په سرحداتوکي اوریدلي دي کټ مټ دغه پښتو نوم دي، چه عوام ئې اومه تلفظ کوي.

---

[1] د اتهروا ویدا حواشي، ج ۱ ص ۲۵۲.

[2] د هندوستاني ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.

[3] د یعقوب حسن خان فقه اللغه، ص ۲۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهند Chhandas

دا کلمه په ویدي ادب او ویدي ژبه کي ډېر اهمیت او شهرت لري، په پښتو کي خو اوس مستعمله نده، مګر په زاړه ادب کي ژوندئ وه، او په غزنوي او غوري دورو کي لا هم مستعمله وه! دلته به لومړی د دې لغت تاریخي اهمیت ښکاره کو، بیا به ئې په پښتو کي در وښیو.

دمخه مو د ویدو د ملحقاتو او زمانو په بحث کي ولوستل چه چهند په ویدي اصطلاح عروضي اصولو ته وائي، او د ماکس میولر په قول د ویدي ادب خورا زړه برخه چه په ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م اړه لري چهندس بلل کیږي. یعني عروضیات. د ویدا په ملحقاتو کي هم څو کتابونه په دغه علم اړه لري هغه وخت چه پاڼیني نومي مشهور ویدي عالم او ژب پوهاند د سنسکریت ژبه ترتیب کړه د ریګویدا ژبه ئې چهندس وبلله یعني د نظم او عروضو ژبه یا د ویدي شعر ژبه، ټي وي آر ډاویډس T.W.R. Davids د بودائي ادب پروفیسر وایي چه د چهندس اصطلاح په بودائي دوره کي هم وه اکثر بودائي ادبي کتب او آثار په چهندس ډول لیکل شوي دي هغه ډول ژبه چه برهمانا-او- پنشدا د ویدا ملحقات په لیکل شوي وه د ګرامر پوهانو چهندسه Chhandasa بلله یعني د چهندس ژبه یا د ویدي شعر ژبه. بودا هم خپله وینا word په دغه چهندس لیکلې وه خو هر چا به په خپله ژبه ویله.[1]

په حقیقت کي چهندس د اداء او تلفظ او وینا هغه اصول وه چه د ویدا کتابونه په لیکل شوي وه دا یو راز نظم و، وروسته داسي منظومه وینا د ویدا په تعقیب او پیروئ رواج شوه او دغه ډول وینا ئې چهندس وبلله ځکه چه اصل او اساس ئې پر نظم ایښود شوي و، نو د هر نظم او شعر اصولو یعني عروضو ته ئې هم چهندس وویل او دا اصطلاح وروسته پر هر عروضي شاعر باندي اطلاق کیده لکه دمخه چه مو ولوستل په ویدي شپږو علومو کي چهندس ډېر مهم علم و، د ویدو د نظم او تلفیق ټول اصول پکښې بیانیدل دا علم د وینا او فصاحت معیار و، هغه وخت چه پنګل Pingale خپل کتاب چهنده سترا Chhandahsutra وکیښ د عروضو اصول ئې پکښې څرګند کړل وروسته د ویدا په ډېرو شرحو کي د دې علم بیان وشو. د پنګل د کتاب شرح هلایودهه Halayudha نومي عالم د مرتیا سنجي وني Marita Sanjivani په نامه وکښله او په سنسکریت کي هم دغه اصول وروسته تعقیب کړل شوه.[2]

علامهٔ ابو ریحان البیروني پخپل کتاب الهند کي د دې علم شرح مفصلاً لیکي ده چه دلته ئې لنډیز راوړم له دې څخه به په اسلامي دوره کي هم د چهند اهمیت در معلوم شي تر نحو وروسته چند (چهند) مهم علم دي، چه د شعر د وزن او نظم اصول (عروض) بیانوي. هندوان دا علم خورا ضروري ګڼي ځکه چه د دوي اکثر کتابونه نظم دي او د دوي د خپلو منظوماتو ډېره ستاینه کوي، او خورا ډېر ئې لولي، په لوستلو ئې خوښي او چکچکي کوئ، که څه هم تر نظم نثر ډېر آسان دي، خو بیا هم دوي کروټ نثر نه خوښوي.

---

[1] کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۱۸۶.

[2] برطانیکا ، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندوانو کتب اکثر نظم دي، او هم له دغه جهته ئې د علومو زده کړه گرانه ده ما د اقلیدس او مجسطي کتب دوي ته ترجمه کړل، او د اصطراب فن مي د دوي په ژبه ورته ولیکي. دوي له هغونو شتو څخه نظم جوړ کړ او ځکه چه په نظم کي توضیح نه وي، نو ئې دا کار ډیر ځانته گران کړ!

د چهند فن لومړۍ پلا پنگل او چلت نومو پوهانو ایجاد کړ، او کتابونه ئې پکښي وکښل تر ټولو مشهور کتاب ئې گیست دي، چه د ځپل مصنف په نامه مشهور شوي دي. د مرگلانچن او پنگل او اولیاند کتابونه هم معروف دي.[1]

دا و د چهند د کملې تاریخ چه وروسته په سنسکریت کي عموماً د اشعارو معیار او علم العروض ته هم چهند ویل کیده، او دا کلمه د دغي ژبي معروف لغت سو.[2] په پښتو کي اوس دا کلمه مستعمله نده، خو په زاړه ادب کي موجوده وه، ښکارندوي غوري د سلطان شهاب الدین غوري (٥٦٩-٦٠٢) معاصر پخپله یوه قصیده کي هسي وایي:

په بربڼ چه ږغ د چونیو نغوریده سي　　　ته وا چندي سره پیودي اشلوکونه[3]

چندي دلته د شاعر او ناظم معنا لري، د پټي خزانې په قلمي نسخه کي هم دې کلمې ته د شاعر معنا کښلې شوې ده، او له دې څخه ځرگندیږي چه هغه پخوانی چهند ته منسوب نوم دي (هـ) چه په دې کلمه کي وه، وروسته هیسته شوې ده او داسي ډول (هـ) له اکثرو کلماتو څخه لویږي، ځکه چه صوتي حرف دي او د پښتو په صایتو حروفو (علتو) کي هم شامل دي.

د دې کلمې دا معنا له موقع څخه هم معلومیږي، پیودل په پښتو نظم کولو ته وایي، اشلوک هم قدیمه آریائي کلمه ده، شرح به ئې وروسته راسي.

اشلوک ashlok یا ishlok

دا کلمه په سنسکریت کي د شعر او نظم verse په معنا ده[4] او داسي معلومیږي چه اشلوک غندي اشعار په هندي آریائیانو کي ډیر وه، علامهٔ البروني لیکي چه اکثر هندو کتب اشلوک دئ او دا یو راز نظم دي چه (چارید) ئې بولي، او هر پد ئې اته حرفه وي، مگر په څلورو سروپدو کي دا اته حروف یو راز نه دي د څلورو پدو آخر حرف له یوه جنسه یعني دروند (ثقیل) وي. د اشلوک دا شرط دي چه د هر پد پنځم حرف به تل سپک (خفیف) او شپږم به ئې دروند (ثقیل) وي، اوم حرف به هم په هر دوهم او څلرم پد کي سپک او په نورو دوو یعني لومړۍ،

---

[1] کتاب الهند، ج ا ص١٨٠-١٨١.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٣٤٤.

[3] پټه خزانه، ص ٥١.

[4] هندوستاني قاموس، ص ٤٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دریم پدکي به ثقیل وي، نور حروف چه هر راز وي پروا نلري. اشلوک د هندی کتابو بنیاد دي.[۱]

په دې ډول داسي ښکاري چه د اشلوک په معناکي تخصیص تر تعمیم وروسته راغلي دې، لومړی ئې مطلق نظم او پیودلي کلام ته (اشلوک) وایه، وروسته د نظم یو مخصوص ډول شو، او د سنسکریت په عروضو کي تر مخصوص قالب لاندي سو.

تاسي دمخه د چهند په بحث کي ولوستل چه دا کلمه د ښکارندوي په یوه قصیده کي راغلې ده، هلته په قلمي نسخه کي دې کلمې ته د (اشعار) معنا کښلې شوې ده، چه کټ مټ هغه قدیمه معنا ده. داسي معلومیږي چه دا کلمه تر ٦٠٠ هـ پوري په پښتو کي هم مستعمله او ژوندۍ وه، او له دې څخه چه په پښتو کي مستعمله وه دا ثابتیږي چه پخوانۍ آریائي کلمه ده، او پخپل اصلي ټک او هیوادکي ژوندۍ وه.

د سنسکریت نوم Sanskrit

تاسي دمخه هم ولوستل چه سنسکریت د تهذیب شوی، بشپړ شوی، او سمه شوې معنا لري، او په لنډ ډول مو د دغي ژبي تاریخي وده او نشونما هم دمخه زده کړه، اوس ئې لغوي تحلیل وګوري:

اصلاً دا نوم مرکب دي، لومړي جزو ئې (سم یا سن) دي دا لغت په دوه ډوله قدیم آریائي لفظ دي. په پښتو کي اوس هم (سم) د (راست، مستقیم، درست) په معنا سته، مثلاً سم لرګی، سمه لکړه، سمه لار، سم کار او نور ... دې کلمې پخوا نور مشتقات هم در لودل، چه اوس لږ مستعمل دي مثلاً سمي samay د اصطلاح او بهبود او ښیګړي په معنا لکه شیخ متي چه وائې:

په غروکي ستا د عشق شپیلکۍ دي — د دې نړي په عشق سمي دي[۲]

یا سما sama د تنظیم او انصاف او عدل په معنا، لکه شیخ اسعد سوري چه وائي:

له سما وي ودان آهنګران و — په ټیکنه ؤ په درست جهان او ښار[۳]

دغسي هم اوس سمون او سمول او سمونګ او نور مواد له دغي ریښې څخه په پښتو کي مستعمل دي په سنسکریت کي هم سم sam او سن san دواړه لکه د لاتین con د پریفکس (یعني سوابقو) په ډول راځي، معنا ئې ده یو له بله سره، موافقت، نژدیوالي لکه سم بند sambandh یعني connection سره نښتل، اتصال. له دغي ریښی څخه ډیري کلمې را وتلي دي، لکه سما sama د موافقت او برابرۍ وضعیت، سمتوب، په معنا، او سماپت

---

[۱] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۹٤.

[۲] پټه خزانه ص ۲۷.

[۳] پټه خزانه ص ٤۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

samapt تکمیل، تمامول، سمول، ترتیب او تهذیب کول.[۱] د سنسکریت لومړي جزو هم دغه سم یا سن دي، چه رېښه ئې قدیمه آریائي ده او ښائي چه له اصلي آریائي ژبي څخه په پښتو کي تر اوسه پاته وي، او سنسکریت ته هم تللې وي، د میم او نون سره اوښتل په پښتو کي اوس هم ډېر دي، مثلاً مښتل، نښتل، مښلي، نښلي، یا لکه لانده، لامده، لنده، لمده.

دوهم جزو ئې سه یا زه دي چه کټ مټ د پښتو ښه اوس موجود دي، په سنسکریت کي وائي سوډول sadaul یعني ښه ډول او ښه څېره[۲] چه عیناً اوسنۍ پښتو ده تاسي دمخه ولوستل چه (س،ش،ښ) د یوه مخرج او سره نژدې حروف دي ابدال ئې هر وخت روا دي (واو) او (هـ) هم دواړه صوتي او د علت حروف دي په اوښتو کي کم قیمت نلري، ځکه چه د سنسکریت (س) هر وخت د اوستا په (هـ) اوړي، نو په اوستا کي دا کلمه (هو) ده.

د دې نامه درهم جزو (کریت) دي، چه معنا ئې (کرده شده) دي او دا هم د پښتو کړ ته ډېر نزدې دي، په سنسکریت کي کرن karan کټ مټ د پښتو کړن یا کړل یعني کول (وکردن) دي.[۳] نو د سنسکریت کلمه له (سم زه کرته) یعني (اصلاح کرده شده) څخه محرفه[٤] ده او دا کټ مټ د پښتو سم ښه کړي "یعني ښه سم کړې" عبارت دي چه د ژبي د تانیث له جهته باید "ښه سمه کړې" وویله سي[۵] یعني به ښه ډول او ښکلي توب سمه کړې ژبه چه کټ مټ په دغو معناو "ښه سمه کړې، ښه آراسته کړې، ښه ترتیب او تنظیم کړي، ښه بشپړه کړي" د ژبو پوهانو هم ضبط کړیده.[٦]

او د کلمې له تحلیل څخه پخپله د سنسکریت په نامه کي د پښتو ژبي اغیزه ښه ښکاري.

دسیو Dasyu

هغه وخت چه آریائي اقوام د افغانستان له غرو او ورشوو څخه د هند خواو ته شیوه شول او تر اباسین ور تیر شول، دوي د هندوستان له اصلي بومي خلقو سره مخامخ شول او له دغو خلقو سره ئې جګړې او مقابلې وشوې، څو ورو ورو ئې هغه خلق مات کړل او مځکي ئې څني وینوې. د هند بومي وګړي چه تور لینګي ئې بولو د تور پوست او پلنو پزو خاوندان وه، دغه خلق پخوانو آریائیانو دسیو، داس Dasyu یا Dasa بلل، چه معنا ئې دښمن، میرڅمن، بیدین ده.

---

[۱] هندوستاني قاموس ص ٤٧٢.

[۲] هندوستاني قاموس ص ٤٨٣.

[۳] هندوستاني قاموس ص ٥٦٨.

[٤] فرهمک نظام ، ج ۲ ص ۸ دیباچه.

[۵] پښتو فقه اللغه، ص ۲٦۱.

[٦] هندوستاني قاموس، ص ٤٨٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په هند کي د آرين يعني نجيب او شريف په مقابل کي استعماليده. آرين چه غنم رنگي انسانان وه، د "شريف" په نامه ئې ځانونه ستايل، او د هند تور لينگيان ئې "دسيو" يعني دښمنان او بد خلق او بې شرفه گڼل، د ويدي عصر شاعرانو دوي پيت پزي او تور پوستي بللي دي، او دغه اقوام اوس په هند کي "دراويدي" بولي.

په ريگويدا کي د آريائيانو او دسيو د جگرو ډېر تفصيلات راغي، او هر کله دوي له خپلو ارباب انواعو څخه خپل برى پر دسيو باندي غواړي، اندرا چه د جنگ رب النوع دى، هر کله دسيو سره جگړې کوي.[1]

تر ويدا وروسته د ايران د داريوش په ډېر ليک کي هم د آريائي اقوامو په مقابل کي د دوي د مستملکاتو خلق په دې نامه بلل شويدي، او وروسته په هند کي د دې کلمې معنا لږ تغير خوړلي (داس) تش د غلام او مريي او چوپړي په معنا پاته شوي دي.[2] گيگر الماني وايي چه په اوستا کي دانو هغه دانوه يا د ريگ ويدا (دسيو) او وروستني (داس) دي، چه د آريائيانو دښمنان او رقباء وه، دانو چه په ۱۳ يشت ۳۷-۳۸ فقره او په ۵ يشت ۷۳-۷۴ فقره کي راغلي دي د ارباب انواعو دښمن او اندرا ئې سخت مخالف دي، د گراسمن به ډکشنري کي هم دانو او داسه دواړه له يوې ريښې څخه را وتلي نومونه دي.[3]

د اوستا په ځينو برخو کي دژ يا دش Dush عموماً د بد او بابيز په معنا و، چه د ډېرو کلماتو په سر پوري دا کلمه نښته، د خورده اوستا په اور مزديشت کي (دوش مينو) ليدل کيږي[4] چه دغه اوسني د پارسي ژبي (دشمن) هم له هغې زړې کلمې څخه جوړ شوي دي، تر پهلوي ژبي دمخه چه کمه ژبه ويله کيده په هغې کي (دشمير) دشمن او معاند او ضد په معنا و[5] دغه (دش) د ډېرو پاړسو کلماتو په سر کي راغي لکه دشمن، دشنام، دشوار، دژخيم، دوزخ، دزد.

له دغو ټولو مطالعاتو څخه ښکاره شوه چه د ويدا دسيو، داس او بيا هم دانو او د اوستا دش مينو او بيا د پهلوي دشمبر له يوې ريښې څخه دي، او هم په سنسکريت کي دش dash کټ مټ هغه (داس) دي، چه د مريي او غلام او کښته به معنا ؤ، او داش هم دغسي دي.[6]

اوس چه سړى وگوري د سنسکريت (دش) يا (دس) هغه د اوستا (دش) گرد سره يو شى دي، او په پښتو کي هم دا ټول موجود دي، داسي د سين ابدال په شين خو پخپله په دغو کلمو کي سته او (ش) هم هر کله په (ښ) اوښتلاي سي نو په پښتو کي طبعاً (دش) اوړي (دښ) کيږي يو (ن) د پښتو د نسبت له اداتو څخه پوري ونښلوئ

[1] کمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۸۵ - تاريخ افغانستان، ج ۱، ص ۱٦۸.

[2] د ويديک انډيا ص ۲۱۸.

[3] د خاوري ايرانيانو تمدن، ج ۱ص ۱۰۳.

[4] د خورده اوستا فرهنگ، ص ٤۹۰.

[5] دساتير آسماني ص ۲٤۵.

[6] هندوستاني ډکشنري، ص ۳۷۰-۳۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(دښن) به سي، لکه پم او پمن، خيره، خيرن، پخه، پخن، او نور. نو چه (دښ) د بد او بابيز او ضد په معنا و (دښن) هم دغو صفاتو ته منسوب کيږي، او د (ن) د ادات له خواصو څخه دا ده چه اکثر د عيوبو لپاره راځي.

د (دښن) کلمه په پښتو کي خورا عامه ده. او په پخواني ادب کي ښه ځاي لري، جمع ئې "دښنه" او "دښني" هم د دشمنۍ به معنا مستعملي کلمې دي، مثلاً سليمان ماکو وائي: پر دښن ئې يرغل وکاوه... سره ومړوړل ئې دښنه.[1]

ملکيار وائي: توري تيرې کړئ ... دښن مو پرې کړئ.

بابا هوتک وائي:

زلمو پر ننگ ځانونه مړه کړي   دښن په عشيو مو پييه کړئ[2]

امير نصر لودي د پښتو خورا پخواني شاعر وائي:

زما دښنه هسي تورا کړي   يا توراني دښن چه وايي[3]

عبدالقادر خان خټک وايي:

خو عارف د چا په ښو شکر گزار دي   نه په بدو د دښنه لري گله

ځلور ډلي Caste

هغه وخت چه آريائي اقوام په افغانستان کي اوسيدل، او د باختر او هندوکش په ورشوگانو کي پراته وه، دوي ځانته ځيني اداري او ملي تشکيلات درلودل، په مساوات ئې ژوندون کاوه، مگر چه دوي تر انډوس (اباسين) ور واوښتل او په هند کي خپاره شول، هند تر دوي پخوا د تور لينگي اقوامو او تور پوستانو ډک و، له هغه سره د دوي جگړې وې، او پخپله آريائيانو ځانونه سپين پوستي بلل، په ريگويدا کي دا فرق او امتياز ذکر شوی، او له تورو دسيو سره د سپينو آريائيانو مقابله داسي شوې ده:

د باد رب النوع (ماروت) پر دسيوگانو باندي حمله وکړه دوي ئې د تالندي په غړغړو سره تباه کړل د دوي ورشوگانې او پټي ئې سپين پوستو دوستانو ته ور وويشل.[4]

د دسيو او آرين د دغه تصادم او جگړو نتيجه وه چه د هند خلق په رنگ او پوست او کړه وړه کي سره بيل شول او پخواني ناآرين اقوام د تورلينگي او پيت پزي (پايسه يزي) او بې پزي په صفاتو په ويد کي ذکر شول، او

---

[1] پښتانه شعراء، ج ۱.

[2] پټه خزانه، ص ۱۱.

[3] پټه خزانه، ص ۷۱.

[4] ريگويدا، ج ق ص ۲۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائيانو دوي نجس او مردار خواره گڼل.[۱]

هغه وخت چه آريائيان د هند په مځكو كي خپاره او غالب او بريالي شول نو دوي د هند خلق پر څلور ډلي وويشل پخپله آرين درې ډلي وه، ځلورمه ډله هغه دسيوگان او تور لينگيان وه، چه ذكر شول. دې ويش ته په انگريزي كي كست caste وائي چه له پرتكالي كاستا يعني نژاد او نسل څخه ئې اخيستي دي، مگر په سنسكريت كي ورنه vorna يعني رنگ color بولي، ځكه چه دا تقسيم هم پر تور او سپين رنگ باندي شوي ؤ.[۲]

د رنگ او نسل ويش لومړي په آريائيانو كي نه ؤ د ويداد دورې په اواخرو كي پيدا شوي دي، ځكه چه په لومړيو ويدو كي د دې ويش كوم ذكر نسته، او نه ئې نومونه راغلي دي، فقط د لسم ويد په ۹۰ برخه كي چه پرش Purush ئې بولي په افسانوي ډول د دغو څلورو ډلو د پيدا كيدو ډول ښودل شوي دي، مثلاً: "چه د پردوش بدن ئې تقسيم كړ، برهمن ئې له خولې څخه، راجنيا ئې له مټو څخه ويش ئې له ورنو څخه، او شدر ئې له پښو څخه پيدا شول".[۳]

په ويدا كي فقط دغوني د څلورو طبقو ذكر راغلي دي، زياتي څه نسته، خو د هند آريائيانو د دغو څلورو ډلو امتياز هسي وايي، چه خوله پر ټولو اعضاؤ باندي شرف او لوړتيا لري، نو برهمن چه له خولې څخه پيدا شوي دي، كار ئې ښوونه او پرمان روايي ده، هغه څوک چه له بازو او مټه پيدا شويدي، كار ئې جگړه، او ساتنه او قوت دي، كم خلک چه له ورنو څخه را وتلي دي، د دوي كار دا دي، چه د تمدن نظام ټينگ كړي، او وداني او كښت او زراعت د دوي وظيفه ده، مگر هغه چه له پښو څخه پيدا شوي دي كار ئې فقط چوپړ وهل او خدمت كول دي.[٤]

د څلورو فرقو د پيدا كيدو دغه افسانوي رنگ تر اوسه هم په هند كي موجود دي، لومړي ډله ځانونه ډير شريف گڼي او دا درې ډلي له شدر (دسيو) سره كورټې مخالفت نكوي، اچهوت يعني ناملموس ئې بولي.

د دغو څلورو فرقو له نورو خصوصياتو سره دلته زمونږ كار نسته، فقط دلته دا څلور نومونه چه د آريائيانو زاړه ژوندون سره اړه لري، د پښتو له پلوه تحليل كوو، ځكه چه ځيني پوهان وايي چه دا څلور سره كلمې پښتو دي، او ريښې ئې په دغه ژبه كي سته، لاندي ئې شرح راځي.

برهمن Brahmana[۵]

لومړي ډله ده، چه روحاني او مقدسه گڼل كيږي، او تر ټولو ډلو لوړه او پاكه ده، د دوي وظايف په جامعه كي

---

[۱] ويډک انډيا ص ۲۲۰.

[۲] كمبرج هستري ص ۹۲ - د ويدو تعليم ص ۱۲۳.

[۳] ويدک انډيا، ص ۲۱۷.

[٤] ويد ــ پرش سكته ۱۰-۹۰.

[۵] منو شاستر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقدس او روحاني دي، د هند مشهور مقنن منو Manu بر برهمنانو وظايف هسي ټاکي: خداي برهمنانو ته دغه وظايف مقرر کړي دي د ويدو ويل او په نورو لوستل، ځان او نورو ته قرباني کول، خيرات ټولول او ورکول... برهمن چه وزيږي، د ټولو مخلوقاتو خاوند وي، او په دنيا کي تر ټولو معزز وي، د دين، د خزانو ساتونکي هم دي وي، برهمن د خپل حسب او نسب د لوړتيا لامله د هر څه مستحق دي که دی د لسو کالو وي او کشترې د سلو کالو، بيا هم پرکشتري د ده درناوي او عزت لازم دي.[1]

پوهان د برهمن ترجمه په (دعا کونکي يا نمانځونکي preist) کوي[2] او دا کلمه له (برمهه) څخه جوړه شوې ګڼي، برمهه د دعا او مقدسو سندرو په معنا و، چه وروسته ئې تحول وکړ، او يو مجرد جوهر او اعلي موجود شو، چه هر ځاي او په هر شي کي سته او بيا نو د يوه بيل رب النوع په مفهوم وپيژاند شو.[3]

په اوسنۍ پښتو کي کټ مټ دغه تاريخي آريائي کلمه سته، برم bram عظمت، جلال، لوړتيا، حشمت ته وايي، د برم خاوند يعني د عظمت او لوړتيا خاوند له برمه ولويږي يعني له جلاله او عظمته پريوزي، پلاني په برم کي دي يعني د حشمت او جلال په حالت کي دي، خوشحال وائي:

که هندو که مسلمان د پت په کار کي   چه مي وليدل د هيچا نشته برم

دلته برم bram د آزرم او نرم او چرم په قافيه کي راغلي دي، داسي معلوميږي چه د ختکو محاوره دغسي وي.

د برم اوسني معاني هغه تاريخي مفهوم ته نژدې دي لغات او کلمات د خپل تحول په دوره که دغسي تغيرونه کوي، مثلاً (برمه) ډير پخوا په ويدي عصر کي د نمانځني او دعا او ستايني معني درلودل، وروسته يو مجرد د تخليق جوهر، او بيا د لوي رب النوع نوم سو، په دغو ټولو معناؤ کي د جلال او عظمت او قوت او قدرت معاني پراته دي، چه اوس ئې په پښتو کي هم په دغو معناو مستعملوو.

له برمه څخه برهمن داسي جوړ شو، چه يو د نسبت ادات (من) چه اوس هم په پښتو کي سته، پاي ته پکښې زيات سو، برمهمن شو، يعني د جلال او عظمت او لورتيا خاوند، په کثرت استعمال (هـ) تر (ميم) دمخه شوه دوه ميمه سره يو ځاي شوه، په ټولو ژبو کي چه دوه حروفه سره يو ځاي شي، که ئې تلفظ دروند وي يو غورځوي لکه هډېره چه هډيره شوې ده، دلته هم يو ميم ولاړ، برهمن پاته شو اما د (من) د نسبتي ادات نور مثالونه زموږ په ژبه کي دا دي، خوږ ـ خوږمن، کړ ـ کړمن، درد ـ دردمن.

د برهمن معنا که دغه د پښتو (برم من) يعني د جلال او عظمت خاوند واخلو د دغي آريائي ډلي له مقامه سره هم مطابقت لري، ځکه چه دوي يقيناً د لوړتيا خاوندان وه او تر ټولو مخلوقاتو غوره او لوړ بلل کيده، د بشر خورا

[1] منو شاستر (۱) برخه ۸۸-۹۱ فقره ص ٤٦-٤٧.

[2] کمبرج هستري ص ۹۲.

[3] ويدک انډيا ص ۱۹۹-۲۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ممتازه طبقه هم دوي وه، او نور ټول طبقات ئې هم خادمان ګڼل کیده.[۱]

کشتري Kshtari

دوهمه طبقه ده، چه په ویدا کي راجنیا Rajanya او په وروستو کتابو کي کشتري او بیاچهتري ذکر شوې ده پخبله لومړي کلمه د شهزاده او سرباز او جنګي معنا لري.[۲]

په منو شاستر کي دکشتري Kshatriya په نامه یاده شوې ده، او دغه لوي مقنن ئې وظایف هسي تعیین کړي دي. کشتري ته حکم وشو چه د خلقو حفاظت وکړي، انعام او بخشش ورکړي، قرباني وکړي، وید ولولي، له شهوت پرستي څخه ځان وساتي.[۳]

دا طبقه تر برهمن وروسته دوهمه مقتدره ډله ده، چه پاچهان او مشران له دوي څخه وه، اهل اداره او د سیاست خاوندان هم دوي وه، عسکري امور، جنګي چارو په دوي اړه درلوده، دوي د برهمنانو د برم او عزت وسیله وه، او تر هغو وروسته ئې غټ غټ امتیازات درلودل، کشتري باید تل به جنګ کي ونه تښتي او خپل رعایا وساتي، او د برهمنانو احترام وکړي، دغه دري خبري دکشتري لپاره ضروري وې.[٤]

علامه البیروني وایي: چه دکشتر لپاره برم او بربست ضروري دي، خلق باید له ده څخه وبیریږي دی ښائی چه بهادر، غښتلي، حوصله لرونکي، متین، زبور، ښندونکي وي، او لوړ لوړ کارونه په سواني اجرا کړي.[٥]

په دې ډول دکشتري وظایف اداري او عسکري وه، او نوم ئې هم کټ مټ دغه مقصد ښه را ښئي، او په پښتو کي ټینګي ریښې لري، بلکه سوچه پښتو دي، کشتري په پښتو کي له دوو کلمو څخه جوړیږي، لومړي جز ئې کش دي چه په پښتو (کښ) ورته وایو، کښل یعني (کشیدن، آختن) هم له دغي ریښې څخه متداول ژوندي مصدر دي د (کښ) په الحاق پښتو ډیري کلمې لري لکه زیارکښ، امبارکښ، ګورکښ، او کښ د آختن په معنا له توري او تیغ سره راځي مثلاً توره کښل، چاړه کښل، خوشحال خان وایي:

په درست جهان دي نه وي یو د ما غندي رسوا بل — ورځم توره وکښلي چه مین واورم په تا بل

دوهم جز ئې (ترې) دي چه مفرد ئې (تره) ده، د لومړي حرف په ضمه، اوس موږ د (ت د ضمي د ښکاره کولو لپاره مفرد (توره) او جمع ئې (توري) لیکو، خو تلفظ ئې فقط د (ت) په ضمه دي او پخوانۍ املا ئې هم (تره، او تري) ده.

---

[۱] تمدن هند، ص ۲۱۵.

[۲] کمبرج هستري، ص ۹۲.

[۳] منو شاستر.

[٤] تمدن هند، ص ۲۱۵ - ویډک انډیا، ص ۲۱۲.

[٥] کتاب الهند، ج ا ص ۱۳۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوا پښتو د عسکر د نامه لپاره له دغو دوو کلمو څخه کار اخيست، او لښکر او سپاهيان ئې د (کښتري) په اوسني املا (کښتوري) بلل يعني توري کښلي (شمشير آختگان). دا کلمه د الفاظو په اړولو او مقلوب کولو (تور کښ) د عسکريت په معنا هم مستعمله وه، او کټ مټ ده هغه (گښتوري) مقلوبه ده.

د پښتو يو ډير پخواني ادبي اثر (خير البيان) دي، چه د زرم هجري کال په حدودو کي د پښتانه د فکر او فلسفې يوه نابغه بايزيد روښان ليکلي دي، او قلمي نسخه ئې مشهور مستشرق سر دينسن راس پيدا کړې، او ناروېژي خاور شناس مارگن سترن يوه مقاله د دغه کتاب په باب کي کښلې وه. په دغه مقاله کي له خير البيانه څخه څو مخه په لاتينې حروفو چاپ شويدي، چه په يوه جمله کي دغه د (تورکښ) کلمه هم راغلې ده، او هغه دا ده: مشغول دي ډير آدميان په کرلو په بازرگاني باندي يا په پوند گلي، يا په تورکښ باندي، ځيني په نور نور چاري مشغولي کا آدميان.[1]

دلته د خير البيان ليکوال د انسانانو چاري او وظيفې (زراعت، تجارت، او عسکريت) ښئي، او عسکريت (تور کښ) بولي او داسي ښکاري چه دا کلمه تر زرم هجري کاله هم مستعمله وه، او زوړ شکل ئې هغه تاريخي کشتري دي.

ويسيا Vaicya

دا نوم په ويدا کي ويسيا، او په سنسکريت کي ويس Vais، ويسيه Vyasy ويشيا Vaishya راغلي دي او پسله کشتري دريمه طبقه ده.[2]

منو مقنن وايي: چه ويسيا بايد غلې وساتي، انعام ورکي، قرباني وکړي، ويدا ولولي، تجارت وکړي، پور ورکړي. کرهڼه او زراعت هم د ده کار دي.[3]

د دې طبقې وظيفه په آريائيانو کي تجارت او زراعت او نور مدني او عمراني کارونه وه، غلې او گلې به دوي ساتلې، د کرهڼې اصول او د تخمو پيژندنه، د ښې مځکي او بدي مځکي بيلونه، د اجرت او مزدا اندازه، د رانيولو او خرڅولو دودونه، اوزان او اکيال پيژندل، دا ټول د ويسيا کار ؤ، پر ده لازمه وه چه د جواهراتو او غلو او فلزاتو او کالو او عطرياتو او نورو مسالو قيمت به ښه ور معلوم ؤ دغسي د ويسيا بايد څو ژبي زده وي، او پخورا ايمانداري او او ويسا او اعتماد او زيار خپل کار وکړي، دا طبقه له محصولاتو او جنگي خدماتو څخه بالکل معاف وه، ټول عمراني خدمات دوي ته سپارل شوي وه.[4]

---

[1] د هند د آثار عتيقه مجله، ج ۱۱ ص ۵۷۰.

[2] هندوستاني قاموس ص ۷۷۹.

[3] منوشاستر (۱) برخه.

[4] تمدن هند، ص ۲۳۴-۲۳۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه البيروني دا نوم (يش) راوړي چه د (ويش) معرب دي، او وظايف ئې هم کټ مټ دغسي ښئي لکه لوړ چه ذکر شول[1] او له دغو ټولو څخه سړي ته ښه معلوميږي چه د ويسيا وظيفي او کارونه ټول داسي وه، چه په اعتماد او اعتبار او رښتي ئي اړه درلوده، پخپله منو مقنن د دوي په اجتماعي وظايفو کي اعتماد او باور او ويسا لوي او مهم شرط ګڼي[2] او که سړی ورته ځير شي هم دغه مهم وظايف يعني تجارت او زراعت او مالداري بيله ويسا نه کيږي، او د ټولو اقتصادي کار او آره او سټه هم پر اعتماد او ويسا ولاړه ده.

وګورئ ګټ مټ د دغي طبقې نوم هم (ويسا) دي، او هيڅ ليري نده، چه د پښتو (ويسا) او دغه (ويسيا) له يوې ريښې څخه وي!

ويسا په پښتو ادب کي ډيره مشهوره کلمه ده، معنا ئې اعتماد، باور او اعتبار ده، خوشحال خان وائي:

په دا ساه نشته ويسا   هر دم ته وايه الله

يعني په نفس اعتبار او اعتماد نشته. بل ځاي وائي:

هر چه کټګان دي په صوبه کي د خدا   څوک په بند دي څوک لاګرزي نا ويسا

يعني بې اعتبار او بی اعتماده ګرزي.

ښائي چه اصلي ويدي نوم له ويسا سره مشترک (ويسيا) ؤ، وروسته په دې نامه کي تغير راغلي، ويشي، ويش سو په عربي (بيش) البيروني راوړي دي دغه (ويش او بيش) د عوامو په معنا هم په پښتو کي مستعمل و، ځکه چه دا دريمه طبقه عوام وه، او برهمن او کشتري له خواصو څخه ګڼل کيده.[3] خوشحال خان وائي:

زه خوشحال دي د بدۍ نيکي ګواهي لم   د ښايست مخي دي نشته په خوي ويښې

د بيت آخرۍ کلمه داسي ده (ويښ ئي) يعني په ښايست کي له خواصو او په خوي له عوامو څخه يې! له دې څخه هم معلوميږي لکه ويسا چه په پښتو ادب کي مستعمله او ژوندي کلمه وه، وروستني (ويش) هم مستعمل ؤ!

شودر Shudra

څلرمه ډله او تر ټولو کښته او نامملوسه ګڼله کيږي، لکه چه دمخه وويل شوه، دا ډله د هند بومي تور لينګيان وه، چه دسيو (دښمن) بلل کيده.

---

[1] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۳۰.

[2] منوشاستر ، ۹ باب ص ۳۲۶-۳۳۳.

[3] پخپله ويسا او ويش هم ځينو پوهانو د عامي او معمولي دړی په معنا راوړي دي. کيت Keith د اډنبرګ يونيورستي د سنسکريت پرفيسور ئې معنا commoner يعني معمولي او د عوامو د ډلي سړي ليکي (کمبرن هستي ص ۹۲). له دغه څخه هم د پښتو ژبې د ادبي استعمال ور نژدې والي ښکاره کيږي چه د خوشحال خان په بيت کي کټ مم دغه معنا ورکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منو مقنن وايي: چه شودر بل هیڅ کار نلري، بیله دې، چه د نورو خدمت وکړي، او دوي راضي ولري.[۱] شودر غیر آریائي خلق وه، نو ، ځکه دوي ئي ذلیل او نا نجیب ګڼل، او ټولي کښتي پیشي او کارونه دوي ته محول وه، مثلاً دوبي ګري، موچي ګري، بازي ګري، مانړوتوب، ماهي ګیري، د وحشي مرغانو ښکارل، ټوکرئ جوړه ول، چنډالي، ډمبتوب، او نور.[۲] شودر، سودر، او شدر ټول د دې کلمې مختلف اقسام او اشکال دي، او د شودر معنا هم کښته، ذلیل، نانجیبه ده[۳] چه درو نورو ډلو دغه خلق له ځانو سره نه ګډول او دوي ئې بې شرفه او ډیر کښته خلق ګڼل.

دا کلمه د پښتو (سوډر) سره هم په معنا هم په لفظ کي نژدې والي لري په پښتو سوډر (نالایق، کښته، بې عقل، بې تهذیب، ناپوه) ته وايي مثلاً پلاني خوشي سوډر سړی دي، یعني ناپوه او نالایق دي.

دا کلمه تر اوسه هم ژوندئ ده، او کله ئې خلق د سرکوزي او خنزیر په معنا مستعملوي، مګر نده معلومه چه حقیقت کم دي او مجاز کم؟

ځیي پوهان وايي: شودر اصلاً د یوې علاقې نوم و چه اباسین ته نژدي وه او په (وشنو پران) نومي هندي زاړه کتاب کي شودر، او ابهیر یو ځاي ګڼل شوي دي. یوناني مورخ مګستهنیز دا خلق تور مخي بولي، او تر سکندر دمخه د هخامشیانو کومکیان وه[٤].

ښائي چه شودر لومړی د دغه ځاي نوم و ځکه چه آریائي اقوام تر اباسین پوري خو لومړی له دغو اقوامو سره مخامخ شول، نو ئې دوي داسیو او کښته او ناپاک وګڼل، او دا نوم ئې د هند پر ټولو بومي تورو اقوامو باندي کښیښو.

په پښتو کي چه د سوډر لپاره کم بد مفهوم پاته دي، دا هم دغه زاړه آریائي فکر نتیجه ده او دا دوې کلمې لکه لفظ چه سره نښتي او نژدې دي معنا ئې هم سره نښلوي.

ورڼه او د وظیفو ویش

دمخه مو ولوستل چه د څلورو ډلو د امتیاز لوي عامل د رنګ سپین والي او توروالي و (شودر) تور مخي او تور لینګي خلق وه، اما درې نوري ډلي سپین پوستي آریائیان وه، ریګویدا هم دسیوګان په تور مخو سره ستائي.[۵]

دغه امتیاز او په انګلیسي اصطلاح caste ته په ویدي ژبه ورڼه Varna ویل شوي دي، یعني رنګ او جوله او

[۱] منوشاستر (۱) برخه ۹۱ فقره.

[۲] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۲۸.

[۳] د وید تعلیم ص ۱۲۸.

[٤] د وید تعلیم، ص ۱۲۸.

[۵] ریګویدا لومړئ برخه ۱ باب ۱۸ فقره، دوهمه برخه ۲۰ باب فقره ۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بڼه. بڼه تر اوسه په پښتوکي د مخ او څیرې رنګ ته وایي، مثلاً بڼه ئې اللوتې ده یعني د مخ رنګ ئې الوتي دي یا پلاني په بله بڼه راغي یعني په بل رنګ راغي.

د (و) او (ب) ابدال عمومي دي، مثلاً کابل، کاول، زابل، زاول، شوربا، ښوروا نو په دغه قاعده (ورڼه) لومري پلا (برڼه) سو، ځکه چه د (ر،ڼ) تلفظ مشکل و، نو (ر) حذف شوه، (بڼه) پاته شوه.

له دغې مطالعې څخه تاسي ته ښه ښکاره کیږي، چه لکه د څلورو ډلو نومونه چه پښتو دي، دغسي هم د ډلو د جوړیدلو اساسي نوم هم پښتو دي، او هغه ویدي کلمه اوس هم په پښتو کي سته، چه شکل ئې (بڼه) دي یعني رنګ color بل اکثر محققین دې خبري ته ټینګ دي چه دغه د څلورو ډلو ویش د آریائیانو د هند تر هجرت دمخه نه ؤ، دوي پخپل اصلي هیوادکي د مخني درې ډلي درلودې څلورمه ډله چه شودر ده په هندکي پیدا شوه.

د دې خبري بل ټینګ دلیل دا هم دي چه د باختر (بخدي) آریائیانو هم درې ډلي درلودې او په اوستاکي نومونه داسي ذکر شوي دي خوتو Khvaetav ورزن Verezena آیریامن Airyman[1] د دغو درو اوستائي ډلو په مقابل کي د هند (برهمن، کشتري، ویسا) موجود دي[2] او دا خبره ځیني ښکاري چه آریائیانو درې ډلي درلودې روحاني ډله، عسکري ډله اقتصادي ډله. دا عنعنه په پښتوکي کټ مټ موجوده ده، دوي هم د خپلو اقوامو وظایف دغسي ویشلي دي، د پښتنو یوه خورا قدیمه عنعنه دا ده: "وایي چه د مړاني باد را والوت، د غرغښت، پر ژبه ونښت، نو تلقین او روحاني چاري او وینا او علم او ادب د غرغښت کار دي. دا باد د (بیټني) پر مټ (بازو) ونښت، توره او عسکریت د دوي کار دي مګر د (څړبن) پر لمن ونښت نو دوي تل د لوئي لمني خاوند دي، سیاسي کارونه او شاهي او مدنیت پالنه او وداني او زراعت او تجارت دا ټول د څړبنو وظایف دي."

دا عنعنه کټ مټ هغه زړه آریائي ریښه او اساس لري، او سړي ویلای سي چه له ویدا او اوستا دواړو سره مشترکه ده، نو لکه نومونه اوکلمات چه پښتو وه، دغسي اصلي ویش هم د پښتو دغې عنعنې ته ورته دي.

من Man

دا کلمه په سنسکریت کي زړه، ارادې، روح ته وایي[3] او علامه ابو ریحان البیروني د عقلي او حسي موجوداتو په شرح کي هسي بیان کوي: چه تر پنځو حواسو وروسته من (اراده) ده، چه له حواسو څخه ډول ډول کارونه اخلي، په حیوان کي د ارادې محل زړه دي، او په دغه مناسبت خلق اراده من بولي، چه اصلاً من زړه ته وائي[4] دا کلمه په پخوانۍ پښتوکي کټ مټ په دغه معنا موجوده وه، او داسي معلومیږي چه زموږ له هیواده هند ته تللې ده،

[1] ۳۲ یسنا ۱ بند، ۳۳ یسنا ۳ بند، ٤٦ یسنا ۱ بند.

[2] ګاتها، ص ۸۷.

[3] هندوستاني قاموس، ص ۷۰۳.

[4] کتاب الهند، ج ۱ ص ٤٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا به د زړه په معنا حقیقت وي مجاز به ئې اراده وي یا به اراده مجازاً مشهوره شوې وي.

د ښتو یو خورا پخواني شعر چه امیرکروړ جهان پهلوان د غور پاچا د ۱۳۹هـ په شا او خوا کي ویلي دي، دا کلمه لري دا پاچا وائی:

عشي د من می ځي بريښنا پر میرخمنو باندي[۱] دلته هم ښکاري چه (من) د ارادې په معنا دي یعني د ارادې غشي مي لکه بريښنا پر دښمنانو باندي ځي.

ستهان Sthan

ستهان په سنسکریت کي د طرف او ځاي، مرکز، موقف، سر زمین په معناو دي[۲] او دا کلمه په نورو آریائي ژبو کي لکه پاړسو د (ستان) په ډول تر اوسه هم مستعمله ده مثلاً شارستان، گلستان، غرجستان، افغانستان.

داسي معلومیږي چه د ستهان کلمه پخوانۍ آریائي کلمه وي، ځکه چه آریائیان په هند کي تیت شوه، دا کلمه ئې په دغو معناو در لوده دوي دیوستهان Deva Sthan د عبادت ځاي ته ویل[۳] او خپل گرد مملکت ئې هم لومړي دیوستهان باله یعني د عبادت او نیکیو ځاي، چه ورروسته ئې هندوستان وباله یعني د هندوانو ځاي او هیواد.[٤]

دا کلمه کټ مټ په پاړسو کي هم پخوا مستعمله وه، او مفهوم ئې هم تقریباً دغه و مثلاً فخر مدبر مبارک شاه د غزنوي عصر مورخ لیکي: "به ستهان لوهور در میان شدند"[۵] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي هم مستعمله وه، او هم له دغه جهته ویلاي شو، چه یوه آریائي پخواني کلمه ده، چه هم دلې پخپل هیواد کي پاته، او هم شاو خوا په سنسکریت او پاړسو کي رواج شوې وه، ښکارندوي د پښتو د غوري دورې یو شاعر وایي:

د اسلام د دین شهاب د نړي لمر دي   تور ستهان ئې کړ رڼا په جهادونه[٦]

دغه بیت له یوې قصیدې څخه دي، چه ښکارندوي د سلطان شهاب الدین غوري په مدح کي ویلې ده دی وایي چه سلطان شهاب الدین تور ستهان یعني تور مملکت (هند) په جهادو روښانه کي، له دې بیته د کلمې پخواني ژوند په پښتو کي ښکاري.

---

[۱] پټه خزانه ص ۳۳.

[۲] هندوستاني قاموس، ص ٤٥٨.

[۳] هندوستاني قاموس ص ٤١٠.

[٤] کتاب العلم، ج ۱ ص ٥٤.

[۵] آداب الحرب، ص ۳۹.

[٦] پټه خزانه، ص ۵۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمزدک، مزدک، نمست، مزدا

دا کلمات ټول آریائي دي، د هند او ایران په ژبو کي پخوانۍ ریښې سته، او په پښتو کي هم ډیري کلمې سته چه په دغه ریښه اړه لري.

لومړی به سنسکریت ته وګورو: نمست namasit محترم، ستایلې شوی، معزز نمسیت namasyit یا نمسیه namasya د عزت او احترام خاوند، مجلل مکرم[1] دا مواد چه په سنسکریت کي موجود دي ریښه ئې (ن،م،س،ت) ده چه (ن) ئې په نورو ژبو کي کله کله حذفیږي (س) په (ز) بدلیږي او (ت) په (د) خو په اصل کي د احترام، نیایش، لمانځلو، او تکریم معاني پراته دي، په اوستا کي هم دا کلمه ښه موقع لري.

مزدا Mazda په اوستا کي د لوي خداي نوم دي، چه اهور مزدا یا اورمزد ئې هم باله. دا خداي دوي یو مبداء واحد مجرد ګاڼه چه ټول مخلوقات ئې پیدا کړي دي، دلته ئې زموږ (مزدا یا مزد) یعني دوهم جزو د دې بحث لپاره په کار دي، چه هغه (م،ز،د) حروف لري او د سنسکریت (م،س،ت) سره د یوه جنسه دي او له یوه مخرجه. په مزدا کي هم د تجلیل او تکریم معاني پراته دي ځکه چه خداي تعالي جلیل دي لوي دي، او د تجلیل او پرستش وړ هم فقط دی دي!

په پښتو او پاړسو کي له دغي مادې څخه نماز او نمونځ، نمنځل، او نمزدک او مزګت جوړ شویدي، چه شرح ئې لاندي راځي:

د پاړسو نماز او مزګت

نماز اوس فقط د عربي صلوة په معني دي. چه یو مخصوص عبادت دي مګر په پخوانۍ پاړسو کي دا کلمه د نیایش خضوع، تکریم تجلیل په معناوو هم وه، عبدالحي ګردیزی لیکي: "چون امیر را بدیدند همه نماز بردند و خدمت کردند"[2]

فردوسي وائي:

زمین را ببوسید و بردش نماز　　　　همي بود پیش زماني دراز

اما مزګت په پاړسو کي د مسجد په معنا و چه دغه هم د تجلیل او نیایش ځاي دي. زموږ د وطن یو جغرافیا لیکونکي په (۳۷۲ هـ) کي مسجد جامع "مزګت ادینه" لیکي، مثلاً د هرات د لوي مسجد په خصوص کي وایي: "و مزکت جامع این شهر آبادان تر مزکتها است"[3]

ابو علي محمد بلعمي د سامانیانو مشهور وزیر (متوفي ۳٦۳ هـ) د تاریخ طبري په ترجمه کي ډیر ځله د مسجد

[1] هندوستاني قاموس، ص ۷٤۹.
[2] زین الخبار، ص ۷۵.
[3] حدود العالم، ص ۵۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ځاي مزکت ليکي مثلاً: "و مريم همچنان اندران حجرهٔ مزکت بدست زکريا عليه السلام بوده" يا "روز آدينه نمزکت جامع نمازکرد"[1]

په دې ډول د پاړسو نماز او مزکت هم د هغي ريښې څخه دي چه د سنسکريت (نمست) او د اوستا (مزد) څني جوړ شوي وه، او د دغو کلماتو معنوي ارتباط هم د تجليل او نيايش او نمنځي په مفهوم کي ښکاره دي، د پښتو ژبي مونځ، نمونځ، لمونځ (نماز) مزدک، نمزدک (مسجد)، لمانځل، نمانځل، لمانځه، نمنځنه (نيايس، عبادت، تکريم) او نمنځن (با نماز و نيايش و مهر)، نمنځلي (ستوده و نيايش شده) ټول له هغي ريښې څخه دي او (ن،م،ځ) ئې هغه پخواني حروف دي، چه هم په سنسکريت، هم په اوستا کي وه، او هم په پاړسو کي سته (ځ، ز، س) درې سره د يوې کورنۍ او يوه مخرج حروف دي ادبي اسناد ئې دا دي. دوست محمدکاکړ وائي:[2]

شپې ئې روڼې په لمانځو وې | په ژړا او به نارو وې
چه به گنبيووت په لمانځنه | يا به گنبيووت په ستاينه

يا:

يوه ورځ جهاد الفضل | ترکلوکلو لمانځل

دلته ټول د نيايش، عبادت، تجليل په معناؤ دي.

خوشحال خان وائي:

پيرځوينه، ښه سلوک نمنځنه، عدل | که دي دا خويونه شته خه غواړې نور؟

عبدالقادر خان وائي:

سر و مال ښندل زينت د عاشقانو | عنايت، مهر، نمنځنه زينت ستاسي

دلته د (عبادت، مهر، نوازش) معاني لري.

بل ځاي خوشحال خان نمنځلي او نمونځ دواړه له يوې ريښې څخه په نژدو معناؤ سره راوړي:

خداي هغه په دواړوکونو دي نمنځلي | چه په ورځ ئې عدل و داد په شپه نمنځونه

نمنځن هم له دغي ريښې څخه د (با مهر او با لطف او ښو) په معناو دي، عبدالقادر خان وائي:

که نمځن ويل دي نه کيږي و ما ته | کله کله راته کړه خبرې سپوري

په پښتوکي له دغي قديمي ريښې څخه مزدک، او نمزدک د مسجد او نيايش‌گاه په معناو هم سته، تر اوسه د ناصروکوچي قبايل مسجد مزدک بولي.

په زړو ادبياتوکي دا کلمه نمزدک nmazdak ضبط شوې ده، ښکارندوي د غوري سلطان شهاب الدين په دعاکي وائي:

---

[1] تاريخ طبري، ص ۲۲۸، ۷۲۸.

[2] پټه خزانه، ص ۸۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم دي تل وه پر دریځ په نمزدکونه.[۱]

یعني نوم دي تل د مسجدو پر منابرو یادیږه، دا مزدک او اوسني مزدک هغه د پاړسو پخواني (مزکت) ته ډېر نژدې دي، او لکه چه وویل شوه، ریښه ئې هغه پخواني آریائي ده چه هم په سنسکریت هم په اوستا کي هم په پاړسو کي سته.

ویا کرڼه Vyakarana

دمخه تاسي ته د ویدا د ملحقاتو په بحث کي په سپړو ویدانګو کي ویا کرڼه یعني ګرامر او نحو هم در وښودله شوه، دې علم په آریائیانو کي ډېر اهمیت درلود د ۶۰۰م په حدودو کي دا علم ښه تکمیل شو، او د پاڼیني پر ویاکرڼه باندي نورو پوهانو هم شروح ولیکل، مثلاً پاتنجلي خپل بارتک او مهابهاشیه کتب وکښل، شو پورما نومي عالم هم "کانتر ویا کرڼه" وکیښ، چه د مبتدیانو لپاره و تر ډېره عمره دا علم په هند کي مخ په لوړتیا ؤ لکه چه پر دې آخر کتاب باندي اوه شرحي کښل شوې دي، هر څوک چه به پنډت کیدئ، نو د دې علم زده کړه ورته ضرور وه، پنډت جیادتیه او بامن په ۶۶۲ع د پاڼیني د کتاب شرحي لیکلي دي، چه کاشکابرتي نومیږي او وروسته هم ډېر کتب پر دغه علم منځ ته راغلي دي[۲] البیروني وایي: چه بیا کرن د صحیح کلام او سمي وینا علم دي د اشتقاق ابحاث لري، د بالاغت اصول هم پکښې بیانیږي، د دې علم مشهور کتابونه اته دي.[۳]

د سنسکریت په قاموس کي ویا کرن Vyakaran دګرامر په معنا ویا کرني Vyakarani دګرامرست او دګرامر پوهاند په مفهوم راغلي دي[٤] دا کلمه دو جزوه معلومیږي. لومړي جزو ئې (و-ی) دي، چه دا حروف عموماً په ټولو آریائي ژبو کي د (ګفتن) په مفهوم کي ریښه لري مثلاً د پښتو (ویي) چه کلمې او لفظ ته وائي، او په پخواني ادب کي مستعمل و، خوشحال خان وایي:

دا ویي زما دراز دي دا منزل دور او دراز دي

نور محمد غلجي وایي:

زه و تا ته یو ویي کړم زما وروره په سهار بیداري کړه آخر وګوره[۵]

د پښتنو کلمات هم له دغي ریښې څخه را وتلي دي وینا (نطق)، ویل (ګفتن)، وینه (ګفتار)، وي (ګفت) د

[۱] پټه خزانه، ص ۵۷.
[۲] د هندوستان تهذیب، ص ۹۸.
[۳] کتاب الهند، ج۱ ص ۷۸.
[٤] هندوستاني قاموس، ص ۷۷۷.
[۵] پټه خزانه، ص ۱۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرانسي وایل voyelle او انګلیسي واول vowel (د حرف علت په معنا) د لاتیني ووکس vox یا vocare وو کاري (د بږغ کولو په معنا) د انګلیسي وایس voice (د بږغ په معنا) دا ټول دغه د (و ـ ی) ریښې لري.[1]

نو د سنسکریت د (ویا کرن) لومړي جزو هم له دغو ریښو څخه مرکب دي، (ویا) یعني ویل، ګفتن، کلام، وینا. دوهم جزو خو کټ مټ په پښتو کي اوس هم مستعمل دي کړن، کړنه، یعني کول، نو (ویا کرن) جمعاً وینا کول، ویل، کول یا (ویي کړن) یا (ویي کړنه) ده چه کټ مټ هغه زړه معنا او زوړ شکل لري، ښایي چه دا کلمه هم زموږ له هیواده اوله پښتو څخه تللې، او په ویدي ژبه او سنسکریت کي د ګرامر او نحو لپاره مصطلحه شوې وي.

منو Manu

د وید ادبیان له قراره د اوسنو انساناو لومړی سړی منو Manu نومیده چه لومړۍ پلا اور د ارباب انواعو له خوا ده ته سپارلي شویدي، ویدا وائي : چه د وي، وس، وت Vevasvat دوه زامن وه، لومړي یاما Yama دوهم منو، مګر یاما دمخه مړ شو، نو ځکه دي لومړی فاني کیدونکي (مرتیا) بلل شوی دي[2] پخپله وې وسوت په ریګویدا کي د ځلان او درخشان معاني لري، کله نمر او اسمان ته هم وائي، مثلاً: یوه رب النوع ماترشون Mataricvan اګني (اور) له خورا لیري ځایه چه وي وسوت یې نوم ؤ (یعني له اسمانه) راوړ[3] په حقیقت کي د (وي وسوت) دوه زامن وه، یو له یوې موري چه یاما نومیده، د بلي ماینې زوي ئې (منو) دي چه د انسانانو اعلی مورث ګاڼه سي، کله د (منو) نوم یوازي د سړي او انسان لپاره هم راځي، او لغوي معنا ئې پوهیدونکې او منونکې ده.[4]

د هندي آریایانو له کتابو څخه داسي ښکاري چه په پخوانو زمانو کي یو لوي طوفان راغلي و، د دې طوفان ذکر تورات او قرآن غظیم هم کوي، له هندي کتابو څخه په متسیاپران، او اګني پران، او مها بهارت کي دا قصه راغي مګر "شت پته پران" ئې خورا مفصله راوړي، میکس مولر مستقرق لومړي پلا دا کتاب ترجمه او خپور کړ، وروسته جولیس ایک لنګ د مشرق د پخوانو کتابو په سلسله کي په ۱۸۸۲ع د دې کتاب ترجمه بیا په ۱۲ ټوکه کي خپره کړه، له دې کتابه ښکاري چه منو تر طوفان وروسته لومړی انسان دي، چه په قراني او توراتي ژبه ئې موږ (نوح ع) بولو د منو د قصې لنډیز دا دي: سهار منو د لاس پریوللو لپاره اوبه راوړې، یو کب ئې لاس ته ورغي دې کب ورته وویل: چه ته ما وساته، یو لوي طوفان راځي ، زه به تا ځني وژغورم. دا کب ده وروزه، چه لوي شو، نو ئې وویل: چه په پلاني کال طوفان راځي، یوه بیړي جوړه که، چه طوفان راسي، ته پکښي سپور سه، منو دغسي

[1] فقه اللغه، ص ۲٦۸.
[2] ویدک انډیا، ص ۱۰٦-۱۲۳.
[3] ریګویدا ٦ برخه ۸-٤ فقره لسمه برخه ۳۹ فقره.
[4] ویدک انډیا ص ۱۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه، چه په هغه کال طوفان راغي نو دی په بيړۍ کي کښېنوست، او هغه ماهی راغي، د ده کښتۍ ئې تر شمالي غره (همالیا) پوري ورسوله، نور ټول خلق په طوفان کي مړه شوه فقط منو پاته شو، ده د اولاد خواهش درلود عبادت ئې کاوه او په رياضت بخت و، وروسته خداي تعالي ده ته يوه ښکلې ښځه راوليږله او د دوي له اولاده څخه د منو قوم پيدا شو، آريائي هندوان ځانونه د ده له پښته بولي.[1]

دا خو د دې پخواني کتاب د منو قصه ده، اما په مهابهارت کي هم دا افسانه راغلې ده او منو د ياما ورور بولي. په گوت پران کي هم د منو دغه قصه راځي[2] او داسي ښکاري، چه په هندي رواياتو او ميتولوژي (علم الاساطير) کي منو د انسانانو پلار دي، چه تر طوفان وروسته انسانان له ده څخه پيدا شويدي، مگر وروسته منو او د ده پلار د رب النوع پر ډول هم منل شوي دي.

د منو پلار وی وسوت هغه (وی ون گهت) Vivanghat دي چه په اوستا کي هم د ياما پلار بلل شوي او وروسته د اسمان درخشان رب النوع و. [3]

وی ونگهت چه په اوستا کي د ياما پلار بلل کيږي[4] هغه د عربو ونجهان يا ويون جهان دي[5] چه د (ويونگهان) معرب رنگ دي، او ياما هم هغه د اوستا يما Yima دي چه وروسته جم او جمشيد بلل شويدي.

خلاصه: د ياما او منو افسانې وروسته ډول ډول رنگونه موندلي دي، خو دلته زمو کار د دوي تاريخي پلټنې ندي، بلکه فقط د منو د کلمې لغوي تطبيق دي چه د لوړو تاريخي پلټنو په رڼا کي به لاندي لږ څه شرح سي:

لکه چه وويل شوه پخپله ويدا (منو) د مطلق انسان او پوهيدونکي او منونکي په معنا راوړي، او منو شيا (پوهيدونکي او فکر کوونکي) هم انسان بولي[6] گويا د (م،ن) په طبيعت کي د انسان د پوهني او منني لپاره مفاهيم پټ پراته دي دغه د (منو) افسانې هر راز چه وي، خو صحت يا غلطي ئې دلته په مو‌ړ اړه نلري فقط د لغت لامله دوني ويلاي شو، چه (منو) د آريائيانو په اصطلاح د لومړي انسان نوم و، وروسته لکه د عربي (آدم) د انسان مطلق او عام نوم سو، په سنسکريت کي هم مانو Manav د سړي او سړگي او گوچني په معناو دي[7] چه په پښتو کي هم کټ مټ هغه پخوانې معنا لري، پښتانه (برمانړو) د غره سړی، او ځنگلی سړی ته وايي، او پخپله (مانړو) د

---

[1] شت پته پران - د ويدک انډيا له اقتباسه سره سم.

[2] ويدک انډيا، ص ۲۵۲-۲۶۰.

[3] ويدک انډيا ص ۱۹ فرهنگ.

[4] اوستا، ص ۱۱، ۲۱۷، ۲۹۵.

[5] آثار الباقيه، ص ۱۰۳.

[6] ويدک انډيا، ۱۲۳.

[7] هندوستاني قاموس، ص ٦٦١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمي او مدني سړي بولي ښکاره ده چه (بر مانو) د لوړې مځکي سړی معنا لري يوه ملي لنډۍ ده:

د بر مانو په شان ترهيږي   د روغ مانو په شاني کښنينه ديد دي کړمه

يعني د وحشي او زنګلي په شان ولي لما څخه تره او نفرت کوې، د روغ انسان په ډول کښنينه، چه په ليدو دي ځان موړ کړم!

د دغه (م،ن) له ريښې څخه کټ مټ اوس (منل، مننه) لرو چه په پخواني معنا دي د منونکي کټ مټ د منو معنا ده او هم په ظاهري شکل هم په معنا کي سره نژدې دي، ښائي چه د (منل) له ريښې څخه (منو او مانو) جوړ شوي وي او لکه دمخه چه ذکر شول (من) د ارادې په معنا هم له دغي ريښې څخه وي، چه منل او اراده کول ټول انساني خاصيتونه دي، او په معنا کي نژديکت هم سره لري.

په هر صورت د منو د زړې کلمې د پښتو په مانو او منلو کي سته، او دا پخواني کلمه هم له دې ځايه تللې ده تر اوسه هم په پښتو اعلامو کي (منو) سته، چه پر سړو دا نوم ږدي.

من Man

په دې ځاي کي من د مخصوص وزني معيار په معنا هم بايد راسي، د مخه مو من د ارادې په مفهوم تطبيق کړ، مگر من چه د تاله کانې دي، هم يوه خورا پخوانۍ کلمه ده، چه په ريګويدا کي داسي ذکر شوې ده: موږ له جواهر او ښاروي، او اسان او يو من سره زر راوړه.[1]

دا کلمه له آريائي خلقو څخه کلدان او سامي بابل ته هم تللې وه، ځکه چه هغو د هند سره پخواني تجارتي روابط درلودل نو ډير داسي آريائي او هندي نومونه ئې وړي دي وروسته د من کلمه په روما او يونان کي هم رواج وه[2] دا وزني معيار تر اوسه هم په پښتو او پښتنو کي سته، او داسي مشهور دي چه دليل او سند ته احتياج نلري، حتي په پښتو کي د من له کلمې څخه يوه مخصوصه اصطلاح جوړه شوې او تقريباً يو رنګ اشتقاق ځيني شويدي، مثلاً مخصوصه اصطلاح ده "من په منيا کول" يعني خپل زيار په کښل او امتحان په يوه شي کول چه د من د کلمې څخه منيا جوړه شوې ده.

پيسې پاسو pasu دمخه د سوما په بحث کي وويل سوه، چه د سوما سوداګرانو به دا بوټي زموږ د هيواد له غرو څخه وړل او آريائيانو به د هغه په مقابل کي تک ژر، يا طلائي رنګه غويي دوي ته ورکول، له دې څخه معلوميږي، چه د اجناسو د مبادلې واحد په آريائي خلقو کي غويي ؤ، داسي غويي دوي پاسو pasu باله او

[1] ريګويدا ۸۱ برخه ٦٧-۷۸ فقره.

[2] ويدک انډيا، ص ۲۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته هر دولت او هر ثروت او دارائي په دغه نامه بلله کيده لکه چه پخوانو د رومن خلقو هم "پيسو" يا "پکوس" pecus ثروت ته ويل، بيا چه مسکوکات په دوي کي رايج شول، هغه ئې هم پيکوس يا پيکو pecu بلل.[1]

ډنکن فوربس ليکي، چه پيسا paisa د يوې مسي سکې نوم هم دي چه زموږ نيم پنس ته نژدې ده عموماً د money معنا هم لري.

دا پخواني ويدي کلمه اوس به پښتو کي هم ژوندې او خورا مستعمله ده، توره او مسي ايکي ده، چه په پاړسو ئې پول بولي جمع ئې پيسې د عمومي ثروت او هم نقد مال په معنا راځي.

مثلاً احمد ډيري پيسې لري، دلته ئې معنا دا نده، چه ډيري توري ايکۍ لري، بلکه مقصد ډير نقود او حتي عومي ثروت دي.

دا کلمه له ويدي عصره تر اوسه په دغو معناو ژوندۍ ده، په هند او افغانستان کي ډيره مشهوره وه، څو چه اوس ئې يوه بله نوې کلمه په ناوړه ډول په عوض کي ودريده "پول" چه نه تاريخي حيثيت لري، او نه ملي او قومي، بلکه په پښتو کي استعمال هم په جمله او جمع کي په ښه ډول نه کيږي، او د پښتو او پاړسو د "پل" له کلمې سره په جمع او جمله کي التباس هم مومي مثلاً پل پل پول که ئې جمع کړو د لومړي جمع پولونه راځي چه التباس سره لري نو ښائې چه پښتو "ايکي" يا پيسه د پول لپاره واخلو او پيسې تروت او نقد مال ته ووايو.

کر، کريش Krish

د شديار کولو او کرلو او زراعت مهم کارونه د آرئيانو سره له خورا پخوا څخه وه، لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پخپله د (آريا) کلمه هم له دغي ريښې څخه را وتلې ده، (ک،ر) اساساً په آريائي ژبو کي عنصري توري دي چه په معنا کي قلبه، شدياره، کرهڼه پراته دي، پخپله کرش په اوستا او ويدا کي راغلي، او شدياره کول افاده کوي. گيگر وايي: کريش يوه کلمه ده چه ډير ويدي اوستائي الفاظ ځيني جوړ شويدي، کرشتينه يا چرشتيه د آريائي قبيلو نومونه وه، چه دوي خپل ځانونه په افتخار په دغو نومو بلل، په اوستا کي کرشيوت د دهقان او بزگر معنا لري.[2] په سنسکريت کي هم دغه ريښه په اکثرو کلماتو کي ښه ښکاري، کرشي krishi د کرلو او زراعت معنا لري، کرشان kirshan کرونکي ته وايي، کرشن krashan شديار کونکي او يوي کونکي دي[3] د پاړسو کاشتن، کاريدن او د پښتو کر، کرهڼه، کرښت کرونکي، له دغي ريښې سره ډير نژدې والي لري، کرښه خط ته وايي، چه د شدياري د خطوط سره چه (کري شي) بلل کيده نزديکي لري.

[1] تاريخ افغانستان، ج۱ ص ۱۳۹.
[2] د شرقي ايرانيانو تمدن، ج ۱ ص ۲٤٥.
[3] هندوستاني قاموس، ص ٥٦٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آریائیانو اجتماعي تشکیلات

له ویدا او نورو پخوانو کتابو څخه ښکاري، چه پخوانو آریائیانو ځانته اجتماعي تشکیلات او د ژوندانه دودونه او د ټولني لپاره مخصوص سیستم درلود. اوس چه موږ گورو د پښتنو ژوندون هم کټ مټ هغه ډول او هغه پخواني رنگ لري او د پښتون والي په لیاره او قوانینو کي هم دغه زاړه رسوم په ښه ډول پالل کیږي، پښتانه د ملي ژوندانه لپاره تل خپل اولسي تشکیلات محترم گڼي، کورنۍ، عشیره، کلي، لته، هیواد تر اوسه هم خاص خاص مراتب لري څکه چه دغه دودونه آریائیانو له پښتونخوا څخه وړي وه، نو ښائي چه زاړه نومونه ئې هم پښتو وي، چه لاندي هر یو جلا جلا لیکل کیږي، او پښتو والي ئې هم ښوول کیږي.

پتي Pati

په ویدي ژبه کي دا کلمه ډیره مشهوره ده د بادار، مالک، رئیس، مشر معناوي لري مثلاً په هغه وخت کي ویس پتي vicpati د کلي د مشر نوم و.[١]

معلومیږي چه آریائیانو له پخوا زماني څخه پخپلو اجتماعي تشکیلاتو کي دا نوم درلود، گوپت gopat یعني شپانه پاچا یو نوم و چه دا نوم او دغه اصطلاح آریائیانو تر بخدي او ویدي مدنیت دمخه هم درلوده په ۱۹۳۹ع د آمو شمالي خوا ته اوسني سمرقند ته نژدې په تل نبروکي د دې پاچا تصاویر پیدا شویدي او دارمستر وائي چه په آریانا ویجه کي د آریائیانو پاچا دغه و، د اوستا په گویشت او بنداهش کي هم د گوپت ذکر کیږي[٢] مقصد دا دي چه پت کلمه خورا قدیمه او د آریائیانو د بخدي تر راتگ هم دمخه د دوي په اصلي ټک (آریانا ویجه) کي هم وه. گوتراپتي gotra-pati یعني د غوجل مشر وراجه پتي vraja-pati یعني د ورشو[٣] او چراگاه مشر گرامه پتي grama-pati یعني د کام مشر، دا ټولي اصطلاحات د ویدي آریائیانو دي.[٤]

---

[١] کمبرج هستري، ج ا ص ٩٤.

[٢] تاریخ افغانستان، ج ق ص ١١٢-١١٣.

[٣] وراجه او ورشو ډیر سره نژدې دي، د ورشو بحث دمخه تیر شو.

[٤] تاریخ افغانستان، ج١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سنسکريت کي هم پت او پتي مستعمل دي، او ډيرکلمات د (پ،ت) د ريښې څخه را وتلي دي، مثلاً پيت pit مينه، عاطفه، پيتا pita پلار، پيتم pitam ډير مينه ور، ډيرگران او خوږ، پت pat ښه، عزت، اخلاق پت يا پتي مالک، بادار، څښتن، ميړه، پتا pata پلار.[1]

دا مفاهيم او معاني چه د (پ، ت) په مشتقاتو کي پراته دي، ټول سره نژدې دي او ښائي چه ځني حقايق وي، وا ځني مجازونه، په پښتوکي هم دا کلمې پت pat او پتي pati دواړي مستعلمي دي، پت د عزت او غيرت او ناموس او ننگ معناوي لري. مثلاً حميد وايي:

پروت په وينوکي لټ پټ ښه يم په پت کي   نه سرو زور په تخت باندي بې پته

عبدالقادر خان وايي:

په ياري به هاله صادق باله شي   چه تر مرگه د ياري پت وپالي

دغسي پتي يعني د بت خاوند هم په پښتوکي سته، مثلاً ډير پتي دي يعني د پت خاوند دي، بې پتي يعني پت نه درلودل، او بې غيرتي، او بې ننگي.

پير محمد مياجي وايي:

داسي ووې شيخ متي   د مولا په عشق پتي[2]

نو قديم پتي هم دغه اوسني پښتو پتي او پت ته ډير نژدې دي، ښائي چه مشر او بادار او پاچا ئې له دې جهته پتي باله، چه په دوي د اولس پت خوندي وو، او دوي ننگيالي وو، او عزت او ناموس او ننگ ئې ساته، او ورستنۍ معناوي چه د مالک، بادار، څښتن، ميړه په ډولو راغلي دي، د زمانو له تيريدلو سره مجازاً خپرې شوي وي، مثلاً هر مالک او بادار او څښتن د خپل مملوک او مادون پتي دي، ځکه عزت او ناموس ئې ساتي، ننگه ئې پر ځاي کوي، دغسي هم ميړه تل د ماينې ناموس ساتي نو ئې ځکه پتي دي.

کولا Kula

د آريائيانو د ژوندانه اساس لکه د نورو انسانانو دا چه دي پر کورنۍ ايښو شوي و، دوي کورني ته ډيره په درنه سترگه کاته، کورنۍ هر وخت د خير او برکت ځاي و، د کورني مشر او مدير پلار و، او له څو کورنيو څخه يوه عشيره جوړيده، د کورنۍ اهميت او د توکم ډيريدل لکه اوس چه په پښتنوکي ليدل کيږي په پخوانو آريائيانوکي هم کټ مټ دغسي دي. لکه مرحوم بيټ نيکه چه په خپل شعرکي د خپلو وگړيو ډيريدل غواړي "دا وگړي ډير

---

[1] هندوستاني قاموس.

[2] پټه خزانه، ص ۱۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې خدايه" دغسي هم په ويدا کي د پخوانو ريشيانو ډېر اشعار او سرودونه سته، مثلاً خداي د ژوندانه څښتن دي، دي د دولت خاوند دي، دي قوي او غښتلي کورنۍ ورکوي، اې څښتنه! موږ داسي مه کوې چه بې کورنۍ او اولاده پاته شو.[1] په ويدي ژبه کورنۍ او خاندان ته، کولا kula وائي چه د هغه عصر په اجتماعي تشکيلاتو کي ډېر اهميت لري او له کورنۍ څخه نور لوړ تشکيلات شروع کيږي.

دا کلمه يقيناً د آريا له زانگو او اصلي ټکه، يعني زموږ له هيواده تللې ده او تر اوسه هم زموږ په ژبه کي ژوندۍ او مستعمله ده.

په پښتو اوس موږ کورني او خاندان ته کهول وايو: د قندهار مشهورو مشرانو کهولونه تر اوسه مشهور دي محمد زي (د پاينده کهول) بولي يعني د سردار پاينده خان خاندان، دغسي دي د اڅک کهول، د بارک کهول موږ په محاوره کي وايو، کاله ته ځم، له کاله راغلم، دلته ئې (هـ) حذفيږي، شيخ رضي لودي چه د ٤٠٠ هـ په حدود کي ژوندي ؤ هسي وائي:

نصره نه مو يې له کهاله　　　　لودي نه بې په کاوه

د ده تربور نصر لودي وائي:

د لودي زوي سنتې يم[2]　　　　د حميد له لوړ کاله يم

د پښتو د خورا پخواني شاعر امير کروړ په يوه شعر کي دا کلمه (کول) راغلې ده: "په باداري مي لوړاوي د کول د سور وکړه" يعني د سور د کورنۍ، چه دغه کلمه کټ مټ د سليمان ماکو په تذکره کي هم کول کښلي شوي، او ويدي رنگ لري،[3] له دې څخه ښکاري چه خورا په قديمو زمانو او بيا د اسلامي دورې به اوائلو کي هم دا کلمه لکه چه اوس ژوندۍ ده، مستعمله وه.

گرامه Grama

د ويدي دورې په اجتماعي تشکيلاتو کي گرامه هم وه، چه غالباً د کلي معنا لري، او له څو ټبرو څخه به يوه گرامه جوړېده او مشر ئې گرامڼي gramani بلل کېده.[4]

دا ويدي کلمه په سنسکريت کي هم خورا مشهوره وه، ډېر کلمات نور ځني وزيږيده، مثلاً گرامواسي gramvasi يعني د گرام اوسيدونکي، کليوال، گرام ادهي پتي gramadhipati د کلي پتي او د کلي مشر، گرامني

[1] ريگويدا، ٧ برخه ٦ فقره.

[2] پټه خزانه، ص ٧١.

[3] وگوري پښتانه شعراء، ج ا ص ٦٤.

[4] کمبرج هستري ، ج١ ص ٩١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

gramani د کلي يوه کورنۍ، ګرمياسوه gramyasva د کلي آس يعني خر، ګرامين gramin کليوال[1] او نور. چه دغه ټول اشکال اوس هم پښتو ته نژدې دي مثلاً ګرامواسي (ګرام اوسي)، ګرام ادهي پتي (ګرام اډې پتي)، ګرامياسوه د ګرام اسپه او ګرامين لکه خاورين اوس هم په پښتو هغه معاني لري. د ګرام کلمه تر اوسه هم کټ مټ په دغه ډول په پښتو کي مستعمله ده په مشرقي خوا او په نورستان کي هم اکثر کلي په دغه نامه دي مثلاً وړې ګرام، لوي ګرام، شګرام، بشګرام، کول ګرام، اشتر ګرام او نور. د بګرام نوم هم دغه ريښه لري، يو بګرام د کابل په شمالي خوا کي دي، بل پيښور د بګرام په نامه ياديدي. شيدا وائي:

تر هغه پوري بګرامه[2] په جهان مشې بې نامه

بګرام د کابل او جلال آباد په منځ کي يو موقف دي، چه په نامه کي دغه ريښه سته. پخپله دا کلمه د (ګرام) په ډول هم په پښتو کي وه او داسي معلوميږي، چه زموږ له هيواده تللې او په ويدي ژبه کي ځاي نيولي دي يوه پښتو لنډۍ ده:

د بيلتانه سندري اورم جانان له ګرامه سهار کډې باروينه

ويسه ويس Visa'vic

دا کلمه بيله هغه (ويسيا يا ويش) چه دمخه په آريائي څلورو ډلو کي ذکر شوه، ځانته مستقله کلمه ده تر ګرام لوړه په اجتماعي تشکيلاتو کي ويسه وه چه د څو ګرامو وګري به يوه ويسه بلله کيده، او مشر ئې ويس پتي، vispati يا راجن rajan باله.[3]

ګايګر الماني ليکي: چه (ويس) په اوستائي دوره کي هم کلي ته ويل کيدې، هم يوې قبيلي ته چه څو کورنۍ ئې درلودې او د اوستا vis د سنسکريت له vic سره يو دي چه په ريګويدا کي د کور، کورني، ټبر معاني لري.[4]

داسي معلوميږي چه د (و،ی، س) په طبيعت کي د سکونت او هستيدلو معاني پراته دي، مثلا د ويدا او اوستا (ويس) د انګليسي هاوس house د پښتو (وسيدل، وسيده، هستيده ، اوسي) ټول دغه مواد لري.

لکه محققين چه وايي ويسه هم د اوسيدونکي او مستقر او ساکن په معناؤ دي[5] او لدې جهته چه ويس هم د اوسيدلو او استقرار ځاي ؤ نو د پښتو د وسيدل له مصدره سره ئې رابطه ډيره نژدې ده.

[1] هندوستاني قاموس، ص ١١٦.
[2] پښتانه شعرا، ج ١ م ٢٦٢.
[3] کمبرج هستري، ج ١ ص ٩١-٩٤.
[4] د شرقي ايرانيانو تمدن، ج١ ص ٢٦٦.
[5] تاريخ افغانستان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پور Pur

دکتور کيت Keith د دې کلمې شرح داسي ليکي چه د پخوانو هندي بومي اقوامو له مدنيت څخه موږ څه معلومات نه لرو فقط دونه ښکاري چه دوي د غويو لويي ګلې درلودې او په داسي سنګرو او محکمو ځايو کي ژوند کاوه چه له ډبرو څخه ئې جوړ کړي وه. ريګويدا دغه ځايونه پور pur بولي چه وروسته دا کلمه د ښار town په مفهوم هم مستعمله شوه.[۱]

ډونکن فوربس وايي چه په سنسکريت کي هم پور د ښار او کلي، کامپ camp يعني د پاچا د ناستي د ځاي kingston په معنا وه.[۲]

لکه دمخه چه وويل شوه، د ډيروګرامو او کلو کوړه (ويسه) بلله کيده د ويسي مشر ويسپتي و، ده به يو ټينګ او محکم ځاي درلود، چه په اوسنۍ اصطلاح ئې موږ ارک بولو او دوي پور باله.

دا کلمه په پښتونخوا کي دونه مشهوره ده چه ډير ځايونه اوس هم پور بولي مثلاً بټه پور، سلطان پور، فتح پور چه په ننګرهار کي دي په هند کي هم ډير ښارونه به دې نامه دي مثلاً بهاول پور، بيجا پور، رام پور او نور.

اعليحضرت امير شير علي خان چه د کابل شمالي خوا ته نوي عسکري ځاي بنا کړ شير پور ئې وباله چه تر اوسه هم په دغه نامه مشهور دي. په پښتو کي به مفرد ډول دا کلمه د پوړ په شکل پاته ده، پوړ طبقې ته وايي مثلاً دري پوړه وداني يا پوړ پر پوړ يعني طبقه پر طبقه.

دا موجوده معنا هم هغي پخواني ته نږدې ده ځکه چه هر پوړ محکم او ټينګ وي او پخوانو کلاو او ارګو پوړونه هم درلوده چه آثار ئې تر اوسه سته.

سميتي Samiti

دمخه تاسي د سمهيتا په بحث کي ولوستل چه معني ئې مجموعه ده او د پښتو سمت هم نژدې دغه معنا لري. په آريائي اجتماعي تشکيلاتو کي يو مهم شي سميتي و چه دغه کلمه هم له هغې ريښې څخه ده، دلته به لومړي د سميتي اجتماعي مفهوم در وښيو، وروسته به ئې پر لغوي او تطبيقي خوا وږغيږو.

لکه اوسني پښتانه چه په خپلو قبيلو کي جرګې لري، او دا جرګې له په خوانيو زمانو څخه د اجتماعي چارو د فيصلې کامل اختيارت لري، او ځانته لياري او اصول هم لري، دغسي پخوانو آريائيانو هم ملي جرګې درلودې. يوه مهمه جرګه ئې سميتي samiti بلله.

---

[۱] کمبرج هستري، ج۱ ص ۸٦.

[۲] هندوستاني قاموس، ص ۲۱۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ريګويدا کې د دې جرګې بحث راغلي دي[1] او علما وايي چه دوى دوې جرګې درلودې يوه ئي سبها sabha بلله او بله سميتي، په سميتي کي سپين ږيري او د قبيلې مشران سره غونډېدل او دا عمومي جرګه وه اما سبها د کلي وړه جرګه وه او مقامي رنګ ئې درلود، په سميتي کي پاچا هم شامليده او د پاچا او مشر د ټاکلو هم حق د دکتور زيمر Zimmer په قول دې جرکې درلود.[2] په ويدي ژبه د سمهيتا او سميتي کلمو په معنا کي د ټولني اجتماعي مفاهيم پراته دي. ګويا د دې مفهوم لپاره (س، م، ت) عنصري حروف دي، په هندي ژبو کي هم دغه ريښې په ډيرو کلماتو کي په دغه مفهوم سته مثلاً سمت simat د توليدلو عمل، سميت semet يو له بله سره ټول، ور سره، سميتنا samitna يو له بله سره ټولول او سره غونډول.[3]

لکه چه دمخه ويل شوې دي د پښتو سمت هم کټ مټ دغه شکل او مفهوم لري، ځکه چه په سميتي (جرګه) کي هم د ټولني او غونډېدو مفهوم لري، نو ليري نده جه دغه ټول کلمات له دغي ريښې څخه وي.

ناچ

رقص او اتڼ د انسان له فطري خصايصو څخه دي په پخوانو اقوامو کي هم و، له ريګويدا څخه ښکاره کيږي، چه آريائيانو هم اتڼونه درلوده، او لکه اوس چه د پښتنو زلمي اتڼونه کوي او څوني غوړوي، پخوا هم دوي دغسي اتڼ درلود او دا اجتماعي دود پکښي موجود و.[4]

په سنسکريت کي اتن ناچ بولي او دا کلمه تر اوسه هم په هند کي پر رقص dance اطلاقيږي[5] په پښتو کي د دي فعل لپاره د اتڼ مخصوصه کلمه سته مګر د ناچ او رقص د فعل لپاره له هغې قديمي ريښې څخه نڅا او نڅل هم لرو فقط (چ) په (څ) بدله شوې ده، له دغه مصدره افعال هم جوړيږي مثلاً ناڅي، و به ناڅي، و ئې نڅل، يو شاعر وائي:

لکه ناڅي چه بسمل له تيره تيغه چه په تيغ دي شوم کړم نو نڅا راغله

سامانه Samana

---

[1] ريګويدا، ج ۳ ص ۲۵۳.

[2] کمبرج هستري،ج ۱۱ ص ۹۶-۱۳۳.

[3] هندوستاني قاموس ص ٤٧٨.

[4] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۲.

[5] هندوستاني قاموس، ص ٧٢٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په ريگويدا کي ډېره راځي او د يوې ميلې نوم و چه په ارت ميدان کي به کېده او ټول طبقات، ښځي او نر، گوچني، لويان گرد پکښي حاضرېدل.

غيږ بازانو به غيږي ايستي، ورزشکارانو به لوبي کولې،سپرو به هم خپل هنر ښکاره کاوه ريښيانو به اشعار ويل. دا ميلې به کله د شپې کله د ورځي اجرا کيدې، او د مظاهرې او نمايش عمليات به کيدل.[1]

دا ميلې تر اوسه په قندهار او نورو ښارو کي سته، په پسرلي په مني په ژمي مخصوص ځايونه لري او خلق پکښي ټوليږي، په مياشتو مياشتو دوام کوي، لکه پخپله ميلې چه پاته دي، نوم ئې هم په پښتو کي پاته دي مگر لږ څه معنوي تحول ور پيښ شويدي.

په قندهار کي سامانه تظاهر، نمايش په فخر سره څرگندوني ته وائي، مثلاً فلاني ساماني کوي، يعني تظاهر او نمايش کوي، او ځان ښکاره کوي، سامانه گر متظاهر او نمايشي سړي ته وايي، په سامانو تلل، يعني په کبر او خود نمائي تلل، مثلاً يو شاعر وائي:"راغي ابو جهل کافر نبي ته په سامان" دا لږ معنوي تحول علت هم لري ځکه چه د آريائيانو ميلې هم د تظاهر او نمايش او سامانو ځايونه وه، هلته قوت، هنر، حسن، جمال ټول خلقو ښکاره کول، حتي پيغلو ميړونه هم هلته ټاکل، زلمو به ځانونه سينگارول،گويا دا ميله هم په حقيقت کي يو نمايش، او په دغه اوسنۍ معنا "سامانه" وه چه اوس هغه د ميلې مفهوم له دې کلمې څخه تللي، او فقط هغه اصلي مقصد يعني "نمايش او تظاهر" پکښي پاته شوي دي. ځکه چه سامانه له آريائي اجتماعي مظاهرو څخه وه، نو تر اجتماعي تشکيلاتو لاندي راوړله شوه.

ارباب انواع

د پخوانو آريائيانو له ژبي څخه ځيني مهم نومونه د دوي ارباب انواعو دي چه دلته ئې له لغوي پلوه موږ له پښتو سره پر تله کوو، دا ارباب انواع له پخوانو زمانو څخه دوي درلودل، او د ريگويدا سندري د دوي په نومو او اوصافو ډکي دي، لکه چه پوهان وائي: آريائيانو لوي خداي او واحد مطلق جل شانه هم پيژاند، مگر د خالق تعالي د قدرت طبعي مظاهر لکه آسمان، لمر، سپوږمۍ، اور، باد او رڼا ئې هم مجلل او محترم بلل، او د دغو شيانو په واسطه ئې د لوي څښتن پرستش کاوه، دلته فقط د هغو له نومو سره زموږ کار دي.

ديوس Dyaus

[1] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نامه آریائیانو یو رب النوع ستایه چه د آسمان او رڼا رب النوع ئې ګاڼه او ټول نوراني او مفید عناصر ئې ده ته منسوبوله. د دې نامه اصلي ماده دیو ده چه عنصر ئې له (ډ، ي، و) څخه مرکب دي، او دا ماده او اصل د "ځلیدلو او رڼیدلو" مفهوم له ځانه سره لري، دا ماده په آریائي ژبو کې دوني عامه ده، چه اکثرو قدیمو اقوامو له دغي مادې څخه د خداي تعلي نوم جوړ کړي دي مثلاً پخپله هندي آریائیان لوي خداي جل شانه ډییوس پاتر Dyeus-Pater بولي یعني لوي او اعظم.[١]

په سنسکریت کې ډیوا، ډیواس د لمر او رڼا په معناؤ دي، او خورا ډیري کلمې له دغه ریښې څخه په هغه ژبه کې را وتلي دي، لکه چه ډنکن فوربس لیکي: ویدي ماده ئې ډیا Diya ؤ د ځراغ په معنا.[٢]

وګوري دغه کلمه په یوناني کې ذیوش Zeus او بیا زیوش، زیوس سوه، د لاتین ډووس او ډیوفیس او جوفیس او جو پټیر هم له دغي کورني څخه دي، په زړه الماني ژبه کې ذیو او په اسلاوي کې ډیواس، په ایتالوي کې ډیو د پرتګالي او هسپانوي ډیوس ټول له دغي ریښې څخه را وتلي اسما دي په نورو نوو ژبو کې ډیوډیوس، او ډیو هم پدغه ریښه اړه لري ډیویس Dious او ډیواین divine هم له دې کهوله دي.[٣]

په پښتو کې تر اوسه ځراغ ډیوه divah بولو او دا کلمه دوني شهرت لري چه له پخوانو زمانو څخه تر اوسه په دې ژبه که ژوندي پاته ده، او سړي په ټینګه ویلاي سي، چه هم هندي او هم نورو آریائي ملتو دا کلمه له دې مځکي څخه وړې ده.

لکه چه ومولوستل: ډییوس اسماني رب النوع و، او په دغه تقریب دا نوم ټولو آریائي مللو د خداي تعالي لپاره غوره کړي و، ځکه چه رڼا له اسمانه څخه وه، نو ګویا ډییوس آسمان وو، چه په مقابل کې یې د دې رب النوع د مځکي بل رب النوع هم موجود و. که د ډییوس کلمه تحلیل کړو، پښتو کلمه ډیوه به واخلو چه د چراغ او رڼا معنا لري، او د نسبت ادات (یز) به ورسره ونښلوو ډیویز Dyvis به سي، یعني رڼا وال، منور، د چراغو ډک، چه عیناً د آسمان ظاهري شکل هم دغه دي. او ډیوس Dyaus او ډیویز هم ډیر سره نژدې دي، ډیوه په پښتو ادب کې ډیره راغلې ده لکه دا لنډۍ:

ته به د کوم مجلس ډیوه یې ... زه د هجران په تاریکو کې ناسته یمه

ډیویز هم د آسمان د صفت په ډول مستعمل و لکه په دې لنډۍ کې:

د توري شپې ډیویز آسمانه ... سترګي دي وزه که به لمر را خیژوینه!

---

[١] تاریخ افغانستان، ج ق ص ١٤٤.

[٢] هندوستاني قاموس، ص ٤٠٦.

[٣] تفسیر الجواهر - ویدک انډیا، ص ٨٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته معشوقه له مين سره د شپې وصل شوي ده، نو نه غواړي چه ژر سهار سي او لمر را وخيژي، نو آسمان ته خطاب کوي چه اې د څراغ او رڼا خاوند آسمانه! که به لمر ژر را خيژوې نو دي سترگي ووزه!

دغه ډيويز چه د آسمان د صفت په ډول راغلي دي، کېدای مې د هغو ټولو آريائي نومو ماخذ گڼل کيږي، چه دمخه تير شول.

پريتهي وي Prithivi او نور

په ريگويدا کي د ډيوس په مقابل کي تل پرتيهي وي يعني مځکه راځي، دا هم د يو رب النوع نوم و[1] په سنسکريت کي پرتهوي prithvi د مځکي معنا لري او ډير کلمات نور هم له دي مادي څخه جوړ شوي دي، ځکه چه مځکه پرته او غوړيدلې ده، نو ښائي چه دا نوم د پښتو له (پروت مذکر، پرته مونث) سره شريک وي، ځکه چه د کلماتو ماده (پ، ر، ت) دي پريتهي او پرتهوي او پروت ډير سره نژدې دي.

راگوزن ليکي، چه په ويدي ادب کي د پروت لغوي معنا خپريدنه او پروتوالي دي، او اوريځي او غره ته هم له دې جهته پروت وايي، چه خپاره او پراته وي، پرجاينه هم په ريگويدا کي د اوريځي نوم دي چه د پروت له مادې څخه ئې نوم را وتلي دي، د اروپا آريائيانو هم له دې رب النوع سره ډيره دلچسپي درلوده. سلاو او ليتواني اقوامو ئې تر ډيرو مسيحي کلو پوري لا هم پرستش کاوه، نومونه ئې له دغي مادې څخه مشتق دي، مثلاً پر کوناس، پرکونس، پيټرون (اوريځ).[2] دا شرح چه ولوسته سي نو د سړي يقين راځي چه پريتهي وي، پرتهوي پروت، او د پښتو پروت له يوې ريښې څخه دي.

دغسي هم ماروت Marut د باد او سيلۍ رب النوع و، چه اوس دا نوم د مروت به شکل موجود او د ښتو د يوې قبيلې نوم دي.

دغسي هم د سوما ذکر چه دمخه راغي، دا هم يو رب النوع و چه په پښتو کي د نامه ريښې تر اوسه سته. په دې ډول اکثر زاړه آريائي نومونه او اعلام په پښتو کي تر اوسه موجود دي، او د لغوي پلوه ډيره نزديکي ور سره لري.

اندرا د ويدي عصر معروف جنگي رب النوع و چه نوم ئې د پښتنو پر يوې قبيلې ايښو شوي دي، او تر اوسه هم اندړ بلل کيږي.

[1] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۱۰۵.
[2] ويدک انډيا ص ۱۳۱-۱۴۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلرمه برخه

پښتو او د اوستا ژبه (زند)

اوستا ژبه ـ باختري اوستا او نوې اوستا ـ د اوستا ټوکونه ـ اوسني اوستا
په پښتوکي د اوستا ژوندی کلمات ـ په پښتوکي اوستا ـ زرا تشترا ـ سپنتمان -
اهورا مزدا ـ واره - بامي ـ اسپه ـ کاوه ـ د ځایو نومونه ـ مانده - راغه -
سپین غرـ د ځینو وسلو نومونه ـ عمومي مشابهت او نزدیوالي ـ د تطبیق جدول

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او اوستا

لومړۍ خبري

لکه چه دمخه وويل شوه، اوستا ژبه هم لکه سنسکريت له آريائي پخوانو ژبو څخه ده، او د پښتو له ادبي تاريخ سره ډيره اړه لري.

اوستا د آريائي باختر او بخدي يوه زړه ژبه ده، چه موږ ئي د پښتو سره ډير کلمات او لغات مشترک مومو، او لکه د پښتو رابطه چه د سنسکريت سره ټينگه وه، د اوستا سره هم دغسي کلکه اړه لري.

په حقيقت کي دا درې ژبي (سنسکريت، اوستا، پښتو) سره خوندي دي، او په يوه هيواد کي زيږيدلي او تربيه شوي دي، سنسکريت د هند په ارتو ورشوگانو کي خپره شوې، او اوستا په باختر کي ځوانۍ ته رسيدلې ده، پښتو د پښتنو او پکهت سره يو ځاي، پخپلو غرو کي تر اوسه ژوندۍ پاته ده.

د پښتو د ادبي تاريخ د څرگندولو او قدامت له پاره موږ نا څاره يو، چه پښتو له اوستا سره هم پر تله کړو، او په هغو اصولو چه د سنسکريت سره مو مقايسه کړې وه، (دريمه برخه) اوس ئي په دې برخه کي د اوستا سره اوړه په اوړه ودروو.

د دې له پاره چه تاسي ته د اوستا تاريخي کيفيت لږ څه معلوم سي، او هم ئي ادبي آثار وپيژنئ، لومړی به د سنسکريت په ډول په خورا لنډو کرښو کي تاسي ته د دې ژبي تاريخ او بيا ادبي آثار در وښيم بيا به نو په اصلي مقصد يعني مقايسوي څيړنه پيل وکړم.

لکه په دريمه برخه کي چه فقط د سنسکريت ځيني مشهور او خورا مهم کلمات په پښتو کي پلټل کيده دغسي به د اوستا د لغاتو او مهمو کلماتو پلټنه او پر تله وکړو.

اما د قواعدو او د ژبي د اصولو مقايسه او تطبيق به په يوه بيله برخه که وسي، دلته فقط لغوي او ژبنۍ څيړنه د لغت او کلمهٔ سازۍ له روهه کيږي.

اوستا ژبه، يا زند Avesta, Zend

دا ژبه په باختر کي له زړې اصلي آريائي ژبي څخه د ويدي ژبي سره يو ځاي او غبرگولۍ وزيږيده، نو ئي باختري ژبه هم بولي،اوستا ئي له دې جهته بولي، چه د اوستا دکتاب پخواني او خورا زوړ ټوک "گاته" په دغه ژبه ليکل شوي دي، دغه ژبه زند Zend هم بلله کيږي.

مدققين وايي: چه د اوستا د ژبي چه گاته په ليکل شوی دي، او د ويدا د ژبي لږ فرق هم نسته، او په جزوي اړولو او تبديل سره چه معين اصول لري، د يوې ژبي يوه خبره په ها بله ژبه اړولاي سو.

د اوستا ژبي په روحاني ډله او مقدسو کتابو اړه درلوده، او بيله پخپله اوستا بل کتاب او ليک په دغه ژبه ندي پاته که څه هم د اوستا کتاب او د زرتشت دين په ايران کي خپاره سول مگر تر ايراني هخامنشي دورې (۷۳۰ تر ۳۳۰ ق،م) وروسته چه اسکندر پر ايشيا مسلط سو نو د اوستا نسخي هم ورکي شوې، مگر وروسته بيا د اردشير

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساساني ۲۱۲-۲۲۶ع په امر اوستا را غونډه سوه نو له دغه جهته اوس د اوستا زوړ متن ندي پاته، فقط دګاته برخه ئې زړه او د زرتشت قول بلله کیږي.[۱]

دا ژبه اوستا بلله کیږي، چه شرح ئې وروسته راځي، په حقیقت کي زند Zend د اوستا کتاب پهلوي شرح وه چه وروسته دا دوه نومونه په ګډه "زند اوستا" د متن پر اصلي ژبه اطلاق شوه، که نه وي پخپله زند د اوستا د تفسیر ژبه یعني پهلوي ده.[۲]

د پهلوي تفسیر یو بل تفسیر هم درلود چه هغه (پیتي زینتي) یعني مکرر تشریح یا پازند بولي، د دی تفسیر التفسیر ابهام تر پلهوي لږ دي، او هم ئې رسم الخط نسبتاً واضح دي یا زند له پهلوي څخه لږ څه بیلتون لري او ټول کتب چه پکښي موجود دي د پهلوي نسخو تفاسیر او شروح دي.[۳]

له دې ملاحظاتو څخه داسي ښکاري، چه لومړني اوستا چه د زرتشت د عصر ژبه وه، او د اوستا کتاب په کښل شوي وو ورو ورو له باختره شا و خوا خپره شوه، په ایران کي زړه پاړسو (فرس قدیم) رواج شوه، وروسته پهلوي ژبه او پازند ځیني را ووتې، نو په حقیقت کي اوس د زړې باختري اوستایي ژبي آثار ندي پاته. ګاته چه د اوستا یو ټوک دي د محققینو په قول هغي زړې باختري اوستا ته نژدې دي.

باختري اوستا او نوې اوستا

باختري اوستا هغه کتاب وو، چه زرتشت په بخدي کي وکیښ او د هغه وخت باختري پاچا ګشتاسپ د ده دین ومانه او ټول د زردست قوانین ئې د غویو پر څرمن وکښل، او هري خوا ته ئې ولیږل.

یو پخواني مورخ پلینیوس Plinius د هرمپوس له کتابه په لومړي میلادي قرن کي داسي لیکي چه لومړني اوستا دوه ملیونه اشعاره وه، مسعودي عربي مورخ تر ۳۴٦هـ دمخه په مروج الذهب کي هسي لیکي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غویو څرمنو باندي لیکلې وه ، محمد جریر طبري متوفي ۳۱۰ هـ وایي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غویو څرمنو باندي لیکلې وه، شهنامه وایي د اوستا ۱۲۰۰ فصله پر زرینو تختو کښل شوي وه، تنسر د ایران یو روحاني سړی و، چه ۱۷۰۰ کاله تر اوس دمخه ژوندي و په یوه خپل خط کي هسي کاږي: چه اسکندر زموږ د دین له کتابه دولس زره د غوئي څرمني وسوځلې له دغو روایاتو څخه د اوستا ضخامت لږ څه څرګندیږي که څه هم مبالغه لري اما دا خو ښکاره ده چه د مخامنشیانو په عصر کي اوستا ۸۱۵ فصله او ۲۱ کتابه یا نسکه درلوده. تر اسکندر وروسته چه بیرته دا کتاب سره ټول شو ۳۴۸ فصله ئې لاس ته راغله چه پر ۲۱ کتابه ئې وویشۀ. یو انګلیسي عالم وسټ West دغه ساساني ۲۱ کتابونه ۳،٤۵۷،۰۰۰ کلمې تخمین کوي، چه اوس ئې ۸۳،۰۰۰ کلمې موجودي

[۱] تاریخ ادبیات ایران د دکتور شفق ص ۸.
[۲] د براون تاریخ ادبیات ایران، ج۱ ص ۱٤۰.
[۳] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱٤۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، یعني هغه اوستا چه په ساساني دوره کي تر اسکندر وروسته ټوله شوې وه، بیا هم په اسلامي دوره کي تلف سو، او اوس ئې فقط یوه ربع پاته ده.[1]

له دې بیانه هسي ښکاري چه د اوستا کتاب ډېري صدمې لیدلي، او څو واره له منځه وتلي او بیا سره ټول شوي دي، او ډېر نوي نوي مضامین وروسته هم پکښې داخل شوي دي، یعني دا یو کتاب دي چه پر پخواني حالت ندي پاته. ډارمسټټر فرانسوي عالم ډېري برهمني او پهلوي او او بودائي او یوناني اغیزې او عناصر په اوستا کي ښیئي[2] نو لکه د مضمون او محتویاتو له پلوه چه اوستا سره اوښتې او نوي مواد په ګډه شوي دي، دغسي هم د ژبي له خوا د زړې باختري اوستائي نمایندګي نیسي کولای، او دا یو محرف کتاب دي، چه اوس ئې لږ برخي په نوي شکل پاته دي.

د استا ټوکونه

د ساسانیاونو په دوره کي له ۲۱۱ ع تر ٦۲۹ ع پوري چه زرتشتي دین رسمي ګڼل کیدي ټول د اوستا کتاب ۲۱ نسکه (کتابه) و چه د دینکرد[3] په اتم او نهم فصل کي تفصیل راغلي دي، نسک په اوستا کي نسکو ذکر شوي او معني ئې دفتر او جنګ او مجموعه ده.[4]

دغه یویشت نسکه پر درې برخي ویشل کیږي چه هره برخه ئې اوه نسکه ده، لومړي برخه ئې ګاتها Gatha یا ګاسان Gasan بولي چه د عبادت مسایل او مذهبي اصول دي، دوهمه برخه ئې دات Dat بولي چه خاصه ده په اجتماعي او معاشرتي قوأنینو پوري، دریمه برخه یې هدهه ماتهرا Hadha-mathra ده چه الهیات او فلسفه او ګډوډ بحثونه دي.[5]

اوس به د دغو درو ټوکو اجزاء او برخي هم در وښیو:

ګاتها Gatha

چه د اوستا خورا مهمه برخه ده، په سنسکریت ئې ګیتا بولي یعني سندري او سرودونه او دا اوه نسکه لري، چه ۲۳۸ قطعې او ۸۹٦ شعره او ۵۵٦۰ کلمې دي. ګاتها دا برخي لري:[6]

اـ ستوت یشت Stotyast چه د اوستا خورا مقدسه برخه ګڼله کیږي، او ۳۳ برخي لري چه ۲۲ ئې منظومي دي او ۱۱ نوري برخي یې په نثر او عمومي محاوره کښلي شوي دي.

---

[1] ګاتها، ص ۵۰.

[2] د زند اوستا مقدمه، لومړۍ برخه.

[3] دینکرد یو پهلوي کتاب دي، چه په نهمه عیسوي پیړۍ کي لیکل شوي دي.

[4] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[5] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[6] زند اوستا لمرۍ برخه د ډارمستتر مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- سوتکر Sutkar
۳- ورست مانسر Varst-mansar
٤- بک Bak
٥- وستک Vastak
٦- هاد هوخت Hadhokht
۷- سپند Spand

له دغو څخه سوتکر او ورست مانسر او بک هر یو ۲۲ برخي لري چه د لومړۍ قسم د ۲۲ منظمو برخو پر ډول منظومي سندري دي او د هغو شرح او تفسیر ګڼل کیږي، او اوس له دغو څخه فقط د سوتکر یو څو قطعي او د ورست مانسر یوه برخه زموږ په لاس کي ده دغسي هم د بک دريږ برخي په یسنا ګډي دي.

د وستک څخه اوس هیڅ پاته نه دي، او نه د ینکرد د دغه شرح کوي، نه ئي اصلي نسخه او نه ئي پهلوي شرح سته، اما له هاد هوخت څخه دريږ برخي پاتي دي، چه په یسنا کي شمیرلي کیږي او یوه بله برخه ئي هم په یسنا کي ګډه او درج ده. اومه برخه یعني سپند د زردشت کیسه ده، چه په نوي ډول "زردست نامه" بلله کیږي او د ده د ژوندانه کیسې پکښې دي.[1]

دات Dat

دوهمه برخه نسکونه چه دات Dat ئې بولي، او قانوني او شرعي مباحث لري، دغه لاندي اوه برخي لري:
۱- ینکاتوم Nikatum
۲-ګندا سرنیګت Ganda-sar-nigat
۳- هوسپارم Husparam
٤- سکاتوم Sakatum
٥- وندیداد Vendidad
٦-کتردات Kitra dat
۷- بکان یشت Bakan yast

له دغو نسکو څخه فقط لومړي پنځه خاص قانوني او شرعي مباحث لري، دوه نور د عالم د خلقت cosmology بحثونه لري، او اساطیر mythology دي.

له دغو لومړیو پنځو برخو څخه اوس وندیداد بشپړ پاته دي، اما د نیکاتوم، ګندا سرنیګت او سکاتوم څخه فقط یو څو څو قطعي سته، اما د هوسپارم څخه یوه مهمه برخه د خپلي اصلي نسخې text په ډول او هم ئي پهلوي ترجمه په ارپتستان Erpatistan او نیرنګستان Nirangistan کي پاته ده.

[1] د ډامستتر د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږمه برخه کتردات د خلقت له ابتداء څخه تر زر تشته پوري تاریخي ابحاث لري، او اوس دغه برخه په بندهش Bundahis او شهنامه کي ساتلې ده.

اومه برخه چه بکان یشت نومیږي، ځیني مناجاتونه او دعاوي دي، چه د ارباب انواعو په نامه وې. او له دغو څخه ۱٦ ټوټې په هوم یشت او سروش یشت کي سته.[۱]

هدهه ماتهرا Hadha mathra

دریمه برخه نسکونه چه هدهه ماتهرا نومیږي، نه ښه پیژندل شوي، او نه ښه ساتلې شوې دي، دغه برخه هم اوه څپرکي لري:

۱- دامدات Damdat

۲- ناتر Natar

۳- پاگگ Pagag

٤- رت دات ایتگ Rat-dat-itag

۵- بریس Baris

٦- کش کیشرو Kaskisrav

۷- ویشتاسپ ساست Vistasp sast

دامدات د زرتشتیانو د خلقت او د پیدایښت احوال و، د بندهش د پیدایښت او خلقت بیان له دغي برخي څخه دي، د ناتر په حال هیڅ نه یو خبر، او نه دینکرد له دغه څخه بحث کوي، له پاگگ څخه په گاه او سي روزه Siroza کي یو څه برخه پاته ده، او د وختو ابحاث ئې درلوده، رت دات ایتگ Rat-dat-itag د قربانیو ترتیبات ښوول، او دوې قطعې ئې اوس سته.

اما پنځمه او شپږمه حصه د هغو قربانیو په بیان کي وه چه د ناوړو او جناتو د اضرارو جلوگیري ئې کوله، له دغو څخه یوه ټوټه هم نده پاته، او ښائي په پهلوي نیرنگستان کي دکش کیشرو ځیني مضامین وي.

اومه برخه چه ویشتاسپ ساست یعني د ویشتاسپ یادونه ده د دغه پاچا اوضاع له زردشت سره بیانوي چه اوس د ویشتاسپ یشت او د آخرین پیغمبر زردشت په نامه مشهوره ده، او د زردشت نامې اساس هم ده.[۲]

نتیجه

ډارمستتر چه د اروپا له اوستا پوهانو څخه لومړی او معروف سړی دي، له لوړو ابحاثو څخه په لنډ ډول دا نتیجه اخلي چه د ساساني اوستا له ۲۱ نسکو څخه فقط دوه نسکه یعني وندیداد،، او ستوت یشت بشپړ پاته دي او له بکان یشت څخه هم ډېره مهمه برخه زموږ پلاس کي ده.

[۱] د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

[۲] د زند اوستا مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اما د څلورو نورو نسکو (۱- بک، ۲- هاد هوخت، ۳ ويشتاسپ ساست، ٤- هوسپارم) څخه هم غوره برخې پاته دي او له نورو څخه لږ لږ.

دغسې هم دارمستتر وايي چه په غير مرتب او غير مستقيم ډول له پهلوي شرحو څخه موږ ته د اوستا دور کونسکو محتويات معلوميږي او د پنځلسو نسکو لږ يا ډيري نمونې او نسخې زموږ څخه سته.

ويست West انگليس اوستا پوهاند، د اوستا ټول ۲۱ نسکونه ۳٤۷،۰۰۰ لفظه بولي، چه اوس فقط ۸۳۰۰ الفاظ يعنې څلورمه برخه پاته او نور محو شوي دي.[۱]

اوسنۍ اوستا

دا لوړ تقسيم چه په اوستا کي شوي دي، لکه تاسي چه وويل د پهلوي د دنيکر دله کتابه معلوميږي، چه پخوا ئې دغه اجزاء درلودل، اما اوس د اوستا کتاب پر دغو پنځو ټوکو باندې مشتمل دي.[۲]

۱ يسنا Yasna چه د کلمې معنا ئې پرستش، نمنځنه، لمونځ او جشن دي په سنسکريت کي دا کلمه يحبنه، په پلهوي کي نيرشن، په پاړسو جشن ده، دا ټوک ټولي هغه سندري دي چه د مذهبي مراسمو پر وخت ويلي کيږي، او ۷۲ فصله لري چه له دغو څخه ۱۷ فصله د هغه پخواگاتها څخه دي.

۲- ويسپريد Vispered يعني سروران دا برخه هم مستقل کتاب ندي بلکه په لومړي برخه اړه لري، د مذهبي دعاو او اورادو مجموعه ده، چه د يسنا سره يو ځاي ويل کيږي او له ۲۳ څخه تر ۲۷ پوري فصلونه لري.

۳- ويندي‌داد Vendidad يعني د شياطينو دافع قانون، چه په دغه کتاب کي د اوداسه آداب او د استغفار او توبې اصول بيان شوي ديني قوانين او احکام لري، دا کتاب ټول ۲۲ فرگرد يعني بابونه لري.

٤- يشت Yasht يعني نيانش او لمونځ چه د کلمې ريښه په هغه يسنا کي ده، دا يو ډول سندري دي، چه د خدايتعالي او پريښتو ستاينه ده، يشتونه ټول ۲۱ دي.

٥- خورده اوستا، يعني کوچنۍ اوستا چه آذربد مهر اسپند د دوهم شاپور په وخت ۳۱۰-۳۷۹ ع کي تاليف کړه، د شپې او ورځي د مختلفو اوقاتو دعاوي او لمنځونه او مناجاتونه دي. دا پنځه برخي چه لوړي ذکر شوې، اوسنۍ اوستا ځيني جوړيږي. د دې کتابو ډيري پخوانۍ نسخې نسته ډيره زړه نسخه چه له يسنا څخه د کوپنهاگ په موزيم کي سته، په (۱۳۲٥ ع، ۷۲٦هـ) د هيربد مهربان کيخسرو په قلم ليکل سوي، او وسترگارد نومي ډانمارکي مستشرق مندلې، او کوپنهاگ ته ئې وړي ده.

په اروپا کي لومړی سړی توماس هائډ Thomas Hyde انگليسي و چه په (۱۷۰۰ ع، ۱۱۱۲هـ) ئې د ايران د مذهب کتاب خپور کړ، دي په زړو ژبو پوه و، او په دې لاري کي ډير زيار وکيښ تر دې ورسته يو بل فرانسوي عالم انکتيل دوپرن Anquetil Duperron په (۱۷٥٥ ع، ۱۱٦۸هـ) د اوستا زده کولو لپاره هند ته راغي، دې سړي لومړی پلا اوستا ترجمه او په ۱۷۷۱ ع ئې په فرانسه کي نشر کړه، بيا نو برنوف Burnouf په ۱۸۳۲ ع د يسنا ترجمه

[۱] د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۷۰.

[۲] پورداؤ دگاتها، ص ٥٦-٥۸ - د براون تاريخ ادبيات، ج۱ ص ۱۷۲-۱۷٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شرح خپاره کړل، وروسته په دې علم کې ډېر نوموړي پوهان منځ ته راغله، چه دي ساسي، اوگروټ فنټ، رولنسن، بارتولومه، ميه، لاسن، اسپيگل، گيگر، ډارمستېټر، گيلډنر، ملر، له دغي جملې څخه دي او دغو پوهانو په المان او فرانسه کې ډېر کتب د اوستا په خصوص کي وکښل او خپاره ئې کړه.[۱]

په پښتو کي د اوستا ژوندي کلمات

اوس چه تاسي ته لږ څه د اوستا شرح معلومه سوه، نو به خپل اصلي مقصد ته ولاړ سو، د اوستا یو څو مشهور لغتونه به د پښتو سره تطبيق کړو.

دمخه د ويدا په بحث کي تاسي ته د تطبيق اصول معلوم سوه، هغه تحليلي قواعد دلته هم جاري دي او زموږ د چاري اساس يو دي. دلته چه موږ د اوستا ځني کلمات د پښتو له پلوه تحليل کوو، فقط د مثال په ډول يو څو هغه کلمات را اخلو چه په اوستا کي ډېر مشهور دي که نه وي، د ټولي ژبي تطبيق او مقايسه بيل کتاب غواړي او د پښتو د ادبي تاريخ وظيفه هم نده.

د اوستا کلمه

تر هر څه دمخه به پخپله د اوستا نوم تر تحليل لاندي راولو، دمخه در ښکاره شوې ده، چه دا کلمه ډېره زړه ده او د آريائي باختر له پخوانو آثارو څخه ده.

د دې کلمې په معنا او لغوي تحليل کي پوهان ډلي ډلي دي، هر چا يوه توجيه ورته کړيده او اشکال ئې هم مختلف را نقل شويدي، اوستا، ايستا، استا وستا، افستا، اپستا. د پهلوي شکل ئې اويستاک دي، چه ډارمستتر اپستاک ضبط کړيدي، په سرياني ژبه اپستاگا او په عربي کي ابستاق دي او لکه محققين چه وايي: د دې نامه ذکر تر ساساني دورې دمخه په بل اثر کي نسته فقط يو عالم اوپرت Oppert دا عقيده لري چه د داريوش[۲] د بيستون په ډبر ليک (٤ ليک ٦٤ فقره) کي چه ابستام راغلې ده، دغه کلمه ده.[۳]

په هر صورت اوس خو دغه کلمه ډېره مشهوره ده، او د معنا په خصوص کي دا لاندي اقوال سته:

---

[۱] گاتها، ص ١١- د براون تاريخ ادبيات، ج١ ص ٧٠-٩٠.

[۲] داريوش هخامنشي چه له ٥٢١ تر ٤٧٦ ق،م پوري پاچهي کړيده، د ايران د بيستون په غره کي يوه مشهوره کتيبه لري چه د خپل سلطنت اوکورنۍ احوال ئې په درو ژبو پکښې ليکلي دي.

[۳] د براون تاريخ ادبيات، ج ١ ص ١٣٩- گاتها ص ٤٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- پروفيسور گلدنر Goldner له پروفسور اندراس څخه هسي نقل کوي چه د اوستا کلمه له پهلوي اوپستا upasta څخه مشتقه ده، چه معنا ئې "اساس، بنيان او اصلي متن" ده، پروفيسور بارتولد او ويسباخ Weissbach دغه کلمه په اوستا او هخامنشي ډېر ليک کي د "پناه او کومک" په معناو راوړي.[۱]

۲- يو بل مشهور عالم جيکسن Jackson د نيو يارک د کولمبيا کالج پروفيسر هسي وايي چه د اوستا Avesta اصطلاح له اوستاک Avistak څخه را وتلې ده، چه دا کلمه په ساساني دوره کي عموماً مستعمله وه، مگر دا نده معلومه چه اصلي معنا ئې څه ده؟ ښايي چه پهلوي اوستاک لکه د سنسکريت ويدا غونډي د "پوهني، دانش، او علم" په معنا وي يا ښائي چه معنا ئې اصلي متن the original text وي يا قانون.[۲]

۳- په شرقي کتابو او قاموسو کي هم اوستا راوړي، مثلاً د دساتير آسماني په فرهنگ کي ليکي "اوستا بفتح اول و ثاني نام کتابيکه بر حضرت زرتشت نازل شده و معني آن بهين ستايش و مهين نيايش، وستا بکسر اول مخفف اوستاست"[۳]

فرهنگ نظام ليکي: اوستا کتاب ديني زرتشت پيغمبر ايران است اسيري لاهيجي گويد: "علم معني از کتاب اوستا حاصلت نايد مکش چندين عنا". اسدي طوسي په لغت فرس کي ليکي استا، وستا، ابستا، تفسير زند است، خسرواني گفت:

چو گلبن از گل آتش نهاد و عکس افگند　　　بشاخ او بر، دراج گشت ابستا خوان

٤- آپرت Oppert هسې ليکي: چه د اوستا کلمه اساساً له آبستا abasta پارسي کلمې څخه جوړه شويده چه معنا ئې قانون دي.[٤]

٥- ځني نور پوهان دا عقيده لري چه اوستا د مجهول او نا مفهوم معنا لري، او دوې ټوټې کلمه ده لومړۍ ټوټه "آ" يعني "نه" دوهمه ټوټه "ويستا" يعني دانسته ده چه مرکباً "نامفهوم او مجهول، او نا دانسته" ورته وايي.[٥] او د دې نامه وجه تسميه، هم داسي بيانوي چه اصلي باختري اوستا دوې نسخې وې او دغه نسخې هم د اسکندر په تاړاک کي ورکي او تالا شوې، وروسته چه په پارتي او ساساني دورو کي د اوستا کتاب دوهمه پلا ټولونه شروع شوه نو ئې خطي ټوټې هسي وې، چه څوک نه په پوهيدل له دغه لامله ئې نو "مجهول او نامفهوم" وباله.[٦]

---

[۱] گاتها، ص ٤٧ - تاريخ ادبيات د براون ص ۱۳۹.
[۲] د اوستا گرامرمقدمه، ص ۱۲.
[۳] دساتير آسماني، ص ۲۳۳.
[٤] جورنال ايشياتک سوسايتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.
[٥] د همائي تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۲۹.
[٦] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کي اوستا

د اوستا د کلمې په شرح او مفهوم کي د پوهانو له مفکورو څخه لوړي څیړني مختصراً را نقل شوې، په پښتو کي هم دا کلمه تطبیق مومي، او لکه د ویدي ژبي ډیر کلمات چه په پښتو کي وکتل سوه دا کلمه هم له پښتو سره په دوه ډوله برابریږي.[1] د پنځمي مفکورې خاوندانو اوستا په نامفهوم ترجمه کړیده، او دا نظریه اسلامي مؤرخینو هم منلې ده، مثلا علي بن الحسین مسعودي مشهور اسلامي مورخ چه په ۳٤٦هـ وفات شویدي په ۳۳۲هـ کال هسي لیکي:

"زرادشت بن استیمان و هونبي المجوس الذی اتاهم بالکتاب المعروف بالز مزمه عند عوام الناس واسمه عنالمجوس بستاه... و معجم هذا الکتاب یدور علي ستین حروفا من احرف العجم، و لیس في سایر اللغات اکثر حروفا من هذا واتي زردشت بکتابهم هذا بلغتهٔ یعجزون عن ایراد مثلها، و لایدرکون کنه مرادها... وکتب هذا الکتاب في اثني عشر الف مجلد بالذهب فیه وعدو و عید و امرونهي و غیر ذالک من الشرایع و العبادات، فلم تزل الملوک تعمل بمافي في هذا الکتاب الي عهد الاسکندر و ماکان من قتله لدارا ابن دارا، فاحرق الاسکندر بعض هذا کتاب ثم صار المک بعد الطوایف الي اردشیر بن بابک فجمع الفرس علي قرأة سورة منه یقال لها (استاه)... ثم عمل زرادشت تفسیراً عند عجزهم عن فههٔ و سموالتفسیر (زندا) ثم عمل اللتفسیر تفسیر أوسماه (بازند) ثم عمل علمأ هم بعد وقات زرادشت تفسیر التفسیر و شرحاً لسایر ما ذکرناه و سموا هذا التفسیر (باردم)...[2]

ترجمه: زرادشت و استیمان زوي د مجوسو بني دي، چه دوي ته ئې د ابستا کتاب راوړ، دا کتاب عوام وګړي زمزمه بولي او ٦۰ حروفه لري چه په اکثرو نورور ژبو کي ډیر دغه حروف نسته زردشت دغه خپل کتاب په داسي ژبه راوړ چه بل چا هغسي نه سواي لیکلای او نه ئې څوک په مراد پوهیدل... دا کتاب په دوولس زره ټوکه کي په زرو ولیکل سو، وعد او وعید، امرا ونهي او نور شرایع او عبادات پکښې وه، پاچهانو د اسکندر تر وخته پدې کتاب عمل کاوه، مګر هغه وخت چه اسکندر دارا مړ کړ، نو ئې د دې کتاب ډیري برخي وسوځلې وروسته ملوک الطوایف راغلل، بیا چه اردشیر د بابک زوي پاچا سو، نو ایرانیان د دې کتاب د یوه سورت په ویلو متفق شول چه استاه ئې باله... په دې ډول مسعودي مورخ د اوستا نامفهوم توب بیانوي، او دا خبره نور مورخین هم مني، مثلا ابن اثیر پخپل کتاب (الکامل في التاریخ) کي هسي وایي چه زردشت یو کتاب (استا، اباستا) راوړ او هري خوا ته ئې واستاوه څوک ئې په معني نه پوهیدل، او مضامین ئې درک نکړه...[3]

له دغو ټولو روایتو څخه داسي ښکاري چه اوستا حقیقتاً نامفهوم وه، او ډیر نور تفاسیر چه پر ولیکل شوه علت ئې دغه و، چه د کتاب متن ګران او مجهول و، دغه خبره تر نژدو وختو پوري هم شرقي پوهانو ته معلومه وه حتي دوي د اوستا کتاب یو راز "رمز" هم ګاڼه، لکه چه محسن فاني کشمیري ۱۰۲۰-۱۰۸۱ هـ هم په دې باب کي په ښکاره

[1] جورنال ایشیاتک سوسایټي، مارچ ۱۸۷۲ ع.
[2] مروج الذهب، ج ۱ ص ۱٤۲ د مصر طبع.
[3] الکامل ابن اثیر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکي "کتاب زند بر دو قسم است، يک قسم آن صريح و بي رمز که آنرا "مه زند" نيز مي گفتند، و قسم دوم رمز و اشارات که آنرا "زند" هم مي خوانند..."[1]

د اوستا په خصوص کي د پنځمي مفکورې د خاوندانو لپاره دا ټول تاريخي دلايل موجود دي، او که موږ له دغه نقطهٔ نظر د اوستا کلمه تحليل کړو، نو سمه راځي، په دې ډول دا نوم مرکب دي له دوو ټوټو څخه (ا-وستا) يعني مفتوح همزه په آريائي ژبو کي د نافيه (نا) په معنا راځي، په سنسکريت کي هم عام دي الف په (ی) هر وقت اوړي، نو (ا) ته (يه=يا) هم ويلاي سو، چه اوس د قندهار په پښتو کي کېږ مېږ د (نه، نا) په معنا د نفي لپاره دي. مثلاً احمد راغلي دي؟ يه ندي راغلي، د خليل خان نيازی په دې رباعي کي (يه) د نفي په معنا ښه واضح شويدی.

خړي اوريځي ژاړي له پاسه کويله بڼ غ کا بيلتون له لا سه
يه، هغه لوني گوهر په خول ستا دا مرحبا کا ستا، ږموږ مواسه[2]

دوهم جزو (وستا) له پښتو (ويستل) څخه جوړ شويدئ چه معنا ئې ده (استخراج، د باندي ويستل) د دې مصدر اسم مفعول (ويستلي او ويستئي) دي، او پخپله (ويستا) کلمه هم په زند ژبه کي اسم مفعول دي، نو اويستا داسي معنا لري: نا استخراج شوي، نامفهوم.[3]

که په اوسنۍ محاوره دا کلمه ووايو (يه وستي) يعني (ناويستي) او نا مفهوم به وي، چه کېږ مېږ هغه "اوستا" هم دغسي ده.

د اوستا کتاب له بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو لکه پخپله د بخدي کلمه چه د پکهت او پښت او پښتون سره نښتي ده، د اوستا نوم هم دغسي له پښتو سره اړه لري، او د دې کتاب نا مفهوم توب د اسيري لاهيجي له هغه ذکر شوي پارسي بيته هم ښکاري، څکه چه دی وايي: له اوستا څخه معني نسي درک کولاي، بيهوده زيار مکاږه، د پنځمي مفکورې له رويه خو د اوستا کلمه په دې ډول تجزيه شوه (ا-ويستا) اما که د دريمي نظر ئې له مخه د شرقي ليکوالو په قول اوستا "بهين ستايش او مهين نيايش" وگڼو نو به ئې په پښتو کي داسي تحليل کړو.

اوستا دوې کلمې دي (او-ستا) لمړي جزو ئې (همزه) او (واو) دي. همزه حلقي حرف دي، او ډير ځله له (هـ) سره بدليږي مثلاً هلک-الک، هگۍ-اگۍ او نور د سنسکريت د کلمې په تحليل کي تاسي ولوستل چه په هغه ژبه کي سو su د "ښه" په معنا دی، څکه چه د سنسکريت (س) په اوستا کي تل په (هـ) اوړي، نو (سو) په اوستا کي (هو) شو په پاړسو کي هـ (خ) کيږي لکه هوارزم چه خوارزم سويدي په پښتو کي دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شو، يعني "ښه" په فرس قديم کي هم دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شوی دي، د داريوش په ډبر ليک

[1] د بستان مذاهب، ص ۹۷.
[2] پټه خزانه، ص ۷۷.
[3] فقه اللغه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي (او اسپ) یعني ښه آس (او اومرتیا) یعني ښه سړی راغلي دي[1] او پخپله (هو) هم په پښتوکي د ایجاب کلمه ده، چه اوس هم ژوندئ ده، او هغه د "ښه" معني لري.

دوهم جز چه (ستا) دي، ریښه ئې (س، ت) دي، چه له دې ځخه د پښتو (ستایل، ستاینه، ستانه) د پاړسو (ستایش، ستودن) را وتلي دي. ستایوال هم په پښتو ستایش کننده ته وایي، امیر کروړ سوري چه د پښتو خورا پخواني ادیب او شاعر دي پخپله حماسه که وایي:

نړئ زما ده نوم مي ستایي، پر دریځ ستایوال[2]

په پهلوي کي هم د "ستا" ریښه وه، اسدي طوسي لیکي: چه "آفد ستا" مرکب دي له افد یعني شگفت او ستا یعني ستایش ځخه لکه دقیقي چه وایي:

جز از ایزد تو ام خداوندي کنم از دل بتو بر آفد ستا[3]

له دې ځخه هم معلومیږي، چه له پخوا ځخه دا ریښه په پښتو او نورو آریایي ژبوکي وه، نو له دغه جهته ویلای سو چه د اوستا دکلمې دوهمه ټوټه (ستا) له دغه ستایلو ځخه ده.

په دې ډول به (اوستا) پخپله د اوستا ژبي په اصطلاح (هوستا) او په پښتو به (اوستا) یعني (ښه ستاینه) او هغه "بهین ستایش او مهین نیایش" سي، چه دا لغوي تحلیل هم د اوستا دکلمې ریښې په پښتوکي ځرگندوي.

زراتشترا Zaratashtara

تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي نوم زراتشترا یا زردشت دي، چه دا سړی د بخدي آرئیایانو یو نوموړي دیني مبلغ او موسس دي. د زردشت له نورو سوانحو او د ده له دین اوکتابه سره دلته موږ نور کار نه لرو فقط د ده د نامه تحلیل د پښتو له پلوه کوو. د ده د ژوندانه د عصر په خصوص کي فقط دوني وایو، چه مورخین مختلف دي خو اکثر هسي وایي، چه زردشت د (٦٥٠ ځخه تر ٥٥٠ ق،م) پوري یعني په دغه یوه قرن کي ژوندي و،[4] ځکه چه دا سړی هم د بخدي او باختر ځخه را وتلي دي، نو بیشکه باید د ده په نامه کي د پښتو ریښې هم وي.

نوي او زاړه مححقین د زراتشترا په نامه کي مختلف دي، مثلاً په دغو ډولو دا نوم له قدیمه تر اوسه ضبط شویدي، زراتشترا، زارتشت، زارهشت، زاردشت، زرادشت زردهشت، زرتهشت، زره تشت، مگر په گاتها کي زرتشترا راغلي، او دا ډول ئې پخواني دي، یونانیانو زورا دروس، زاروس، زراتش زاروستر هم را وړي دي.[5]

---

[1] گاتها، ص ٨٩.

[2] پټه خزانه، ص ٣٥.

[3] لغت فرس، ص ٥.

[4] تاریخ عمومي عالم، ج ١ ص ٣٢١.

[5] گاتها، ٢٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه د دې نامه په ظاهري ډول او شکل کې چه اختلاف دي، په معنا کې هم دغسي مختلفي مفکورې موجودي دي، هر چا یوه توجیه کړېده، او مشهور اقوال ئې دغه دي:

۱- دینون Deinon یوناني مورخ وائي، چه زرتشتر یعي (د ستورو ستایونکي) دا مورخ چه تقریباً دوه زره کاله تر اوس دمخه ژوندي و هسي راې لري.[۱]

۲- نوی اروپائي محققین هم ډول ډول ترجمې ورته تراشي. مثلا کاسل Cassel وایي، معنا ئې (د ستوري زوي ده) ونیډشمن Windischman او میولر Muller دا عقیده لري، چه معنا ئې (د دلاور اوښ خاوند) ده، هارلز Horlez ئې په (لکه طلا داسي بریښیدونکي) سره ترجمه کوي، دارمستتر وایي چه معنا ئې (د ژیړ اوښ خاوند) ده بارتومه ئې (د زاړه اوښ خاوند) بولي، جاکسن انګلیس هم دغسي وایي، پروفیسور رات ئې د (زرګر) په معنا اخلي.[۲]

۳- شرقي پوهان د دې نامه معنا (آوردهٔ نخست یا آفریدهٔ اول) لیکي. او ځیني ئې په (فرستادهٔ یزدان یا نفس کل، نور مجرد، نفس ناطقه) سره ترجمه کوي.[۳]

٤- ځیني پوهان داسي وایي: چه دا کلمه له سامي ژبو څخه راغلې ده راولینسن انګلیسي لیکي چه لومړۍ جزو ئې (زرد) له (زیرد) څخه جوړ شوي دي چه معني ئې، زاده ده دوهم جزو ئې اشترا د زهري ستوري نوم دي، نو مرکباً ئې داسي معنا کیږي (زادهٔ ستارهٔ زهر) د کلدانیانو په عقایدو کي زهره د (ایستار) ظهر و، چه د عشق رب النوع او د جګړو ملکه وه.[٤]

٥- دا ټول نظریات چه ذکر شول د ځینو نورو پوهانو له خوا رد شوي دي ځکه چه هر چا یوه تقریبي او تخمیني مفهوم ورته ټاکلي دي، پورداؤد وائي:

ښائي چه یوه دغه نظریه سمه نه وي، ځکه که لومړي جزو (زر) وبولو، دا کلمه خو په اوستا کي زیریت Zairita وه، او زرنت د (زوړ او پیر) په معنا دي، مګر په ترکیب کي دا کلمات په څه ډول (زرت) شول؟[5]

په هر صورت نظریات مختلف دي، او د نامه تحلیل هم سخت دي. خو تر ټولو معقوله او لغوي تحلیل ته نژدې مفکوره د پروفیسور هاګ Haug ده، دی وایي: چه لومړۍ جزو زرت (زړه) او دوهم جزو له یوتارا Uttara څخه مشتق دی، یعني (اعلي) نو چه مرکباً ئې معنا وکړو زرا تشترا (د اعلي زړه خاوند) مفهوم لري، که څه هم هاګ دې نامه ته نوري معناوي لکه ستایونکي او سندري ویونکي هم ړدي، مګر موږ ته د لغوي څیړني په رڼا کي تر ټولو د ده لومړۍ نظریه معقوله ایسي.

---

[۱] ګاتها ۲۲.

[۲] تاریخ عمومي عالم، ج ا ص ۳۲۰.

[۳] فرهنګ ناصري.

[٤] تاریخ عمومي عالم، ص ۳۱۹.

[5] ګاتها، ج ۲ ص ۲٤٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه تجزیه

په پښتو کي د زره تشتره نوم د هاګ د عقیدې پر اساس داسي تجزته کولای سو چه لومړۍ جزو ئې یقیناً د اوستا زرته Zaretha او د پښتو زړه دي چه پارسي دل ته ئې په اوستا زرته وایه.[1] چه ورته ځیر سو د کلمې استاسي عناصر (ز-ر) دي چه د اوستا (ر) د (ت) په ملګري یو راز آوازکاوه، چه د (ته=ذ) تر منځ ؤ، او دغه آواز د پښتو (ړ) اداکړی دي، نو اساساً ګویا دوهم اواز یو قسم درنه (ر) وه!

د زړه له مادې څخه څني نور اسماء هم په اوستائي دوره کي سته، او موږ ته دا ثابتوي، چه د زردشت په عصر کي له دې مادې څخه ډېر نومونه جوړ شویدي، مثلاً د بلخ په مشهورو تاریخي پهلوانانو کي یو (زریر) دي چه "یاتکار زیریران" کتاب د ده په نامه کښل شوي، او په پهلوي ژبه کي سته، زریر د ویشتاسپ ورور او اصلاً ئې نوم د مستړ وست په قول "اسپه یاودا" و، او په اوستا کي ده ته (زري واري) لقب ورکړ شوي دي[2] چه لومړي جزو ئې زري (زړه) او دوهم جزو ئې (واری) د پښتو اوسني د فاعلیت ادات (ور) دي، نو زری واری (زړه ور) پښتو کلمه ده چه دغه زری په زره تشتر کي هم سته، زره، زري، زرته ټول دغه د پښتو (زړه) ته راځي.

اوس چه تاسي ته په اوستائي نومو کي د (زړه) د کلمې ریښې معلومي شوې، او دا مو ومنل چه د زراتشتر د نامه لومړۍ ټوټه هم دغه (زره=زړه) ده، نو به دوهمې ټوټې ته ولاړ سو، چه دغه څنګه ده؟

لکه چه تاسي وکتل: اکثرو خلقو دوهم جزو (اشترا) یعني اوښ بللي دي، په حقیقت کي د (ت،ش،ت،ر) اساسي حروف دا کلمه تشکیلوي، چه (ش،ئې، ښ) او (ر، ئي، ن) هم ویل کیږي، نو تشتر د پښتو (تښتن) دي چه معنا ئې صاحب، خاوند، مالک ده، او دا کلمه په پښتو کي د "څښتن" په شکل هم موجوده په ادب او محاوه کي عموماً ژوندۍ او مستعمله ده.

د (ش) او (ښ) ابدال عمومي دي، دا دواړه حروف له یوه مخرجه او یوه اصله دي د پارسي اکثر (ش) د پښتو په (ښ) بدلیږي، اخرني حرف ئې (ر) ده، چه په پښتو کي په (ن) اوښتې ده دا ابدال هم روا دي، ځکه چه دواړه توري له تالو څخه اداکیږي او د یوه مخرح دي. نو به اوس دا کلمه په پښتو کي په دې ډول ترجمه شي زره تشتر یعني (د زړه تښتن) چه په پارسي ئې (صاحب دل) ترجمه کوي.

ځکه چه زردشت روحاني سړی و، نو ده ته د زړه تښتن او صاحب دل ویل، تر نورو ټولو نومو افضل دي او دا اصطلاح تر اوسه هم په دغسي ځایو کي سته، که د زره سره (ور) یو ځاي کړو، هلته، شجاعت، دلاوري افاده کوي، که (تښتن) ور سره ووایو، نو روحانیت او معنوي احوال، او هادي توب او رهنما والي را ښئی.

سپنتمان Spentoman

دا کلمه د زردشت د نامه سره ډېره راځي وایي چه سپیتمه Spitama د زردشت د کورنۍ نوم و او د ده نهم نیکه هم په دغه نامه یادیدی. د یسنا په ۱۹ قطعه کي دا نوم راځي په پهلوي کي سپیتامان، سپیتمان ویل کیږي.

---

[1] فرهنګ نظام، ج ۳ ص ۷۲.

[2] ابان یشت، فقره ۱۱۲-۱۱۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه ئې سپیت (سپید) ده او د دې نامه معنا داسي کیږي "سپین نژاد" په ګاتها کي هم دا نوم ډیر ځله راوړي.[۱]

سپین نژاد خو داسي مفهوم لري چه باید دي له سپینه پښته وي، او سپین پوستي وئ، مګر ښائي چه دا نوم معنوي جنبه هم ولري چه د ده اصل او خټه سپینه وه یعني له ښې او روحاني او شریفي کورني څخه و لکه چه ځینو خلقو دغه سپیتمان په (پاک روان) هم ترجمه کړي دي.[۲]

په هر صورت دا فامیلي نوم د ترکیب او معنا له پلوه پښتو دي او د پښتو پر اساس ئې لومړی جزو (سپین) صفت دي. چه تر خپل موصوف دمخه راغلي دي دوهم جزو ئې (تمان) موصوف دی چه اوس د دې کلمې شکل په پښتوکي (تومنه) ده، یعني اصل او مایه. په قندهارکي دا کلمه اوس هم په دغو معناو سته مثلا د مستو تومنه هغه مستې بولي، چه د مایئې په ډول ئې تودو شدو ته اچوي چه مستې سي.

د بد خلق سړی په خصوص که وایی "تومنه ئې خرابه ده" یعني اصل او نژاد او مایه ئې ورانه ده[۳] نو په پښتو کي به هغه تاریخي سپیتمان (سپین تومني) یعني (سفید نژاد) سي، چه فقط یو د سپین آخرني (نون) د تخفیف له پلوه حذف شویدي، او د تومنی (واو) هم ځکه چه حرف علت دي، په الف اوښتي، او له خپله ځایه ښوریدلي پسله (م) راغلي دي. او داسي تغیرات چه په څو زره کاله کي دې کلمې ته ور پیښ شوي دي، د ژبو په تحول کي عمومي دي.

د سپیتمان لومړي جزو چه (سپین) دی، په اکثرو آریائي نومو کي ریښه لري، یعني د باختر آریائیانو د اکثرو نومو په سر کي سپین کلمه راځي، مثلاً سپین دات Spendat سپین تا Spenta سپینتو داتا Spentodata او نور چه د اوستا په وندیدادکي داسي نومونه ډیر دي او د لومړی جزو معنا ئې هم دغه سفید دي، چه د پښتو "سپین" کټ مټ پکښې معلومیږی.

نو په دغه تاریخي استناد په ټینګه ویلاي شو، چه د (سپیتمان) لمړی جزو هم دغه (سپین) دي چه د هغه عصر په ټولو نوموکي و او د دغي کلمې په معرب شکل (اسفنتمان) کي هم دغه پښتو صفت ساتلي شوي دي.

اهورا مزدا Ahura Mazda

په اوستا کي اهوره مزده د لوي خالق نوم دي، چه دا کلمه (اور مزد) هم نقل شوې، او مخفف ئې (اور مز) هم ده، په لوي سر کي د (خداوند دانا او وجود اعلي) نوم و، وروسته ئې ډیري نوري مجازي معناوي هم موندلي دي.[٤]

---

[۱] ګاتها، ۹۲.

[۲] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۰.

[۳] آریانا، ج ۲ ص ۳۸، شمارۀ ۲.

[٤] فرهنګ نظام، ج ۱ ص ٤۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګایګر الماني وایي: چه اهوره مزده د عالم پاچا او د غیب او شهود مالک و. هر ځاي د خالق تعالی نوم داسي په اوستا کي ذکر شوی دي[1] په هر صورت خو دا نوم د اوستائې ژبي یو مهم اسم دي او تر اوسه هم په پاړسو ژبه کي د (اور مزد) په ډول موجود دي، که موږ دا نوم تحلیل او تجزیه کړو درې ټوټې دي (اهور=اور) دوهم (مزدا) او په دې ډول دا دواړی ټوټې په پښتو کي ریښه لري.

تاسي دمخه د سنسکریت په څېړنه کي د (مزدا) دکلمې نظایر او امثال او ریښې په پښتو کي ولیدې، نو ئې دلته تکرار ښه ندي، فقط د لومړۍ ټوټې تحلیل دلته ولولئ: اوستائي (اهور) د (هور) په شکل اوس په پاړسي ادب کي موجود دي چه معنا ئې نور، لمر ده، ځکه چه هر وخت د اوستا (هـ) په سنسکریت کي په (س) اوړي، نو دا کلمه په سنسکریت کي سور او سوریا شوې ده چه لمر ته ویل کیږي.[2] فردوسي وائي:

از ویست شادي و زویست زور　　　　خداوند کیوان و ناهید و هور

ځکه چه له هور څخه مقصد رڼا او بیا لمر ؤ، نو له دې جهته کله ستوري او طالع ته هم مناسبتاً (هور) ویل شویدي، فردوسي وائي:

به یکبارگي تیره شد هور تو　　　　کجا شد چنان مردي و زور تو؟

په پاړسو کي د اوستا (هـ) په (خ) هم بدلیږي لکه چه دمخه هم ویل شوي دي نو دغه کلمه (خور) هم شوه، چه لمر ته وائي، دکتور ګایګر هسي شرح ورکوي چه هور یعني لمر او نور چه د اهورا مزدا مخلوق دي، د نورالانوار او ضیاي مطلق په مفهوم هم و.[3] پخوانو انسانانو رڼا او نور مقدس ګڼل، او احترام ئې کاوه، ځکه نو دوي لمر په اسمان کي مقدس ګاڼه چه د نور منبع دي، او په مځکه کي بیا د نور منبع (اور) باله او مقدس ئې ګاڼه، لکه چه په ویدا او اوستا دواړو کي د اور په نمایندګي ارباب انواع سته مثلاً د ویدا یو مشهور رب النوع (اګني) یعني (اور) دي، چه د دوي په عقیده ئې لمر، بریښنا، او اور درې بدنونه دي، او د رڼا او اور د تقدیس عقیده په اوستائي آریائیانو کي هم وه[4] ګایګر وائي: چه په مځکه کي د ټولو رڼاؤ مرکز (اور) دي، او بیله اسماني رڼاؤ، دلته د هري رڼا منبع (اور) ګڼل کیږي، ځکه نو پاک شي بلل شوي دي او د آسماني رڼا منبع (لمر) هم د مزدا د ابدي رڼا نماینده ګڼل کیدي.

دغه د اهورا یا هور یا اور کلمې دي، چه واو ئې په (ی) هم اوښتي او (هیربد) ځیني جوړ شویدي، چه اصلاً باید (هوربد=اوربد) وي.

---

[1] د خاوری ایرانیانو تمدن، ج ۱ ص ۱۴۱.
[2] فرهنګ نظام، ج ۵.
[3] تمدن ایرانیان خاوري، ج ۱.
[4] تمدن ایرانیان خاوري، ج۱ ص ۱۶-۱۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هوربذ د زردشت لقب دي، او معنا ئې ده (د اور خدمتګار) یا (اور مشر)، عربو دا کلمه هربذ کړه چه جمع ئي هرابذه ده، علامه خوارزمي وایی: چه دا د فرس پهلوي لغت دي، او معنا ئې خادم النار او عبدالنار ده.[1]

په پاړسو ادب کي هم هیربد د زردشت د لقب په ډول استعمال شوی دي "ندانم که آن هیربد را که کشت؟"

له دغو ټولو تاریخي او لغوي څیړونو څخه تاسي ته ښکاري چه په مځکه کي (اور) د آسماني (اهورا=هور=اور) نمایند ؤ، او دا پښتو کلمه په اوستا کي په لوړو صورتو موجوده وه، کله ئې معنا رڼا، کله لمر، کله اور وه.

پوهان وایي: چه په ویدا کي (ورن) یو رب النوع دي، چه دغه کټ مټ د یونانیانو (اوري ناس) او د اوستا (اور مزد) دي، او د دې نومو ماده او عنصر هم (ور) ده.[2] نو که دې کلمو ته سړي ځیر سي، لومړي جزو ئې دغه پښتو (اور) دي (ور=اوری=اور) چه د ایران د مخامنشي دورې د زړې پارسي په کتیبو کي هم (اورمزد) راغلي دي.[3]

نو که د دغه لغوي تحلیل له رویه، تاریخي مواد هم په نظر کي ونیسو، او د اوستا، د (اهوره مزده) معنا وکړو باید داسي ووایو (نمنځلي اور) یا (مجلله رڼا) یا (د عبادت وړ رڼا) چه ذات واحدلا شریک دي.

د دې کلمې اوستائي ترکیب هم د پښتو سره سم دي، ځکه (مزدا) چه صفت دي تر اهورا موصوف دمخه دي په دې ډول (مزدا اهورا)[4] چه له دغه څخه ئې هم پښتو ته نردیوالي ښه ښکاري.

واره Vara

دا کلمه هم ډېره تاریخي او مهمه ده، اوستا په وندیداد کي دا نوم راوړي، او داسي ښکاري چه په بخدي کي دا لومړۍ ودانې ده، چه یما Yama د اهورا مزده په امر جوړه کړه. پخپله اوستا د دې ودانې په خصوص هسي وایي: "تر ژمي دمخه په هیواد کي ډېر واښه د ژویو لپاره را شنه شول او اوبو ښه خړوب کړل، نو اوس به تر واوري لویدو وروسته (اې یما!) دوني نوکي ځاي چه د پسه پښه پر ایښو کیږي، عجیب ښکاره سي!

نو له دې جهته ته جوړ کړه یوه واره، چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هره خوا ارته وي او هلته د پسو او غویو، او سړیو او سپیو او مرغانو تخمونه، او سور بریښیدونکي اور در سره یوسه!

نو له دې جهته ته جوړه کړه یوه واره چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، او دا ځاي خلقو ته ټاټوبي وي، یوه واره چه د آس د سپرلود ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، د غویو او پسو لپاره هلته ته اوبه وبهووه، په

---

[1] مفاتیح العلوم، ص ۲٦-۷۱.

[2] د ویدو تعلیم، ص ۱۸.

[3] آثار العجم.

[4] تاریخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه واله کي چه هیوه هاتره[1] اوړده وي، هلته ښائي چه ته یو ټاټوبي ودان کړې، چه یو کور وي د لوړي خوني او غولي او دالانه سره!

هلته ښائي چه ته د سړیو او ښځو تخمونه یوسې کوم چه ډیر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه، هلته ښائي چه ته د هر راز ژویو تخمونه یو سې، کوم چه ډیر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه؛

هلته ښائي چه ته د هر راز ونوو تخمونه یو سې، کومي چه ډیري جګي دي، او خورا ښه بوي ئې ځي، پر دې مځکه هلته ښائي چه د هر راز میوو تخمونه یو سې کومي چه خورا ښه خوند او ښه بوي لري.

له دغو ټولو تخمو څخه ښائي چه ته دوه دوه له هره ډوله څخه یو سې، او په ډیر زیار ئې خوندي کړې، تر څو چه هغه سړي ټول په (واره) کي هستوګن سي.

هلته ښائي، چه ټیټي یا خیټو، یا لیني یا لپوني، یا بد خواه، یا درواغجن، یا کین کښ، یارخن (حاسد) یا وران غاښي، یا پیس استوګه وکړي... د دې ځاي په لویه برخه کي ښائي چه ته نه واټونه جوړ کړې، شپږ په منځ کي او دري نور په هغه کوچنی برخه کي، د لویئ برخي په واټو کي ښایي چه ته زر سړي او ښځي واچوې په منځني برخه کي ښائي چه شپږ سوه وي، او په کوچنۍ برخه کي دري سوه، ښائي چه دغه واره په خپل طلائي مهر ټاپه کړې، او یو ور او کړکۍ ورته جوړه کړي، چه پخپله یو له بله سره ورځي.

دلته نو یما له ځانه سره وویل دغه وراه چه ما ته ئې اهوره مزدا د جوړولو امر وکړ زه په چا جوړه کړم؟ اهوره مزدا ورته وویل: اي ښکلي یما، د ویوانګهت زوا! مځکه د خپلي پښې په پونده وخره او بیا ئې په خپلو لاسو ختې جوړه کړه لکه کلالان چه د خپلو لوښو لپاره ختې جوړوي!

بیا نو یما دغسي وکړه، لکه اهوره مزدا چه ویلي وه، مځکه ئې په پښو وخرله او پخپلو لاسو ئې ختې جوړه کړه لکه د لوښو ختې. نو یما یوه واره ودانه کړه، چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هر اړخ ؤ او ده هلته د پسو او غویو او سړیو او سپیو او مرغانو تخمنونه، او ځلاند سور اور یووړ، ده جوړه کړه یوه واره، د سپرلو ډګر په شان، د سړیو د ټاټوبي لپاره، او یوه واره د سپرلو د ډګر په شان د غویو او پسو لپاره!

هلته ده د اوبو واله چه یوه هاتره اوږده وه، جوړه کړه او هلته ئې مرغان پر داسي چمن کښینول، چه کورټ نه زمول کیدي، او نه ئې خواړه ناغه کیدل؛ هلته ده یو ټاټوبي ودان کړ، چه یو کور او لوړه خونه، او دالان او غولي ئې درلود.

هلته ده د سړیو او ښځو تخمونه یووړل، کوم چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه. هلته ده د هر راز ځارویو څخه چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه یووړل، هله ده د هر راز ونو څخه چه پر دې مځکه ډیري جګي او ښه بوي لرونکي وې، تخمونه کښیښوول. هلته ده د هر راز میوو څخه چه ډیري خوندوري او

[1] یوه هاتره تقریباً یو میل کیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه بوي لرونکي وې تخمونه یووړل. له دغو ټولو تخمو څخه ده دوه دوه یووړل، او په زیار ئې هلته وساتل تر څو چه دغه واره په سړیو ودانه سوه.[۱]

په ورستنیو فقرو کې کښې مټ هغه د مخني د واره ودانولو اصول بیرته راغلي دي، چه دمخه ذکر شول، او وایي چه یما دغسي وکړه، لکه چه امر ورته شوي و، څو چه واره ودانه شوه.

پدې ډول اوستا د واره ودانولو نقشه مفصله کاږي او لدې څخه هسي ښکاري چه یما د اهوره مزدا په ښوونه واره جوړه کړې او څه هغه کي د مدنیت لومړی اساس ایښې و.

واره په بخدي کي وه او تر اوسه ئې هم آثار د نو بهار په نامه سته هغه وخت چه د یما په دغه تاریخي ټاټوبي کي زردشت را وپاڅیدي نو ده له درو زامنو څخه یو چه یوروتاد نره Urvatad-nara نومیدي واره مشر ټاکلي شوي و یعني Temporal lord of the Vara.[۲]

د اوستا دا (واره) وروسته عجیب تاریخ لري او هم دا کلمه د زمانو د تیریدلو سره هسي رنګونه مومي، چه کورټ نه پیژندله کیږي، ځکه چه په پښتو کي ریښه سته، نو دلته څه نه څه د دې لغت تاریخي او ادبي تحولات بیانوم.

په سنسکریت کي له دغي ریښې څخه ډیر کلمات جوړ شوي دي، مثلاً واړ var یعني محوطه، ځاي، د هندوانو دستيٰ کولو ځاي. واړا vara د یو ښار څلورمه برخه، یو ځاي چه د هري طبقې خلق پکښې اوسئ، واړی Vari یوه محوطه، غولي، دربار، با غ.[۳]

د سنسکریت (واړه) د اوستا له (واره) سره هم په تلفظ هم په معنا کي یوه ده، او دا یوه آریائي پخواني کلمه ده، چه وروسته په بودائي دوره کي (وهار) شوه، ځکه چه دغه د بخدي (واره) هم وروسته د یوه معبد په ډول د زرتشتي دین کانون او مرکز وه، نو هغه وخت چه د زردشت اتباع ورک شول او د ده دین له منځه ولاړ، نو پر پښتونخوا او باختر د بودائي مذهب خپې راغلې، او افغانستان د دغه مذهب مرکز سو، بامیان ئې د بتخانو او معابدو کانون و، نو هغه د اوستا (واره) چه د زرتشتي دین معبد وه، اوس د بودائي دین کانون شوه.

اوس هغه لوړ او جګ بیرغونه چه د بخدئ ښار ئې په نامه یادیدي (د لوړو بیرغو ښکلي ښار) اوس د بودا د اتباعو له خوا لوړ شول نو دوي د اوستا (واره) په بودائي اصطلاح (وهار) تبدیله کړه او هغه زرتشتي آتشکده او بتخانه شوه او دغه (وهار) ؤ چه وروسته بهار شو او په اسلامي دوره کي دغه د بخدي معبد "نو بهار" باله کیده.[٤]

---

۱ وندیداد فرګرد ۲، ۲ برخه له ۲۱ تر ٤۳ فقرې پوري.

۲ اوستا، ص ۲۱، حاشیه د ډارمستټر له خوا.

۳ هندي قاموس، ص ۷٦۱.

٤ تعلیقات هند و عرب، ص ۱۱۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم ځني لیکوال لکه د هند مولانا سید سلیمان ندوي په تعلقات هندو عرب کي دغه معبد کورټ یو بودائي بودتون ګڼي او وائي چه بلاذري مورخ په ۲۴۷هـ کي د عربو د بریو پر وخت ډیر داسي وهارونه په سیند کي ښوولي دي چه سرې جنډې به ئې در لودې[۱] مګر لکه محققین چه وائي لومړي دا د بلخ (وهار) یوه زرتشتي آتشکده وه[۲] وروسته چه بودایي مذهب راغي نو دا ځاي یو بودائي بودتون (بتخانه) سوه، مشهور مستشرق زخاؤ هسي وایي: چه د نوبهار کلمه اصلاً نووهار او بودایي خانقاه وه.[۳]

برتهالډ W. Barthald نومي مستشرق همداسي وایي چه د یوه چیني سیاح او ابن فقیه له بیانه هسي ښکاري چه دغه نوبهار د بودائیانو (نو وهار) و.[٤] پدې کي شک نسته چه د بلخ واره چه په اوستا کي ذکر شوې ده د زرتشتیانو مرکزي معبد ؤ مګر د اسلام د راتګ پر وخت یعني په شپږمه عیسوي پیړۍ کي ټول تاریخي روایات دا ښکاره کوي چي دا ځاي بودائي بودتون ؤ مثلاً هیوان تسنګ چیني سیاح چه په شپږمه عیسوي پیړۍ کي بلخ ته راغلي ؤ دغه معبد یو بودائي بودتون ښکاره کوي.[٥]

او دا هغه وخت دي چه تر ده وروسته نو اسلامي فاتحین دلته را رسیدلي دي او پدغه وخت په سنده کي هم د نو بهار په نامه بودائي بتخانې موجودي وې.[٦] چیني زایر هیوان تسنګ چه دمخه ئې ذکر وشو د بلخ دغه معبد ویهارا بوللي دي وایي چه دلته دوه بودتونونه موجود وه چه یو ویهارا بلل کیده بل ناو او یهارا یعني نوبهار چه اسلامي مورخین هم د نو بهار ذکر کوي. مسعودي وایي: د نو بهار عمارت ډیر پوخ او جګ و، زرغونې جنډۍ په نیزو وپیلې لوړې پر ریبدې څلورو خواو ته ئې دیوالونه وه او دا جنډۍ دوني لویې وې چه له لیري ښکاریدې.[٧]

ابن الفقیه همداني وائي: نو بهار برمکیانو جوړ کړي و، دوي د بتانو پرستش کاوه، دوي چه د قریشو د مکې حال واروېدي، نو ئې دا معبد جوړ کړ، چه نوم ئې نوبهار و یعني نوی د دې ځاي یوه ګنبده (اشبت) سل ګزه لوړه او سل ګزه ارته وه، شا و خوا ئې د متولیانو ۳۶۰ کوټې وې مشر متولي ئې برمکا نومیدي، د چین او کابل پاچهان د دوي په مذهب وه او لوي بت ته ئې سجدې کولې.[۸]

یاقوت حموي چه یو اسلامي مشهور جغرافیا لیکونکي دي د ۶۰۰هـ په حدودو کي هسي لیکي: برمکیان تل په بلخ کي معزز وه د نو بهار ودانې په دوي اړه درلوده چه څلورو خواو ته ئې بوتان ولاړ وه ځکه چه پر دې ودانې

---

[۱] فتوح البلدان، ص ۴۳۷.

[۲] د براون تاریخ ادبیات ایران، ج ۱ ص ۲۵۹.

[۳] دکتاب الهند انګریزي مقدمه، ص ۳.

[٤] انسکلوپیدیا آف اسلام، ج۱ ص ۶۶۳.

[٥] انسکلوپیدیا آف اسلام، ج ۱ ص ۶۶٤.

[٦] چچ نامه د الیټ ترجمه، ج ۱ ص ۱۵۰.

[٧] مروج الذهب، ج٤ ص ٤۸.

[۸] کتاب البلدان، ص ۳۲۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر کال په پسرلي خلقو گلونه اچول، نو په نوبهار مشهوره شوې وه. د دې ځاي لوړه جنډۍ له بلخه په ترمذ کي ښکاره کیده، د هندوسستان او چین او کابل پاچهان د دوي په مذهب او بت پرست وه.[1]

علامه قزویني داسي وايي: په بلخ کي د نو بهار وداني او تر ټولو لویه بتخانه وه، چه په وریښمو او جواهر سنبال شوې وه، سل گزه لوړه او سل گزه ارته وه. برامکه د دې ځاي اصلي متولیان وه.[2]

د اسلامي مؤرخینو له دغو روایاتو څخه هم د بلخ د نوبهار د ودانۍ شهرت معلومیږي او ښایې چه هغه قدیمه واره ورانه شوې وي، او لکه یاقوت چه وايي بیرته د برمک له خوا ودانه شوی او "نو بهار" بللې شوې وي.[3]

په هر صورت دلته زموږ مقصد دا ندي چه د نو بهار تاریخ ولیکو فقط د دغو تاریخي روایاتو په سیوري کي غواړو چه د دغه نامه لغوي تحلیل وکړو، او په پښتو کي هم ریښه ومومو.

تاسي ولیدل چه اصله اوستائي کلمه واره وه په سنسکریت کي په لږ تغیر واړه شوه چه معنا ئې ښار او محوطه او کلا غوندي وه ځکه چه د بخدي واره د زرتشتي مذهب مرکز و او بیا نو د بودائیانو بوتون ځني جوړ شوي و په دې لحاظ په اسلامي دوره کي هغه بودائي وهاره هم لفظاً هم معناً لږ څه واوښته او لکه دمخه چه تاسي ډیر نور مثالونه ولیدل (و) پخپله هم مخرجه حرف (ب) بدل شو (بهار) وگرزیدي او بیا (نو) یعني نوي هم ورسره زیات شو (نوبهار) او تر اسلامي دریمی پیړۍ پوري دغه بودتون موجود و او لکه چه لوړ مو ولوستل د عربو مشهور مؤرخینو ئې ذکر راوړي دي.

د بهار کلمه په پاړسو کي ډیري معناوي لري چه یوه مشهوره معنا ئې بتکده هم ده شمس فخري وايي:

رسید موسم نورورز کز نسیم بهار   شود بساتین آراسته بسان بهار

فرالاوي وایی:

نه همچون رخ خوبت گل بهار   نه چون تو به، نیکوئي بت بهار

نظامي وايي:

بهار دل افروز در بلخ بود[4]   کزو سرخ گل را دهان تلخ بود

له دغو بیتو څخه د بلخ د بهار ښکلي توب او زیبائي ښکاري اما له لاندي اسنادو څخه ئې معنا ښه څرگندیږي. منصور رازي وايي:

بهار بتانست و محراب خوبی   بروی دلارام و زلفین دلبر

فرخي وايي:

هنگام خزان است و چمن را بدراند   نو نو زبت زرین هر سوی بهاریست

بل ځاي وايي:

---

[1] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.

[2] آثار البلاد قزویني، ص ۲۲۱.

[3] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.

[4] فرهنگ نظام، ج۱ ص ۷۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه شهر شهر و بدو اندرون سراي سراي   چه کاخ کاخ و بدو اندرون بهار بهار[1]

په حقیقت کي دغه د بتکدې معنا بهار ته مجازي ده اصلاً خو وداني او کلا غوندي یو شی و او دغه حقیقي معاني ئې اوس په پښتو او پاړسو دواړو کي پاته دي په پاړسو کي باره او بارو د هار او کلا په معناو سته لکه چه قاآني ویلی دي:

صد باره براوردند بهتر   صد باره ز بارهٔ سکندر[2]

د پاړسو د یوار په کلمه کي هم وار په خپل اوستائي شکل موجود دي چه په پښتو کي (ر) په هم مخرج حرف (ل) اوښتې ده او (ویوال) وایو اما پخپله هغه پخواني کلمه (واره) هم په پښتو کي په هغه زاړه مفهوم سته فقط (و) په (ب) اوښتي او (باره) شوې ده چه (باړه) هم تلفظ کیږي.

باره په اوسني پښتو کي د اوبو بند او ډبرین دیوال په معنا ده چه کلا او حصار ته ورته وي او پر کښت او غوجل ئې راګرزوي په اوستا کي چه کومه واره د غوجل لپاره یما جوړه کړې وه شکل او لغت ئې تر اوسه په پښتو کي موجود دي دا کلمه په پښتو ادب کي هم وه لکه چه خوشحال خان وایې:

خوشحاله چا ته وایې پندونه   خلق خوشحال دي په خپل سندونه

که زړه دي وارکا ژبه قراره کړه   مات دي د پند د باړي بندونه

یعني د پند د دیوال او حصار بندونه مات دي او اثر نلري.

رحمان بابا وایې:

باړه وتړه نور هله زراعت کړه   تقوا دار شه هله تمه د جنت کړه

باره یا باړه د محوطې او داسي ځاي په معنا هم راځي چه ترکلي دباندي د بازیو لپاره جوړوي او شاو خوا یو لنډ دیوال پر راګرزوي لکه پدې لنډۍ کي:

دا اوسني داسي زلمی دي   په ساګو ډک شی په تیندک باړو له ځینه

اوس نو موږ له دغو تاریخي او لغوي څېړونو څخه دغه نتیجه اخلو چه په لوي سرکي د کوټ او حصار او کلا او دیوال لپاره چه پر یوه وداني راګرزیدلي وي په آریائي ژبو کي عنصري توري (و=ب) او (الف) او (ر=ړ) دی چه کله (ر) یا (ړ) په ل هم اوړی د دغه مفهوم لپاره په اکثرو آریائي ژبو کي متحد اشکال موجود دي پدې ډول:

اوستا: واره، وار vara د یما ودان کړي ښار په بخدي کي

سنسکریت: واړ var محوطه، ځاي، د دیوال په منځ کي ځاي

سنسکریت: واړا var د یوه ښار څلورمه برخه

سنسکریت: واړی vari غولي، دربار، باغ، محوطه

بودائي: وهار vahar معبد، بودتون

زړه پارسي: بهار bahar بتکده، د بلخ د نو بهار معبد

[1] لغت فرس اسدي، ص ۱۲٤.

[2] فرهنګ نظام، ج۱ ص ٥٦۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاړسي: باره barah بارو baru حصار، کلا

پاړسي: د (دیوار) آخرني جزو (وار) var

انګلیسي: وال wall د دیوار په معنا

پښتو: باره barah یا باړه barah بند دیوال، حصار، کلا

پښتو: د دیوال آخرني جزو وال wall

پدې ډول نو د اوستا د تاریخي نوم (واره) ریښې په ټولو آریائي ژبو مخصوصاً په پښتو کې کټ مټ سته او له دغه څخه هم د پښتو تاریخي رابطه له اوستا او بخدي سره ښه ښکاري.

د تلفظ او معنا لږ څه تحول او تغیر هم د ډیرو پیړیو تیریدلو اثر دی او په پښتو کي چه کوم مفاهیم باره لري هغه اصلي تاریخي مفهوم ته ډیر نژدې دي، دا هم باید دلته هیر نکړو چه لدغي ریښې څخه (هار) تر اوسه هم د ډیرو ځایو په نومو کي سته او په ښکاره د حصار او ښار معنا لري، مثلاً کندهار، ننګرهار، چپرهار، نندهار، وهار چه دا ټول د ځایو او ښارو نومونه دي، او مور ته ښکاره کوي چه دغه ریښه د ودانۍ، ښار، حصار په مفهوم له قدیمه موجوده وه او اوس هم سته!

دلته دا خبره هم د ویلو وړ ده چه د نوبهار نوم تر اوسه هم په بلخ کي موجود دي. د بلخ وران ښار جنوبي دروازه ترا اوسه هم "دروازهٔ نوبهار" بولي او لکه محمد صالح ورسجي چه د ۱۰۰۶هـ په حودود کي لیکي: په دغه وخت کي چه لا د بلخ ښار ودان ؤ، او شپږ دروازې ئې درلودې. یو ور ئې نو بهار نومیدي چه بعضو خلقو دروازهٔ سلطان احمد یا دروازهٔ بابه قو هم باله.[1]

بامي Bami

دمخه تاسي د (پکهت=پښت=پښتون) او (بخد=بخدي=بلهیکا) د کلمو په تطبیق او نژدې والي کي د بلخ او باختر د نامه ریښې ولیدلې او دا هم درته معلومه سوه، چه پښتون کام په پښتونخوا کي تر خپریدو دمخه د بخدي په ورشوګانو کي و، نو ځکه د بخدي او بختي او پکهت او پښتون نومونه هم سره نژدې او شریک او له یوه اصله دي. له خورا قدیمي زمانې د بخدي یا بلخ ښار یو صفت له ځانه سره لري، چه دغه صفت په اوستا کي یو ځای سریرا srira یعني ښکلي ذکر کیږي، او وروسته هم دغه صفت بامیک یا بامي دي چه معنا ئې ځلاند یا ښکلي ګڼله شوي، او په پاړسو کي بلخ درخشان یا د دقیقي شاعر په اصطلاح "بلخ ګزین" او د مسعودي مورخ په ترجمه په عربي "بلخ الحسنی" بلل شوی دي.

جیکسن معروف مستشرق وایي: چه د اوستا یوه پهلوي نسخه په سمرقند کي پیدا شوې، او د اتم مسیحي قرن ده، په دغه نسخه کي راغلي دي، چه د ویشتاشت زوي په بلخ بامیک Balkh Bamik کي د نوازک Navazak

[1] د بلخ مزارات، ص ۵۵ قلمي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار جوړ کړ.[۱] دارمستټر وايي: چه بامیک درخشان معنا لري، او په اوستائي ژبه او زند کي ریښه بامیه Bamya ده چه ځلاند ته وايي.[۲]

له دغي تاریخي پلټني ځخه ښکاري چه بامیک زړه اوستائي کلمه ده چه په پهلوي ژبه کي هم پاته وه، او وروسته په پاړسو ادب کي بامي شوه، د پاړسو ادب په لومړیو آثارو کي دا کلمه وینو، مثلاً فرخي سیستاني چه د ٤۲۹هـ په حدودو کي مړ دي وائي:

مرحبا اي بلخ بامي همرهٔ باد بهار　　　از در نوشاد، رفتي یا ز با غ نو بهار

حکیم اسدي طوسي په ٤٥۸هـ هسي وايي:

بفروختن این حال گیتي فروز　　　سپه راند از امل شه نیمروز

سوی شیر خانه بشادي وکام[۳]　　　که خواني ورا بلخ بامي بنام

فردوسي طوسي د ٤۰۰هـ په شا و خوا که وائي:

سوي بلخ بامي فرستاده شان　　　بسي پند و اندر زها داد شان

یا دا:

درم بستد از بلخ بامي برنج[٤]　　　سپر دو نهادیم یکسر بگنج

علامه البیرني د ٤۱۰هـ په حدودو کي د بلخ ذکر کوي او وائي: بلخ واسمه في القدیم بامي[٥] لکه لوړ چه مختصراً در ښکاره شوه، بامي تل د بلخ سره یو ځاي راغلي دي، او د استعمال له ډول او مورد ځخه هم دا ځرگندیږي، چه بامي د دې ښار لقب ؤ او یا د دې ښار په صفاتو او جغرافیوي اوضاعو اړه لري، چه قدماو بامي بللي دئ.

د پاړسو ژبي د لغاتو پلټونکو او فرهنگ لیکونکو هم د دغي کلمې معنا لکه د استعمال له مورده چه ښکاره کیږي، ضبط کړې وه، یو فرهنگ لیکونکي داسي وائي "بامي د بلخ لقب او تلفظ ئې د راضي پر وزن کیږي."[٦]

د بامي کلمه چه سړی واوري ژر ئې فکر د بامیان خوا ته هم ځي چه بامیان هم یو تاریخي ښار دي او ښایي چه د بلخ بامي او بامیان تر منځ تسمیوي اشتراک هم وي.[۷]

---

[۱] د ویلیم جکسن زوراستري ښووني، ص ۲۷۲.

[۲] د زند اوستا فرانسوي ترجمه، ج۱ ص ۸ نوټه ۱٤.

[۳] گرشاسپ نامه ص ۳۳٥.

[٤] شهنامه، ج ۳ ص ۱۲۸٥، ج ٦ ص ٤۸۲.

[٥] قانون مسعودي، ص ٤۳.

[٦] فرهنگ نو بهار، ج ۱ ص ۹۸.

[۷] فرهنگ انندراج، ج۱ ص ۳۷۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعضي مورخين داسي هم ليکي: چه بلخ بامي د بلخ باميان په نامه هم ذکر شوي دي، بامي او باميان دواړه مشهور دي.[۱] ذکي وليدي توغان چه د اسلامي آثارو او زړوکتابو پيژندوني، او د استانبول د پوهنتون د تاريخ استاد او پوهنوال دي هم وايي چه ښايي د باميان نوم له بامي څخه اخيست سوي وي، نو باميان بايد بلخيون يعني د بلخيانو په معنا وي، او ښايي چه د باميان ښار د بلخ خلقو ودان کړي ځاي وي.[۲]

لکه چه د دغو محققو تاريخ پوهانو راي ده، بايد هم ضرور د باميان نوم له بامي سره اړه ولري، ځکه چه دا دوه معروف او مشهور ښارونه هر وخت تر يوه اداره لاندي وه، يو ثقافت ئې درلود، د يوه مدنيت مراکز وه نو ليري نده چه موږ د علامه زکي وليدي خبره ومنو او دګنج دانش په روايت ويسا وکړو.

اوس چه تاسي ته تر يوې اندازې د بلخ بامي د نامه تاريخي او ادبي شهرت ښکاره سو نو به د بامي دکلمې شرح د پښتو ژبي له خوا هم لاندي وليکم چه دغه کلمه اصلاً پښتو ده او دا نوم هم پښتو دي. د پښتو په اسماء الرجال کي موږ د بامي نوم اوس د يوه قوم پړول وينو، باميزي د ابداليو له ځيرک څخه د پوپلزو په ښاخ کي يوه پښه ده[۳] او د دې قبيلې افراد تر اوسه هم په قندهار کي سته د قندهار په اوسنی ښار کي يوه مخصوصه محله د باميزو کوڅه بلله کيږي. د دې قوم په نامه، پدې ډول خو بامي يو علم يعني د سړی نوم دي او موږ ته دا ښکاره کوي چه دا کلمه د نامه (اسم) په ډول زموږ په اسلافو او پخوانو کي مستعمله وه او دوی بامي پر سړو نوم ايښو.

که څه هم د علمي قانون له رويه اسما او اعلام معلول په علت ندي مګر بيا هم د يوه علم اطلاق پر سړيو باندي بيله کومي نژدې يا ليري وجه تسميي نوی او کومه رابطه د اسم او مسمي تر منځ هم کله کله موجوديږي که موږ د پښتنو اسماء الرجال او اعلامو ته ځير سو دا به را ښکاره سي چه د دوي په پخواني ژوندانه کي د قدرت او د طبيعت له مظاهرو سره رابطه ټينګه وه يعني دوي د يوه نوم د ايښوولو پر وخت د هغو شيانو نومونه اخيسته چه هغه شيان د دوي په حيات کي داخل وه او دا هم هغه د طبيعي محيط يوه غير شعوري اغيزه ده چه پر ټولو مخلوقاتو باندي جاري ده او په پاي کي د اجتماعي پوهانو له خوا دغه د "قانون تطابق محيط" په نامه ياديږي، ښه اوس به نو وګورو چه بامي د څه شي نوم و؟ او له کومي خوا راغي چه د پښتنو په نومو کي ځاي ونيو؟ پښتانه د ګلانو سره ډيره علاقه لري، او د دوي په غرو کي طبيعي او غرني ګلان خورا ډير کيږي. مثلاً په پښتو کي جندي خان، پوپل، ګلاب، غاټول او دغسي نور ډير نومونه سته چه هر يو د يوه ګل نوم دي بامي هم د دغه ډول نومو څخه ګڼل کيږي او اوس ښکاره او څرګنده او زباده شوی ده چه بامي هم د يوه ګل نوم و مثلاً شيخ اسعد بن محمد سوری د ۴۲۵هـ متوفي چه د پښتو يو خورا پخواني شاعر دي په يوه قصيده کي وايي:

نه غټول بيا زرغونيږي په لاښونو نه بامي بيا مسيده کا په کهسار[٤]

---

[۱] ګنج دانش، ص ۱۱٤.

[۲] د ذکي وليدي توغان حواشي پر قانون مسعودي ص ٤۳.

[۳] حيات افغاني، ص ۱۱۸.

[٤] پټه خزانه، ص ٤۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غټول یا غاټوي یا خټول خو موږ پیژنو چه لاله دي مګر بامي زه تر اوسه نه پیژنم چه د کوم ګل نوم دي؟ ښائي چه غټول د لاله عمومي نوم و او بامي ئې بیا مخصوص خاندان او فرعي قسم وي!

موږ ته دا هم ښکاره ده چه په بلخ کي تر اسلام دمخه یو معبد و چه نووهار ئې باله او شرح یې دمخه راغله. دې بودتون لوي لوي عمارتونه او جګي جندۍ درلودې چه له لیرو ځایو څخه ئې خلق لیدلو ته ورتله د مورخینو په قول ئې بیرغونه په ترمذ کي دوولس فرسخه لیري لیدل کیده[1] که موږ په تاریخي سترګو وګورو د دې بیرغو آثار په خورا پخوانۍ زمانه کي هم وینو ځکه چه په اوستا کي هم بخدي د جګو او لوړو بیرغو هیواد بلل شوي دي.

د ګلانو استعمال او وجود د بلخ په نوبهار کي هم له قدیمه څخه و ځکه چه هغه معبد به هر کله په ګلو ښکلي و حتي دا رسم اسلامي مورخینو هم لیدلي و یاقوت حموي خپل کتاب ئې تر ٦٠٠هـ وروسته کښلي دي د عمر بن الازرق الکرماني په روایت لیکي چه نوبهار په بلخ کي یو مشهور او لوي معبد و چه هر کله به په حریرو او نورو ښکلیو او قیمتي ټکرانو پوښلي و او د هغه ځاي د خلقو دا دود و چه یوه نوی او ښه بنا به ئې جوړه کړه نو په ګلانو به ئې پوښله او د پسرلي په وخت به ئې لمړني ګلان هم پر دې نو بهار اچول، او د نو بهار پر شا و خوا لکه ښار ډیري ودانۍ وې، چه زایرین به هلته اوسیدل.[2]

د یاقوت له دې روایته ښه څرګندیږي، چه په پخواني بلخ کي نو بهار و او په نو بهاروکي د خلقو دا دود و چه په پسرلي به ئې دا خونه په ګلانو پوښله ځکه چه بامي په پښتو د ګل نوم دي، او بلخ هم بلخ بامیان یا بلخ بامي بلل کیدي، او د دغو ګلانو استعمال د بلخ د خلقو مذهبي دود او رسم و، نو هیڅ لیري نده چه بلخ په همدې سبب بلخ بامي نومیدي، او تر اوسه هم د ګل سرخ د پسرلي میله په مزار شریف کي جاري ده، چه د سخي په مزار کي کیږي.

د ادب او بلاغت په علوموکي دا خبره هم زباده شوې ده، چه یو لغت د زمانې د تیریدلو او د محیط له ګرزیدلو سره سم د معنا او استعمال له پلوه تطور مومي، لکه چه تاسي په دې کتاب کي ډیر ولیدل له حقیقته مجاز ته ګرزي او ډیري نوي نوي معناوي په تقریبي ډول مومي، نو د زړو آثارو په استناد د بامي معنا هم دوه احتماله لري.

لومړی دا چه دا د زاړه سریرا (ښکلي) پر ځاي په حقیقي مفهوم دریدلي وي نو ئې معنا هم ښکلې او درخشان ده، دوهم دا چه معنی ئې اصلاً لکه په پښتو کي چه سته یو ګل وي ځکه چه د ګل او ښکلي توب تر منح یوه حقیقي او ازلي او خلقتي او طبیعي علاقه سته نو به وروسته د مجاز په ډول د (ښکلي او ځلاند) په معنا مشهور شوې وي.

[1] معجم البلدان، ج٨ ص ٣٢٠.

[2] معجم البلدان، ج ٨ ص ٣٢٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دواړو صورتو د بامي کلمې اصل او ریښه په پښتو کي سته، او لکه لوړ چه ذکر سوه د پښتو بامي او د بلخ بامي او باميان تر منځ یوه ټینګه علاقه سته، چه دلته د تاریخي او لغوي اسنادو په ویسا په لنډ ډول ښکاره کړه سوه.[۱]

اسپه Aspa

د باختر په تاریخ کي دا کورنۍ ډیر شهرت لري او په اوستائي نوموکي د آس په نامه تسمیه خورا ډیره ده د هغه وخت خلقو ځانونه د حیواناتو مخصوصاً د آس په نامه یادول او تر اوسه هم دغه آریائي رسم په پښتوکي سته مثلاً ډیر خلق خپل نومونه سکاڼ، کورنګ، او مشکي، بورخان بردي، چه د آسانو اقسام دي.

ځکه چه په باختر کي تر اوسه هم ښه اسان پیدا کیږي، نو له قدیمه دا رسم عام دي او د بلخ پاچهانو یوه مشهوره کورنۍ داسي ده، چه د اکثرو پاچاهانو د نومو په پاي کي اسپه کلمه راځي[۲] او دا نومونه اکثر هم پښتو دي.

پخپله اسپه د آس مونثه کلمه ده، او تر اوسه هم په پښتوکي دا عام رواج دي، چه د مالدارۍ حساب په مؤنث جنس کوي مثلاً داسي وایي، فلاني زر اوښي لري یا زر میږي لري، نو ځکه په قدیمه زمانه کي هم د آس پر هر ځاي اسپه مستعمله شوې ده. له دغو پاچهانو څخه دغه نومونه چه ټول اوستائي دي کټ مټ پښتو دي:

مثلا خواسپه یعني ښه اسپه چه لومړۍ کلمه ئې هغه (خو=هو=ho) ده چه د پښتو ښه او خه تر اوسه په هغه معنا سته. یا لهر اسپه چه لومړی جزو ئې لهر دي، دا کلمه په پښتوکي د موج او تند او چابک معنا لري، چه کټ مټ ئې دغه معنا په اوستا کي هم درلوده ځکه چه دا نوم په اوستا کي په قدیم ډول اورت اسپه Aurat Aspa هم راغلی چه معنا ئې چابک آس دي.[۳] اما لهر په پښتوکي په لوړه معنا داسي مستعمل دي لکه خوشحال خان چه وایي:

خوار خوشحال ئې لکه خس هسي لاهوکړ   چه د عشق سیلاب را وخوت لهر لهر

عبدالقادر خان وایي:

ګوره څو عالم به ورک څو به خراب کا   لور په لور د غمو سند وواهه کا لهر[٤]

دغسي هم په دغه عصرکي چه اوستا د زردشت له خوا راوړله کیږي موږ ډیر دغسي نومونه وینو: مثلاً د اوستا بیان له قراره د زرتشت څلورم نیکه هچتسپه Haechataspa دي[5] او دا نوم هم دوه جزوه لري هچت - اسپه. ځني پوهان وایي چه د لومړي جزوه معنا (نم زدن او د اوبو پاشل) دي نو ځکه د هغه لومړي جزو د دوهم سره

---

[۱] دا مضمون د کابل ج۱۳ په ۱٤۹ ګڼه کي هم خپور شوی دي.

[۲] د خاوري ایرانیانو مدنیت.

[۳] ګاتها ص ۹۵.

[٤] آریانا - د ښاغلی بینوا مضمون.

[5] یسنا ٤۷ فقره ۱۵-۵۳-۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مناسبت مشكل دي[۱] مگر كه موږ وگورو دغه لومړي جزو ښكاره بښتو (وچت) دي چه اوس ئې (هـ) په (و) يا (او) بدلوو، او اوچت هم وايو، نو اوچته اسپه يعني جگه او قوي او مشهوره اسپه.

كاوه Kava

كاوه، كاوي، كوي، كاويا، كي په اوستائي دوره كي ډيره مشهوره كلمه ده او دا يو مجلل عنوان و چه د قديم مشرانو ته وركول كيدي، مثلاً كاوي يا كواني يا كياني د بلخ د مشهورو پاچهانو د كورنۍ نوم دي او په اوستا كي دا عنوان د ويشتاسپ سره ذكر كيږي، چه د زرتشت حامي پاچا و.[۲] دغسي دا لقب د ډيرو اوستائي نومو سره راځي لكه كي خسرو، كيقباد او نور.

كوي، كاوي، په ويدا كي هم راځي، او هلته د دانا معنا لري[۳] او ځئي ئې د پيشوا او پيغمبر په معناو اخلي، او ارباب انواعو ته هم دا عنموان استعمال شوی دي.[٤] په سنسكريت كي كاويه شاعر او سرود ويونكي ته وايي.[٥]

په دې ډول تاسي ته ښكاری چه د كاوه كلمه له ويدا او اوستا څخه ژوندۍ وه او د دانا او سردار او روحاني مشر په معناو راتله، د پښتو په پخواني ادب كي هم دغه كلمه مستعمله وه او ظاهراً داسي ښكاري چه د نجات او هوښيارۍ مفهوم ئې درلود مثلاً شيخ رضي لودي د شيخ حميد لودي ورور تر ٤٠٠هـ دمخه له ملتانه د سليمان غرو ته د اسلام د تبليغ لپاره راغلي و، دلته ئې وارويده چه د ده وراره نضر ملحد شوي دي، نو ئې يو شعر ورولیږي چه يو بيت ئې دا دي:

نصره! نه مو يې له كهاله   لودي نه بې په كاوه[٦]

دلته ښايي چه كاوه دا معنا ولري، چه په دانائي او پوهي او نجابت او سرداري كي داسي نه يې لكه لودي، چه په دغه كلمه كي كټ مټ هغه ويدي او اوستائي زوړ رنگ سته او دا ښكاره كوي چه دغه ريښه پخوا هم په دغه لست كي وه.

د ځايو نومونه

په اوستا كي ډير د ځايو نومونه ذكر شوي دي چه اكثر زموږ په هواد اړه لري يعني د دې زاړه كتاب جغرافيائي معلومات ټول د هغو ځايو بحث كوي چه زموږ په وطن كي واقع دي، د دې نومو څيړنه هم موږ ته د پښتو لغات په اوستا كي په لاس را كوي او دا را ښئي چه پښتو لغات او كلمات په هغه عصر كي دوني خپاره وه چه د اكثرو ځايو

---

[۱] گاتها، ص ۹۵.

[۲] يسنا ٤٦-١٤ او ٥١-١٦ او ٥٣-٢.

[۳] مذهب ويدي، ج ۲ ص ۳۳۸.

[٤] كاتها، ص ۹۳.

[٥] هندوستاني قاموس ٥٥٥.

[٦] پته خزانه، ص ۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومونه پښتو وه. په دې کتاب کي د اوستا جغرافیائي معلومات زموږ مقصد ندي فقط د هغو ځایو نومونه تحلیل کوو چه د پښتو لغاتو څرک پکښي معلومیږي.

ماندهMandeh

دا کلمه په پښتو کي اوس عامه ده، مانده لوئې شیلې ته وایي چه د سیل اوبه پکښي بهیږي. په قندهار کي ډیر ځایونه په دې نامه اوس هم سته لکه میل مانده، مړوندۍ مانده، شاشک مانده او نور.

دا نوم له پخوانو زمانو څخه د هیواد د رودو او غرو په نومو کي داخل دي په اوستا کي ډیر داسي نومونه سته چه آخره کلمه ئې مانده وي.

لومړي پلا موږ د اوستا د شپاړسو آریائي هیوادو په بیان کي یوولسم هیواد هیتومنت وینو په دې ډول: له هغو ښو ځکو څخه چه اهوره مزدا پیدا کړي یوولسمه رڼه او مشرفه ځکه هیتومنت Haetument ده.[1]

دا نوم لکه ډارمستتر چه لیکي په یوناني کي ارې منتس Erymanthus او اوس هیرمند او هلمند بلل کیږي.[2]

لکه چه ښکاره ده، د دې نامه اخر جزو منت دي، چه وروسته دا کلمه مند هم ضبط شوې ده، او هتومند Hetumand شوې ده.[3] په وندیداد کي دوه غرونه چه سیامکه او فراییو دي هم ذکر شویدي[4] د ډارمستتر په قول دغه غرونه په بندهیش کي د سیاک اومند Siyak-omond(تور غر) او وفار اومند Vafar-omand یعني اورین غره په نومو راغلي دي[5] د دغو غرو په نومو کي اورمند هم دغه مانده دي چه له هغه اوستائي منته سره نژدیوالي لري، ځکه چه غر او مانده سره لازم او ملزوم دي، نو کله پر مانده هم د غره اطلاق شویدي. علاوه پر دغه په دوهم نوم کي وفار په ښکاره دغه پښتو واوره ده، چه یو (و) په خپل هم مخرجه حرف (ف) اوښتي دي، او ډارمستتر ئې هم معنا واوره، برف بولي.

نو له دغو تاریخي څیړنو څخه داسي نتیجه اخستلای شو، چه د اوستا منت mant او د بنداهش مند mand او بیا اومند omand او د یوناني منتس manthus او د دغه اوسني هلمند آخرني مند او د پښتو اوسني مانده ټول سره یو دي.

علاوه پر دغو نومو ډیر داسي نومونه هم لرو، چه په پای کي اوس هم مند راځي، لکه د هلمند په مقابل مالمند او نور. نو له دغه جهته وایو: چه د پښتو مانده د رود او غره په معناو له قدیمه پاته دي، او د ډیرو تاریخي نومو ریښه هم له دغه څخه اوړده شوې ده.

راغهRaga

---

[1] وندیداد فرکرد، فقره ١٤.

[2] اوستا، ص ٧ اومه نوټه.

[3] بنداهش فصل ٢٠ فقره ١٦، ١٧.

[4] زمیادیشت فقره ٥.

[5] اوستا، ج ٢ ص ٢٨٨- ٧ نوټه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوستا کي چه د شپاړسو هیوادو نومونه راغلي دي، له دغو څخه دولس مملکت راګه ragha یاد شویدي چه درې قومه پکښي اوسیدل.[1]

که څه هم د دې ځاي د جغرافیائي موقعیت په تعین کي پوهان مختلف دي، څني ئې ري او آزربایګان بولي، څني وائي چه د بدخشان راغ دغه ځاي دي مګر دلته ئې زموږ له جغرافیائې موقعیت سره هیڅ اړه نسته، فقط د یوه اوستائي لغت په حیث ئې اخلو او په پښتو کي ئې مومو.

کټ مټ دغه راغه اوس په پښتو کي د وښو شین دښت ته وایي، چه په پونده و خلقو کي دا لغت ډیر مستعمل دي، خوشحال خان وایي:

چه تل مي ځاي شول غرونه رغونه　　　زه دا په چا پسې مجنون صفت یم

سپین غر Spinghar

دا غر د هیواد په شرقي ولایت ننګرهارکي ډیر مشهور غر دي، ځکه چه هر وخت ئې سر په واوره پټ وي، نو سپین غر بلل شویدي او دا نوم له قدیمه تر اوسه هم سته.

په اوستا کي دا غر د سپیتاګوناکري Spita-gaona-gairi ذکر شویدي[2] او لکه پوهان وایي دغه اوسني سپین غر دي.،له دې نامه څخه هم پښتوکلمات په اوستا کي موندل کیږي او دا نوم په ښکاره درې ټوټې لري:

۱- سپتا: چه دمخه ئې شرح ولیکله شوه، او دغه پښتو سپین دي.

۲-ګونا: دا کلمه په پښتو کي د مخ رنګ او بڼي ته وایي، مثلاً احمد زیړه ګونه راغي یعني د مخ رنګ ئې ژیړ و، یو شاعر وایي: ژیړه ګونه ګرزم په دربارکي د خوبانو. نو ئې پخوانی مفهوم ښایي چه مطلق رنګ او ډول و.

۳- ګیري دکلمې شرح دکتاب په لومړی ټوک کي ولیکله شوه، چه دا قدیمه آریائي کلمه او د پښتو اوسني غر ده، نو په مجموعي صورت د دې غره د نامه معنا داسي کیږي: سپین رنګی غر، چه اوس ئې د ګونه کلمه حذف شوې او سپین غر ئې پاته دي.

د ځینو وسلو نومونه

د اوستا په تاریخي کلماتو کي چه موږ ئې په پښتو کي ریښې مومو، ځیني د وسلو نومونه هم دي چه اوستایي آریایانو په باخدي کي لرلې.

له دغو کلمو څخه خودهه khaodha ډیره مشهوره کلمه ده[3] چه د پښتو خول ئې په پښتو او خود ئې به پاړسو کي نمایندګي کوي، (د) ئې په خپل هم مخرجه حرف (ل) تبدیل شوي دي، بله اوستائي کلمه چکوشه chakusha چه د یوې وسلې نوم ؤ او اوس دغه کلمه په پښتو کي د چکوښ په ډول موجوده ده او خپل قدیم

---

[1] وندیداد، افرګرد، فقره ۱٦.

[2] ۱۰یسنا ۱۱ فقره هوم یشت ۲.

[3] ۱۳ یشت، فقره ٤٥؛ یشت ۱۵ فقره ۵۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنګ ئې ساتلي دي، د دوي بله مشهور وسله غشي او لينده وه چه غشي ته ئې ئي شو ishu وايه او د غشي کلمې ته ډېره نژدې ده.

عمومي مشابهت اونزديوالی

په تيرو دوو برخو کي تاسي ته ښکاره سوه چه عموماً پښتو ژبه لومړۍ له ټولو آريائي ژبو بيا په تيره له ويدي ژبي او سنسکريت او اوستا سره خورا مشابهت او نژدي والي لري تاسي وليدل چه د ويدا او اوستا خورا مهم او عنصري مواد اوس په پښتو کي داخل دي، او د دې ژبي تاريخي اصالت ښکاره کوي.

اوس غواړو چه لږ څه دغه مشابهت او نژديوالي په ښه ډول څرګند کړو، او خپل نظر له ويدا او اوستا څخه په تطبيقي ډول نورو آريائي ژبو ته هم واړوو. الفاظ او کلمات لکه نور حيه ذوات او ژوندي اشخاص دغسي مستقل، شخصيت او ځانته ژوندون او د ژوندانه اصول او قوانين لري د لغاتو او الفاظو لپاره مورږ عناصر پيدا کولاي سو لکه له تيرو ابحاثو څخه چه ښکاره سوه د مختلفو ژبو د الفاظو عنصر يو وي او دغه عنصر په خپل فطرت کي معاني او مفاهيم لري چه په هره ژبه کي تطبيق کيدلاي شي په حقيقت کي کلمات او الفاظ له اصواتو څخه جوړيږي. دوه درې ږغونه د يوې معنا لپاره عنصر ګڼل کيږي او نور اصوات چه ور سره زيات سي معنا ئې تغير په مومي.

د مثال په ډول د (س،ت) اصوات په خپل فطرت کي د توقف، دريدلو او استقامت مفهوم لري نو د علم لسان په اصطلاح دغو اصواتو ته د دريدلو او توقف او استقامت د مفهوم "عنصر" ويلاي سو. په پښتو ناسته کښيناستل، دغه عنصر لري، د پاړسو (ايستادن) هم له دغي ريښې څخه دي د انګليسي stand, stay, statue, station, stead, stool او نور کلمات دغه عنصر لري، عين دغه عنصر په سنسکريت کي هم سته[1] په اوستا او سنسکريت دواړو کي (استا) د دريدلو معاني لري.[2]

په دې لنډه څيړنه کي به دلته پر دغه علمي اساس سم د پښتو او نورو آريائي ژبو نژدوالي او مطابقت څه نه څه څرګند کړو.

لومړی بايد هغه قانون چه د حرفو د اوښتلو په خصوص کي مو دمخه لوستي و، را په ياد ګړو چه د يوه مخرج حروف عموماً او بيا د نژدو مخارجو توري يو له بله سره اوړي او کله دا ابدال د ليرو مخارجو څخه هم بالواسطه کيږي تر دې قانون لاندي نو کلمات وګورو.

---

[1] ويدک انډيا، ص ٣٤.

[2] فرهنګ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غويى د آريائيانو د ژوندانه مهم عنصر ؤ ځکه چه دوي زراعت پيشه قوم ؤ په پښتوکي د دې نوم عنصر (غ،و) دي، په سنسکريت کي ئې گئو مفردگاوس جمع ده په پښتو د غويوگلې ته گورم وايي.

دغه ماده په ټولو آريائي ژبوکي سته په زړه جرمني ئې (چو) په نوي جرمني ئې (کر) په انگريزي ئې کاؤ بولي په سلاوي ژبه گوياوو (گورم) او په نوي سرويني ژبه گوو دار (غوبه) په روسي گوو يا دينا (د غوايي غوبښي) او گوسو پودين "بادار" گوس پود خداى، گوس پووار "د جنوبي سلاو حکام" بلل کيږي يعني د غويو خاوندان چه په زړه سنسکريت کي "گوپ" نوميدل له دغي مادې څخه د سنسکريت گوتر (غوجل) هم دي چه وروسته پرکورني او خاندان اطلاق کيدي.[1]

په خپله په پښتوکي د "غويي" له نامه څخه ډير دغسي نومونه سته چه عنصر ئې (غ،و) (گ،و) دي مثلاً، غويي، غوا،غوجل (آغيل)، غوبه (پاده بان) غوبون،گوروان (پاده بان)، غوباړي (مگس حيوانات)،گوبا (زن گاو هيکل احمق)، گورم، گوار، گوير (پاده) او نور. که دغه کلمات موږ له لوړو آريائي کلماتو سره کښيږدو، يا ئې د اوستا له (گو) د پهلوي له (گوو) او د پاړسو له (گاو، گو) سره تطبيق کړو، د آريائي ژبو نژديوالي سره معلوميږي. وگورئ په پښتو گوار، گوير، گورم سره يو شي دي، دا کلمه په سنسکريت کي گواره وه چه په پاړسو کي (گاواره سوه، چه کټ مټ هغه گوار ته نژدې ده، ابن يمين وائي:

چون شير شرزه يک تنه مي باش در جهان مانندگاو چشم زگاو اره بر مدار

ميکس مولر مشهور د ژبو عالم ليکي "چه شعرا له الفاظو څخه اشعار او نظمونه جوړوي که موږ هر لفظ ته په غور وگورو، نو به ښکاره سي چه دغه لفظ هم يو نظم دي، ولي چه د دې چاري ثبوت کوي چه زموږ پلرو او نيکونو پخوا کوم کوم کارکړي اوکوم خيال ئې په ذهن کي موجود ؤ، مثلاً د پتر (پلار)کلمه درې معناوي لري، (۱) غذا ورکونکي (۲) ساتونکي (۳) مشرتوب کونکي. دغه درې خيالات ټينگه اړه سره لري، او تعمق او ځيرتوب ځيني ښکاري، نو هر وخت چه موږ الفاظ په علمي ډول تجزيه کوو د انسان د دماغ ډير مهم رازونه او اسرات راته څرگنديږي.[2]

پر دغه اساس موږ د ژبي هر لفظ يو ځانيه مستقل عالم گڼو، او د تحليل له لاري ئې مهم مقاصد کشف کولاي سو، تاسي دمخه (پتي او پت) بحث ولوست په آريائي ژبوکي لومړى عنصر پا pa دي، وروسته (ت، ر) هم ورسره ملگري کيږي، د پښتو پلار، پت، پالل، پالنه، پال، له دغي ريښې څخه دي. د (پ او ت) په عنصرکي د ساتني او پالني معناوي پټې دي، وگورئ پتري pitri په سنسکريت کي پلار دي، د دې ريښې نور مشتقات دمخه هم د پتي په بحث کي راغلل، يوناني پټريارک (بطريق) هم دغه عنصر لري. د لاتيني پاتر د جرمني او انگليسي

[1] ويدک انډيا، ص ۳٦.
[2] د الفاظو د سرگذشت ديباچه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واټر او فادر چه د ټيوټن له فادر څخه جوړ شويدي، د ايتالوي پادري، او د فرانسوي پير ټول د (پ،ت،ر) له عنصره مشتق دي.[1]

ما ma يوه ماده ده، چه په فطرت کي د (اندازه کولو، او ويشلو) معاني پراته دي، ځکه چه د مور وظيفه په کورنۍ کي دغه کارونه دي. تل غذا ويشي او اندازه ئې کوي، نو په ټولو آريائي ژبو کي دغه ريښه له دغه نامه سره ځي مثلاً د پښتو مور چه د لهجې په اختلاف (مير) هم بلله کيږي. ګويا ريښه ئې هغه (ما) دی چه په نورو ژبو کي (ت،ر) هم زياتيږي، د سنسکريت ماتار، د اوستا ماتر، د يوناني ميتير، د لاتين ماتر د سلاوي ماتر، د روسي ماتي، د جرمني متر د انګريزي مدر، د ټيوټن موادئير، د هسپانوي او ايتالوي مادري، د فرانسوي مير، دا ټول له يوه عنصره زيږيديلي دي، بلکه ډير نور کلمات هم لرو چه د (ما) له عنصره دي مثلاً (ماس) چه په پښتو ئې، مياشت او په پاړسو ئې (ماه) او په هندي (مهينه) بولي، په سلاوي ژبو کي (مياټس) ده، وجه تسميه ئې دا ده، چه مياشت د وخت اندازه کول کوي او په اکثرو آريائي ژبو کي له دغي مادې څخه نوم جوړ شوی دي.[2]

د ژبو ابتدائي مواد هم دغه مور او پلار او د نورو خپلوانو نومونه دي، او په ټولو ژبو کي سته، نو ځکه د تطبيق کار هم لومړي له دغو نومو څخه شروع کيږي. ده مور او پلار تحليلي څېړنه مو ولوسته، اوس به يو څو نور لغتونه هم شروح کړه سي:

ورور، خور: د ورور عنصري حروف (و،ر) دي، واو په (ب) هم اوړي کله (ت) يا (د) هم ور سره راځي، اما خور (خ،ت،ر) دي، چه (خ) په (هـ) او بيا په (س) اوکله په (ش) اوړي (ت) کله وي کله نه وي.

پښتو	ورور	خور
سنسکريت	بهراتر	سواسار
اوستا	براتر	هونهار
يوناني	اردرفوس	اردفي
لاتيني	فراتر	سوردر
ټيوټن	بروتهار	سوسټار
جرمني	بردر	شويستر
انګليسي	بردر	سستر
ايتالوي	فراټي، فراټيلو	سواورا، سوريلا
پاړسو	برادر	خواهر

لور: د دې نامه عنصر (لـ د) او (و) او (ر) دي، پښتو نوم لنډ او سپک دي، د نورو ژبو دا نسبتاً درانه دي، په دې ډول:

سنسکريت	دوهی تر

[1] ويدک انډيا، ص ۳۸.

[2] ويدک انډيا، ص ۳۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا	دگدهر
پاړسو	دختر
یوناني	تهگاتیر
جرمني	توختر
انکلیسي	ډاټر
آئرش	ډیر
سلاوي	ډشتر
روسي	ډاچر، ډاچ

لیور: د میره ورور ته لیور وایي، عنصري توري ئې (ل=د) او (و،ی) او (ر) دي په لاندي ډول:

پښتو	لیور
سنسکریت	دیور
پاړسو	ایور
روسي	دیور
لیتواني	دیورس
یوناني	دایر
لاتین	لیور

(مر، مړ) په سنسکریت کي (م،ر) د مرگ او هلاک لپاره عنصري ږغونه دي، د پښتو (م،ړ) هم کټ مټ دغسي دی، مړ (مرده) مړتوب (مردگي) مړام (مرده مانند) مړامجا (تنبل مانند مرده) مړینه (مرگ) ټول له دغي ریښې څخه دي، دا عنصري توري په اکثرو آریائي ژبو کي د (هلاکت او مرگ) لپاره مستعمل دي د پاړسو (مرگ، مرده) هم ورته نژدې دي، اما په نورو آریائي ژبو کي ریښه بل راز سته.

د آریائیانو لومړی تگ له دریابه لیري ؤ دوي چه شا و خوا سره خپاره سول دریاب ئې وپیژاند د سلاو او ټیوټن اقوام چه د بحر اسود او بالټیک پر غاړه اوسیدل هغه دریابونه ډیر طوفاني او مهلک او متلاطم وه، نو دوي په خپلو ژبو کي له زړې آریائي آري (م،ر) څخه د بحر لپاره نوم جوړ کړ، ځکه چه بحر د دوي په نظر کي د هلاکت او مرگ ځاي ؤ په دې ډول:[1]

سلاو	موري
لاټیني	مار
ایټالوي	ماري
هسپانوي	ماري
فرانسوي	میر

[1] ویدک انډیا، ص ٤٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جرمني	مير
انگليسي	مير

شکره، کند: ګني د افغانستان د مشرقي خواؤ مخصوصه ميوه ده، په هندکي هم ډير دي دګني څخه خوړه ماده جوړوي چه په پښتوکي (ګوړه، شکره) بولو، په سنسکريت کي نوم شرکيرا sharkara دي، دا نوم داسي عام دي چه په سامي ژبوکي هم سکر راځي، په اروپائي ژبو داسي دي:

لاتيني	سکارم
انگليسي	شوگر
سلاو	سکهر
جرمني	زوکر
ايتالوي	زکيرو
هسپانوي	اشوکر
فرانسوي	سکري
عربي	سکر
پاړسو	شکر

وګوري، عنصري توري ئې (س=ش) او (ک=ګ) او (ر) په ټولو ژبوکي سته علاوه پر دغه د شکري پاک کړي ډول ته (کند) وايو، چه په پاړسو (قند) شويدي، دا نوم خورا زوړ دي، په سنسکريت کي کهانډ khand و.[1] په اوستا کي (خئذه) شرينۍ ته وايي ځکه چه شکره او قند له هنده څخه عربستان ته وړل کيده، نو عربو سنسکريت کهانډ معرب او په (قند) تبديل کړ[2] او قنديد ئې هم وباله، چه جمع ئې قنود او قناديد راځي[3] په اروپائي ژبوکي هم کيندي او سکري کينډي سته، چه زموږ (قند) ته وايي[4] که په غور ورته وګورو عنصري توري ئې (ک=ق) او (ن) او (د=ډ ذ=ږ) دي، نوکهانډ او قند اوکند له يوې ريښې دي، او ښائي چه د اوستا (خئذه) او د پښتو (خوږ) چه دواړه د شيرين په معنا دي، هم ور سره شريک وي، ځکه چه د (ک ـ خ) ابدال عام دي، او د (د=ذ=ږ) اصوات هم سره ورته دي، (د) په (ذ) بدليږي، په پخوانۍ پاړسوکي عموماً (د) په (ذ) کښل کيدي لکه ميکند=ميکنند، په پښتو د پاړسو ګذر=ګدر بولي. (ذ) په (ز) اوړي، ځکه چه د يوه مخرجه دي. (ز) او (ږ) هم سره بدليږي، لکه دوزخ=دوږخ.

[1] هندوستاني قاموس، ص ٥٩٢.
[2] فرهنګ نظام، ج٤ ص ١٤٢.
[3] المنجمد، ص ٤٧١.
[4] ويدک انډيا، ص ١٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تطبیق جدول

د دې څېړني په پاي که دا جدول چه د آریائي ژبو تطبیق ښکاره کوي د کتلو وړ دي. دا جدول هم د دغو ژبو خپلوي او سره نژدیوالي ښه څرګندوي، او د پښتو قدامت هم زیادوي.

پښتو	سنسکریت	اوستا	پاړسو
غنم	ګودهوم		ګندم
ښاخ	شاکها		شاخ (درخت)
پاڼه	پرڼه		برګ
اوبه	آپ	آپه	آب
مخ	موکه		روي
غوږ	ګرڼه		ګوش
زوړ	جوړن	زورا	پیر،کهنه
څرمن	چرمن	چرمن	چرم
کپرۍ،کوپړۍ	کپنال		کله
کشر	کنشټهتیر	کاسو	کهتر
مشر	مشر، مهتر		مهتر
نو،نوم	نابهي	نافیه	ناف
ورون	راوني	رانه	ران
ړون، روڼ	روچن	راوچه (روز)	روشن
ستر	ستهویر	ستاورا	بزرګ
مېږ	میښ	میشي	میش
پړ	پت	پریت	ملامت
پیري	آپ سرا	پیریکا	پري
خوب	سواپ	خوفنه	خواب
ښاد		شاته	شاد
سر	شیره	سره	سر
مستې	مستو		ماست
ستوري	ستاره	ستویسه	ستاره
سپین	سپیت (شویت)	سپیتا	سپید

(c) ketabton.com: The Digital Library

خر	کهر		خر
نوم	نام، نامن		نام
نوي	نو	نوا	نو
انګار	انگار		اخگر
کال	کال (بمعني وقت)		سال
وار (نوبت)	وار		بار
کشپ	گچه چپ		سنگ پشت
کان (معدن)	کهان		کان
کله	کدا	کدا	کي
زوم	جاماتر	زاماتر	داماد
غر	گیری	گیری	کوه
غرمه	گهرمه	گرم	چاشت
جینۍ (دختر)	جینی	جینی (زن)	زن
ژۍ	جیا	جیا	زه
ځمکه	جماکه	زیم	زمین
ژبه (جبه)	جهوا	هرو	زبان
تود	تاپ	تپت	گرم
لس	دش	دسن	ده
ملا	مدهی	میدیه	کمر
شپه	شپ	خشب	شب
کرښ (خط کښل)	کریش	کرښ	کشیدن
ونه	ون	ون	درخت
دوږخ دوغښ		دوژگه، داوژگهه	دوزخ
ماغزه، مازغه	مچه	مزگهه	مغز
اننګي	انیکه	آینیکه	پیشاني
ګروې	گریوا	گریوه	چنبر گردن
شا	پرشتها	پرشتي	پشت
هیواد	سد	هد، هدمن	نشیمن
کرل	کرش	کعش	کاشت
مامته		میتنه، میته	کشت زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار		شوتیره	شهر
پوت[1]	پوتره	پوتراو	پسر
نیکه		نیاکه	جد
تره (مذکر) ترروۍ (مونث)	بهراترویه	براتوپریه	عم، عمه
سخر، خسر	سوسوره	هوسوره	خسر
ژمی	هیم (برف)	زیم، زیار	زمستان
غښتلي	ستاتر	خشتاوي	قوي و دلیر
دښت	دش	دش	دشت
غوا	گئو		ماده گاو
سپی	شوک	شپان	سگ
بزه، وزه	آج	بوزیه	بز
ستن	ستهوڼ	ستونه	ستون
وینی	شونی	وهونی	خون
نر	نر		نر
ماښام	شایم		شام
کرښت	کرشټ		کشت
بلگ	ورک		برگ
زنگل	جنگل		جنگل
ورجي	بریهی		برنج
شیدې	کهشیر		شیر
آس، اسپه	اشوا	اسپا	اسپ
چندال	چنډال		جندال (بیهوده)
مرغه	مرگه	میریغه	مرغ

[1] خوشحال خان وایي، چه د پلار په بدگوئۍ سر شي پوت، په پښتوکي د زوي معنا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه برخه

پښتو او سنسکريت او اوستا ته مقايسوي کاته،
او په اساسي اصولو کي مشابهت
(۱) ږغپوهنه، فونولوژي
صايت توري ــ زورکي ــ مقايسه - صامت توري -
د اصواتو تطبيق له سنسکريت او اوستا سره،
(۲) تلفظ
ابتداء په ساکن ــ خج يا ايکسينت
(۳) گرامر
اسماء - کميت - جنس - اعداد - افعال - د تانيث حروف -
د نفي حروف - د کلماتو د ساختمان اصول

ضمايم
پښتو او ميدي ژبه - پښتو او زړه پارسي (فرس قديم)
د زړو ژبو او پښتو عروض - پاي
د کتاب مآخذ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ږغپوهنه Phonology

(۱) ږغونه او توري

د ژبي اساس هغه ږغونه او اصوات دي، چه له خولې څخه را وزي، دا اصوات چه سره يو ځاي سي، يوه کلمه ځيني تشکيل کيږي. د اصواتو او ږغو د ښکاره کولو لپاره ځيني اشکال وضع شوې دي، چه هغه موږ حروف او توري بولو.
هره ژبه ځانته ځيني مخصوص اصوات لري، او ځيني اصوات بيا د اکثرو ژبو تر منځ مشترک دي، د ژبو د مخصوصو اصواتو د مقايسې له خوا موږ کولاي سو، چه د دوي نژديوالي يو له بله ومنو.
په ټولو ژبو کي ځيني توري صايت (ږغيز) وي، چه د دوي په واسطه د نورو صامتو توريو تلفظ کيږي او دغه لومړي ډول توريو ته چه د تلفظ واسطه دي، حروف علت vowels وايي، دوهم ډول توري چه صامت او صحيح دي، حروف صحيحه consonants ئې بولي.
دلته زما مقصد دا دي، چه پښتو او سنسکريت او اوستا ته د اصواتو او ږغونو د مقايسې په سترګه وګورم او تهجي حروف ئې سره پر تله کړم.

صايت توري (حروف عله) او حرکات vowel system

د پښتو په الفبا کي ږغيز توري يعني هغه حروف چه د صحيحو توريو د تلفظ لپاره کار کوي، اساساً درې دي (ا، و، ی) دا توري هم په لوي سر کي هر يو دوه ډوله ږغ لري، لنډ ږغ، او اوږد ږغ.
د لنډ ږغ صورت ئې دا دي، چه د حرکت کار ورکي لکه په (کړ) کي چه (ک) مفتوح دي، په حقيقت کي د (ک) او (ړ) د ږغ ښکاره کولو لپاره د الف يوه نماينده (يعني زور) راغلي دي، او په تلفظ کي کومک ور سره کړي دي.
دغسي هم (و) د پيښ کار ورکوي، که سپک او لنډا داسي مثلاً (پړ) او (پل) چه د پيښ د اظهار لپاره بايد (پوړ) او (پول) وليکل سي، دغسي هم (ی) په لنډ ږغ سره د (زير) کار کوي، لکه (خږ) او (پس) چه د زير د اظهار لپاره بايد (ي) هم ورسره وليکله سي (خيږ او پيس).
نو په پښتو کي دا درې توري هغه وخت صايت توري بولو، چه دمخه توري ئې متحرک او دوي پخپله وچ (ساکن) وي. اما که دغه درې توري په اوږده ږغ يعني درانه ډول اداء سي، نو ولاړ الف او مجهول (و ـ ی) ځيني جوړيږي لکه کار، نور، تير.
اما يو بل صوت هم دغه حروف لري، لکه د پاړسو (بود) او (نمود) يا (تير او شير) چه دغه راز اصوات پښتو نلري، نو صايت توري ټول دا شکل لومړي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توري	لنډ ږغ (د حرکت حالت)	اوږد ږغ
الف	زور لکه بر، لر	(آ) لکه آس، آره (ا) لکه باد، لار
و	پيښ (و) لکه سر (سور) لر (لور) پل (پول)	مجهول واو: لور، پور، سور
ی	زير(-) لکه تر (تير) منه (مينه)	مجهوله ياء: تير، مينه

زورکي يا مخصوص حرکت

لکه لوړ چه وويل سوه، د پښتو حروف علت درې دي، او هر يو دوه حالته لري، چه ټول شپږ سي، د درو حرکاتو تر منځ يو بل حرکت هم سته، چه موږ ئې زورکي بولو، دا حرکت اصلاً د زور او زير او پيښ تر منځ يو مخصوص صوت دي، چه د درو حروفو علت صوت، پر درو نورو اقسامو ويشي په دې ډول:

۱- د الف سره (آ) لکه تر، پر، بر چه دلته د الف په نمايندگي د حرکت کار ورکوي، او که د کلمې په پاي کي راسي، نو ئې د اظهار لپاره (هـ) ليکله کيږي، له دغه جهته (هـ) هم که حرکي کار ورکي، له صايتو حروفو څخه شميرله کيږي. مثلاً ښځه، پسه چه تر (هـ) دمخه زورکی دي. او (هـ) ئې فقط په اعرابي کيف ليکله کيږي دغسي (هـ) چه په پښتو کي ډيره ده، له حروف علت څخه گڼله کيږي او په درج او ترکيب کي د حروف علت حکم پر جاري کيږي.

۲- که دغه زورکي د (واو) دمخه راسي، نو ئې صوت په مخصوص ډول ورگرزوي، چه د (آؤ) ږغ پکښې وي، لکه کټو.

۳- که زورکي د (ی) دمخه راسي، نو ئې صوت داسي وي (آئ) لکه کوئ، تللئ، بخښلئ او نور.

د صائتو حروفو ټول ږغونه

له لوړو پلټونو څخه موږ د پښتو د صايتو حروفو ږغونه په دې ډول ضبط کولاي شو، يعني حرکات د مختلفو صايتو حروفو سره دغه ږغونه لري:

(الف)

۱- الف د حرکت په شکل (زور) دي لکه کر، بل، بر، چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ الف تر زور وروسته ولاړ الف. لکه کال، بار چه دمخه حروف ئې زور لري.

۳ـ الف تر الف وروسته لکه آس، آره چه دمخه حروف ئې هم زور لرونکي الف دي.

٤- الف د پخ حرکت په شکل، چه زورکی دي، لکه کر، بل، بر، چه د (ک،پ) صوت په منځني ډول ښکاره کوي، او په پښتو ليک کي اکثراً (هـ) نمايندگي کوي.

(و)

۵- لنډ معروف واو د حرکت په شکل چه (پيښ) دي لکه کر (کور) بر (بور) چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي او لنډ ږغ لري، اوکله دکلماتو پاي ته هم راځي لکه پاو، نياو.

٦- اوږد واو مجهول چه له دوو پيښو څخه جوړيږي، لکه کور، بور چه اوږد ږغ لري.

۷- واو چه دمخه ئې زور وي، لکه ځور، بور، چه د (او) ږغ لري.

۸- واو چه دمخه زورکي وئ لکه کتو چه د (او) ږغ لري.

(ي)

۹- لنډه معروفه يا د حرکت په شکل چه (زير) دي، لکه تير، پير، چه د (ت،پ) ږغ ښکاره کوي، اوکله ئې ږغ دکلمو په پاي کي مطلق وي، لکه پاي، ځاي.

۱۰- اوږده مجهوله ياء چه له دوو زيرو څخه جوړيږي، لکه تېر، پېر چه اوږد ږغ لري.

۱۱- ياء چه دمخه ئې زور وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.

۱۲- ياء چه دمخه زورکی وي لکه ښیـ، تی چه د (ای) ږغ لري.

له لوړي څېړني څخه تاسي د صايتو حرفو ۱۲ شکله زده کولاي سواي، دغه دوولس شکله، پر اساسي درو ږغو بنا کيږي، ځکه چه صايت حروف او د دغو ږغونه د ژبي د فونيک phonics (ږغپوهني) اساس دي نو سړی کولای سي، چه د مقايسې او پر تللې لپاره کار ځيني واخلي.

د دغي لوړي خبري د څېړني لپاره لاندي پښتو حروف علت او ږغونه ئې له سنسکريت او اوستا سره پر تله کيږي، چه د دغو ژبو سره نزديوالي او د پښتو اصالت ښه ځيني معلوميږي.

مقايسه

مشهور انگليسي مستشرق هـ جوليس اگلنگ H. Julius Eggeling د ايډنبرگ د مقايسوي فيلولوژي پروفيسور، د سنسکريت د صايتو حروفو په باره که داسي ليکي:

"له هندي ايرانيو دورو څخه (چه آريائي اقوام لا سره گډ وه) د دوي د ژبو حروف علت vowel system په ارث پاته شوی، او تغير ئې ندي کړي، اما فقط هندي ايراني لنډو دوو مرکبو صائتو حروفو په دې ډول تغير کړي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دوو صائتو توریو څخه مرکب آریائي بږغونه[1] چه ای ai او au وه، او په اوستا کي اې +ae او ao لوستل کیده، هغه وخت چه د هندگرامر پوهانو واخیسته، نو ئې په اې E او O تبدیل کړه، اما هغه اوږده بږغیز مرکبات چه آي ai آو au وه په لنډ دول ئې ai-au وویل.

مثلاً د اوستا ډئیو daevo د سنسکریت ډیوه devah

د اوستا هومو houmo د سنسکریت سومه somah

د اوستا یوکسایس uxsais د سنسکریت یوکتهي ukthaih

د اوستا گاوش gaush د سنسکریت گئوه gauh

د هندي ایراني دورې د واویل سیستم سادگي له دې څخه ښکاري، چه فقط د aa (اـآ) بږغونه دوني ډیر او قوي وه، چه د هندو اروپائي ټولو صائتو توریو پر ځاي ولاړ وه، مثلاً د E-O-A-U پر ځاي فقط A اود د E-O-A پر ځاي فقط آ A ویل کیدئ، او دغه دوولس هندو اروپائي ډفتونگه Au-ou-eu-ai-oi=ei=au-ou-eu-ai-ei-oi ټول د سنسکریت په څلورو بږغو Au-Ai-O-E کي سره یو ځاي کیږي.

له لاندي جدول څخه د اصواتو مقابله ښه معلومیږي:

هندو آروپائي	سنسکریت
i=oi-e	E-i
لکه یوناني leipi چه وروسته	rekah=recati
loipei وروسته elipa سو	aricat

په دې ډول د سنسکریت واویل سیستم له قدیمه پر دغو بږغو باندي بنا دي.[2]

A:A-I.E.Ai.U.O.Au.R.Ar

د اوستا حروف علت هم د سنسکریت سره تقریباً یو او نژدې دي، او اساساً پر اوږدو او لنډو ډولو باندي ویشل کیږي[3] اوکوم تنوع چه لکه سنسکریت دا ژبه وروسته د حروف علت لامله مومي، او له پښتو سره لږ اختلاف پیدا کوي هغه هم ښائي چه د محیط او زمانو اغیزه وي. د پښتو د صائتو جروفو ۱۲ بږغونه چه دمخه ولیکل سوه، په لاندي ډول له سنسکریت او اوستا سره سمیدلاي سي:

[1] د دوو صائتو توریو مرکب بږغ ته په علمي اصطلاح dipthong وائي، لکه ای، او، وی.

[2] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ٦٥٥.

[3] د اوستا گرامر، ص ۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(الف)

۱- زور په سنسکریت او اوستا کي سته، خو د زیر او پیښ تر منځ یو صوت لري. نو ځکه باید د پښتو زورکی ته نژدې وګڼل سي، اما اساساً زور او زورکی د پښتو له پلوه دوه بیل بړغونه دي، چه د کلماتو معاني هم اړوي لکه: تِل، تَل، بِل، بلَ او نور. د الف وچ بړغ هم عام دي.

۲- د الف اوږد بړغ (آ A) هم سنسکریت هم اوستا لري او د دې لپاره چه له هغه بل الف څخه ئې تفریق وسي نو په دواړو بړغو کي بیل شکل ځان ته لري.

(و)

۱- واو معروف د حرکت په شکل (u) په دواړو ژبو کي لکه پښتو شته، او ځانته بیل شکل هم لري.

۲- د واو، بل صوت (u) په اوستا او سنسکریت کي سته، چه په پښتو کي دا بړغ نسبتاً اوږد او د مجهول واو په شکل دي، چه نژدې دغه مجهول آواز ته ئې هم دغه ژبي لري.

۳- تر واو دمخه که زور وي دا بړغ په سنسکریت او اوستا دواړو کي سته (au).

٤- تر واو دمخه چه زورکی راسي، دا صوت هم په تخمیني ډول (ښائي چه کټ مټ نه وي) په دغو ژبو کي سته ځکه چه د اوستا هغه (au) په سنسکریت کي بل بړغ لکه (ai) مومي چه دغه پښتو بړغ ته نژدې دي.

(ی)

۱- لکه واو، یا هم دغسي ده چه معروف بړغ ئې د زیر په شکل په دروسرو ژبو کي سته، او په سنسکریت او اوستا که بیل شکل هم لري.

۲- بل بړغ ئې اوږد دي چه موږ مجهوله یا ورته وایو، او په سنسکریت او اوستا کي دا بړغ هم تقریباً پښتو ته نژدې سته.

۳- تر یا دمخه چه زورکي راسي، دا صوت هم په تخمیني ډول په دواړو ژبو کي سته.

٤- تر یا دمخه چه زور وي، دا حرف په دواړو ژبو کي بیل بړغ او شکل لري.[۱]

توضیح: ځیني حروف علت چه په سنسکریت کي سته، لکه خفیف لام او (ږ) غالباً دا هغه نوي اثرونه دي، چه پر سنسکریت باندي د هند په ورشوګانو کي سوي دي، که نوي اساسي صایت حروف ئې د پښتو سره مشترک دي.

صامت (صحیح) حروف Consonants

ټوله ژبي ځیني صحیح حروف هم لري، چه بړغونه ئې د صائتو حروفو په کومک ښکاره کیږي. دغه صامت حروف د ژبو اساسي بړغونه دي، چه په اکثرو ژبو کي سره مشترک دي، او ممکنه ده چه ځیني ژبي مخصوص صامت توري هم ولري.

[۱] دا تطبیق د فرهنګ نظام (ج٤) اوګرامر اوستا، او د بریتانیکا (ج۱۹) له رویه په تخمیني صورت شوی دي، ځکه چه د تخمین او تقریب لاس ور سره دي، او په دې موضوع کي مفصل معلومات نسته نو که تیروتي یم، معافي غواړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تر هر څه دمخه بايد په دې پوه سو، چه د ژبو په صوتي سيستم کي د محيط او اقليم او اجتماعي ضروریاتو اثر دوني دي، چه په نژدو اقليمو کي دغه ږغونه سره اوړي لکه ژبه چه احتياج پيدا کړيده دغه ږغونه هم ضرورت منځ ته را باسي، مثلاً يو توري په يوه ځاي کي خلق يو راز وائي، بل ځاي هغه توري بل ډول ږغ لري، دغه طبيعي احتياج دي چه ژبي او د ژبو ږغونه سره اړوي.

مجرد ږغونه او مرکب ږغونه

د صامتو توريو ږغونه موږ پر دوه ډوله ويشلاي سو، يو هغه ږغونه دي، چه اساساً او پخپله يو ږغ او مجرد صوت وي، له يوه مخرجه څخه په يوه وار راوزي، دغو ته موږ مجرد ږغونه او يوازيني توري ويلاي سو.

ځيني داسي ږغونه هم په ژبو کي سته، چه دوه ږغه سره ګډ شوي او يو رنګ ئې موندلي وي، داسي ږغونه موږ مرکب ګڼو او هغه توري چه نمايندګي ئې کوي، ګډ توري ئې بولو.

د ژبو د تطبيق او نشوونما به سلسله کي مجرد اصوات لمړني دي، وروسته چه په نويو خلو کي لويږي، او نويو محيطو ته ځي په ځينو تورو نوي اصوات ګډيږي، او مرکب صورت مومي، د پښتو ژبي الفباء ته چه سړی ځير شي، له ديرشو توريو څخه مجرد اصوات دغه دي:(ب،پ،ت.ټ،ج،چ،خ،ځ،څ،د،ډ،ر،ړ،ز،ژ،س،ش،غ،ک،ګ،ل،م، ن).

اما څلور صايت توري (ا،و،هـ،ی) خو بيل دي، د صحيحو او صامتو حروفو په ډله کي نه شميرل کيږي، نور نو دغه توري مرکب صوتونه لري (ږ،ښ،ڼ)

(ڼ) يو خيشومي ږغ دي، چه له (ړ) او (ن) څخه مرکب شوی دي:

ړ ← ڼ ← ن

او (ږ، ښ) داسي توري دي، چه مختلف اصوات لري، او په ډول ډول اداء کيږي، په حقيقت کي مبدا، هغه اساسي او مجرد توري (ژ، ش) دي، چه د نورو توريود ترکيب په سبب ئې ږغونه ګرزيدلي دي.

دا نقشه وګوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

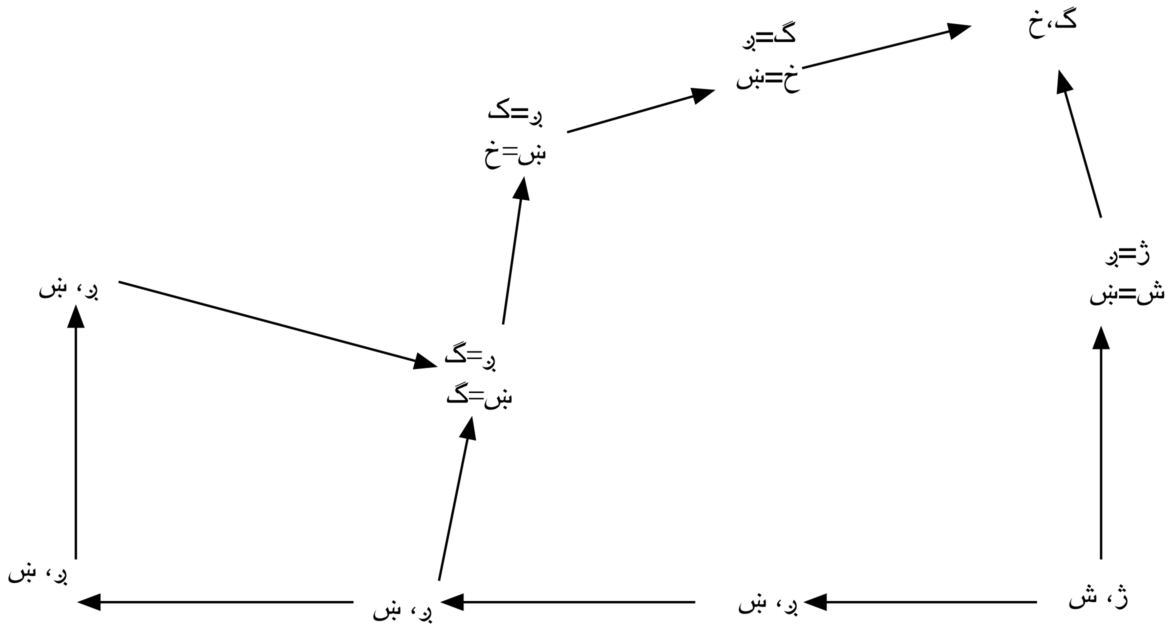

په دې نقشه کي د دوو توریو ګډ صوت په (=) سره د دوي تر منځ ښکاره سوي دي، وګوري د (ژ) مرکب ږغ داسي تغیر مومي:

ژ ← (ژ=ږ) ← ږ ← (ږ=ګ) ← ګ

اما د (ش) ږغ هم داسي مرکب کیږي:

ش ← (ش=ښ) ← ښ ← (ښ=خ) ← خ

اوس چه تاسي ته د مرکبو او مجردو اصواتو تشریح وسوه، نو به ولاړ سو، د ږغو د مقایسوي بحث comparative phonology پر اساس به صحیح او صامت توري هم د سنسکریت او اوستا سره وګورو.

د سنسکریت او اوستا مرکب ږغونه

د سنسکریت ټول تهجي حروف ٤٦ دي، چه له دغو څخه ٢٥ اصلي او صامت او نور صایت او د اعراب توري دي، پنځه ویشت صامت توري هم پر پنځو برخو ویشل کیږي:

١- ستونیز (حلقي) gutturals

٢- تالوئیز (کامي) palatals

٣- ژبیز (زباني) cerebrals

غاښیز (دنداني) dentals

٥- شونډیز (لبي) labials

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه هر ډول له دغو څخه پنځه توري لري.[1]

اما په دغو توريو کي اکثر مرکب توري دي، چه له مجرد ږغ سره يو د (هـ) سپک ږغ ملگري کيږي، مثلاً (که، گه، چه، جه، ټه، ته، دهـ، په، به) نو ځکه موږ دا ويلاي سو، چه اصلاً آريائي ږغونه چه په اصلي آريائي ژبه کي وه، هغه مجرد ږغونه دي، چه د پښتو په اصلي حروفو کي سته دغه د ترکيب صورت ئې وروسته موندلي دي او دا اصوات په پښتو کي هغه وخت وي چه د حرفو حرکت زورکي وي. په دغه صورت کي مرکب ږغ مومي چه لکه نيمه (هـ) داسي ويل کيږي نو گويا هر حرف که په زورکی ووايو د (هـ) يو سپک صوت مومي چه هغه موږ نه ليکو.

دا هم بايد ووايو چه د مرکبو اصواتو طبيعت شرقي دي نه غربي يعني له بخدي څخه غربي خوا ته تر اروپا پوري مرکب اصوات چه د (هـ) په خلط جوړ شوي دي لږ دي بلکه سته هم نه بالعکس د بخدي شرقي خوا ته په هند کي دا ږغونه ډير دي او سنسکريت او نوري هندي پراکريت ژبي ټول داسي مرکب ږغونه د (هـ) به خلط لري. پښتو موږ پوره غربي يعني له ايراني څانگي څخه نسو بللاي چه دغه ږغونه په نيم ډول پکښي سته، او هم ئې شرقي يعني هندي نسو گڼلاي ځکه چه لکه هندي ژبي مرکب ږغونه ئې پوره او بشپړ ندي.

د اصواتو تطبيق

دمخه د پښتو ژبي د الفبا مجرد او مرکب ږغونه وپيژندل سوه اوس هغه ټول د سنسکريت او اوستا له اصواتو سره لاندي تطبيق کوو.

ب: په دواړو ژبو کي دا مجرد صوت سته. سنسکريت ئې مرکب صوت (ب، هـ) هم لري چه په اوستا کي نسته.

مثالونه: د اوستا بغه bagha (خداى) مجرد ږغ B

د سنسکريت باټ bat (لار) مجرد ږغ B

مرکب به لکه د پښتو اوبه، مرکب ږغ Bh ب زورکی لري.

پ: په سنسکريت او په اوستا کي سته چه په دواړو ژبو کي مرکب صوت په Ph هم لري چه د اوستا ږغ ئې (ف) او د سنسکريت ږغ ئې پښتو زورکی لرونکی (په) ته نژدې دي.

اوستا پ: لکه پرتو peretu (پل) مجرد ږغ P

ف: لکه فروشي frovashi (مقتدر) مرکب ږغ F, Ph

سنسکريت: پ لکه پاتي pati (کاغذ، خط) مجرد ږغ P

سنسکريت: پهه لکه پهاند phand (بوريا، تور) مرکب ږغ PH مرکب ته نژدې پښتو ږغ ئې لکه پړ (ملامت) په (در) پ زورکي لري.

ت: په اوستا کي سته او په سنسکريت کي هم چه په دواړو ژبو کي مرکب ږغ (تهـ) Th هم لري، مثلاً:

[1] د ماکډونل ويديک گرامر او فرهنگ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: ت لکه تنو tanu (تن) مجرد ږغ T

اوستا: تهه لکه تهوخش thvaxa (يو نوم دي) مرکب ږغ TH

سنسکريت: ت لکه تاپ tap (تود) مجرد ږغ T

سنسکريت: تهه لکه تهالي thali (تالی) مرکب ږغ TH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: تل (هميشه) تلل (وزن کردن) ت زورکي لري.

ټ: اوستا دا ږغ نلري، اما سنسکريت ئې هم مفرد ږغ T او هم مرکب ټهه TH لري مثالونه:

سنسکريت: ټ لکه ټسر tasar (ټيسر) مفرد ږغ T

ټهه لکه ټهانو thanu (ټانه) مرکب ږغ TH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: کوټل (کوفتن) ټهل (تحمل) ټ زورکی لري.

ج: په اوستا او سنسکريت کي سته چه مرکب ږغ هم په سنسکريت لري (جه) JH

اوستا: ج لکه جفر jafar (ژور) مفرد ږغ J

سنسکريت: ج لکه جاتر jatru (زاير) مفرد ږغ J

سنسکريت: جهه لکه جهاټ jhat (سايبان) مرکب ږغ JH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ: جر (اسم صوت) جگ (بلند) چه زورکی لري

چ: په اوستا او سنسکريت کي سته چه (چه) مرکب ږغ هم لري مثلاً

اوستا: چ لکه چش chash (چشيدن) مفرد ږغ CH

سنسکريت: چ لکه چاتر chatur (لايق) مفرد ږغ CH

سنسکريت: چه لکه چهند chhand (عروض) مرکب ږغ CHH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه چغ (پردهٔ ني) چخ (خليده) چ زورکی لري.

خ: په اوستا کي سته چه يو مرکب ډوله ږغ بل، هم لري، خو khv مثلاً مفرد ږغ ئي لکه خرتو khratu (خرد) او مرکب ږغ ئې لکه خوفن khofna (خواب) سنسکريت پخپله دا صوت نلري، او په عوض کي (ک،که) تلفظ کوي. په پښتو کي هم که په زورکي وويل سي، د (خه) ږغ ورکوي، مثلاً خر (اسم صوت) خړ (خاکي)

دلته دا هم بايد وويل سي، چه د سنسکريت او اوستا له مقايسې څخه داسي معلوميږي چه په مرکزي آريائي ژبو کي دا ږغ يو مستقر ږغ ندي، ځکه نو په سنسکريت کي په مستقل ډول نسته، او له پښتو څخه هم لکه د (ک ، که) خوا ته، او لکه د (ښ،ش) خوا ته ميل کوي. مثلاً د پښتو خر په سنسکريت کي کهر او د پښتو پخول په هندي کي پکاول سو، د خان کلمه هنديان کان وايي، پخپله په پښتو کي هم ځني قبايل چه د (خ) تلفظ کوي هغه کلمات بيا نور قبايل په (ښ،ش) اړوي مثلاً (خه، ښه، شه) چه دمخه د دې ابدال نقشه تاسي وليدله نو گويا (خ) د پښتو نيم مجرد توري دي، او پوره استقلال او استقرار نلري.

څ: دا يو قسم صوت دي چه د (ت،س) يا (ث، ت) گډو اصواتو ته نزدې دي، پخپله په سنسکريت او اوستا کي نسته، مگر نوري آريائي ژبي ئې لري، مثلاً روسي (ځ) لري، د الماني (تست Z) صوت هم دې ته نزدې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځ: دا صوت د (ز،ج) تر منځ ويل کيږي، په پاړسو کي عوض (ج) دي، مثلاً جان=ځان. هغه څوک چه دا صوت نسي اداکولائ، عوض ئې (ز) وايي، له دې معلوميږي چه د دغو دوو توريو له جنسه دي.

په سنسکريت کي دا ږغ نسته، بلکه د (ج) خوا ئې غالبه ده، مثلاً روج په سنسکريت کي روز ته وايي، چه په پښتو ئې روځ بولي، ارز په پارسي قدر او قيمت ته وايي چه (ز) په (ج) هم آوړي ارج او ارجمند ځيني جوړيږي، په سنسکريت کي هم ارج په دغه معنا دي. د پښتو ارځ او ارځيدل هم کټ مټ دغسي دي. مگر (ز=ج) په (ځ) اوښتي دي، چه کله په (ز) هم ارزيدل ويل کيږي.

له دې څخه معلوميږي چه د (ځ) ږغ اصلاً په مرکزي آريائيانو کي و، مگر په هند او ايران کي په غوض نور نور ږغونه دريدلي دي. اوستا يو حرف لري، چه ږغ ئې (ځ) ته نزدې دي، هغه (ذ dh) دي، چه دا حرف هر وخت د کلماتو منځ ته وي مثلاً پوخذه pukhdha (پنځم) چه هغه (ذ) په پښتو (ځ) بدل شوې دي.

د: په سنسکريت کي غاښيز حرف دي چه په اوستا کي هم سته دا صوت عموماً په ټولو ژبو کي مشترک دي، سنسکريت ئې مرکب صوت (دهـ) هم لري مثلاً:

اوستا: (د) لکه درفش drafsha (بيرق) مجرد ږغ D

سنسکريت: (د) لکه دته datta (داده) مجرد ږغ D

سنسکريت: (د هـ) لکه دهرم dharm (انصاف، مذهب) مرکب ږغ Dh

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه در (بطرف مخاطب) دي (هست) دال زورکی لري.

ډ: دا حرف اوستا نلري، په سنسکريت کي سته او مرکب صوت (ډهـ) هم لري، داسي معلوميږي، چه د (ډ) طبيعت شرقي دي، که بخدي د آريا مرکزي ځاي وگڼو نو غربي خوا ته دغه توري نه ويل کيږي، شرقي خوا ته سته مثلاً:

سنسکريت (ډ) لکه ډاين dayan (ساحره) مجرد ږغ D

سنسکريت (ډهـ) ډهگ Dhig (خوا، نزدې) مرکب ږغ Dh

پښتو ږغ چه مجرد دي لکه ډم (آب ايستاده) ډب (زمين عميق) ډ زور لري.

پښتو ږغ چه مرکب ته نزدې دي ډم (مطرب) ډب (اسم صوت) ډ زورکی لري.

ر: په اکثرو آريائي ژبو او په اوستا او سنسکريت کي سته دا توري په سنسکريت کي نيم صوتي semi vowel کيف هم لري، مثلاً:

اوستا: (ر) لکه رتو ratu (سردار ديني) مفرد ږغ R

سنسکريت: (ر) لکه راج raj (حکومت) مفرد ږغ R

ړ: د دې توري طبيعت هم شرقي دي، اوستا او پارسي ئې نلري، پښتو او سنسکريت دا ږغ لري او په مخرج کي د (ر) او (ډ) تر منځ ويل کيږي، په سنسکريت کي د کلماتو په سر کي ډيره لږ وي، مگر په منځ او پاي کي ډيره ده مثلاً :

سنسکريت: (ړ) لکه ړوړا rora (ډبره) مفرد ږغ R

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو: (ړ) لکه ړوند، پړ، پړاو، او نور.

ز: سنسکريت دا ږغ نلري، په عوض کي (ج) وايي لکه (روزـ روج) يا (زانو=جانو) يا (زن=جني) د دې توري طبيعت غربي دي او په پښتو کي متعدد ساري لري، مثلاً کله په (ژ) کله په (ج) کله په (ځ) اوړي. مثال:

اوستا: (ز) لکه زاته zata (زاده) مفرد ږغ Z.

ژ: دا ږغ هم سنسکريت نلري، او په پښتو کي مستقلاً موجود دي، اوستا ئې هم لري. مثلاً ژنو znu (زانو). دا حرف هم په پښتو کي د (ز، ج) سره خپلوي لري، مثلاً (ژبه=زبه=جبه) چه درې ډوله ويله کيږي. خو طبيعت ئې غربي دي، د شرق خوا ته چه نزدې کيږي، په (ج) اوړي، لکه د پارسي (اژدر) او د سنسکريت اجگر.

ږ: لکه دمخه چه تاسي ته وويل سوه، دا توري مرکب صوت لري، نو ځکه متغير دي، له تيري نقشې څخه ئې تاسي ته د ږغ تغيير هم ښکاره سو، په سنسکريت او اوستا کي د دې نظير نسته، له (ژ،ج) سره اوړي مثلاً:

کږ =کج =کوږ يا اژدهار = اږدهار اما پخپله پښتانه ئې د (گ) ساري گڼي.

س: په سنسکريت کي له مهمو حروفو څخه دي، په اوستا کي هم سته په اکثرو ژبو کي دا ږغ عام دي، مثلاً

سنسکريت: (س) لکه سات sat (اوه) مجرد ږغ S

اوستا: (س) لکه ستو stu (ستايل) مجرد ږغ S

په پښتو کي دا ږغ (څ) ته نزديوالي لري او کله کله سره اوړي هم مثلاً سرگند، څرگند.

ش: دا هم مهموس حرف دي، په سنسکريت او په اوستا کي سته مثلاً:

اوستا: (ش) لکه هورشته hvarshta (ښه رشه) مفرد ږغ Sh

سنسکريت: (ش) لکه شاپت shapit (معلون) مفرد ږغ Sh

ښ: دمخه مو دا توري په مرکب صوت سره در وښوه د دې صوت نطاير په آريائي ژبو کي سته ، مثلاً روسي کټ مټ (ښ) لري، دغسي هم په اوستا کي يو مشدد (ش) سته چه شکل ئې هم بيل دي مثلاً شاته shata (يعني ښاد) چه په پارسي (شاد) شوي دي. دا ږغ د پښتو (ښ) ته نزدې دي، او په پښتو ئې هم عوض دغه (ښ) دي.

سنسکريت هم يو بل راز (ش) لري چه ږغ ئې له اصلي (ش) څخه بيل دي، او جلا شکل هم لري، د ژبي سر چه په تالو پوري ونښلي، دا ږغ ادا کيږي، د پښتو (ښ) اصلي مخرج هم دغه دي چه وروسته په (ښ=خ) او (خ) بدل سوي دي. د سنسکريت دغه راز (ښ) مرکب صوت هم لري؛ او د هند په ښارو کي مختلف ږغونه لري. مثلاً کله د (ک) سره گډ سي او د (کش، کهي، چه) ږغ ورکوي لکه لکشمي=لکهمي=لچهمي (دولت) دا ږغ په پاړسو کي په (ش) اوړي، مثلاً د پښتو کښت په پارسي کشت چه په برج بهاشا ژبه کهيت شوي دي، او لدغو ټولو مثالو څخه د دغه توري مرکب والي ثابتيږي.

غ: په حقيقت کي دا توري او (گ) له يوې کورنۍ دي، د سنسکريت او اوستا په حلقي توريو کي آوازونه سته، اوستا يو ږغ (گه) لري، چه پښتو ږغ ته نزدې دي، سنسکريت هم دغسي ږغ لري، مثلاً:

سنسکريت :(گه) لکه گهات ghat (وژل) مرکب ږغ Gh

اوستا: گه لکه گهژر ghzar (موج) مرکب ږغ Gh

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو د (غ) بڼغ په پښتو کي مجرد و، مگر په شرقي هجرت کي د هند خوا ته دا بڼغ (گ) ته مایل سو، او یو راز صوت ځیني پیدا سو، چه د (گ=غ) تر منځ دي، لکه داغ =داگه=شغال = شگال.

ک: په اوستا او په سنسکریت کي سته، چه بل مرکب ډول (که) هم لري. مگر د اوستا صوت ئې پښتو ته نزدې، او د سنسکریت بڼغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي، او لږ څه لیري دي. د دې توري طبیعت د (خ) خوا ته نزدې دي، او د سنسکریت بڼغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي. نو گویا دغه (ک=که) شرقي لوري ته تل د (خ) نمایندگي کوي، ځکه چه شرقي آریائیان (خ) نشي ویلای.

اوستا: (ک) لکه کامه kama (کام) مجرد بڼغ K

سنسکریت: (ک)= کاټ kat (کاټ) مجرد بڼغ K

(که) = کهال khal (پوست، ډنډ) مرکب بڼغ Kh

گ: په اوستا کي مجرد بڼغ (گ) او په سنسکریت کي هم سته، مگر د سنسکریت بڼغ ئې خورا په حلق کي ادا کیږي، چه کټ مټ د پښتو سره یو راز ندي او د حلقي توریو طبیعت هم دغه دي چه پخپل شرقي هجرت کي خورا پسې حلقي کیږي، مثلاً:

اوستا: (گ) لکه گامه gama (گام) مجرد بڼغ G

سنسکریت: (گ) لکه گوند gond (گند) مجرد بڼغ G

په سنسکریت کي که دا بڼغ مرکب سي (گه) نو (غ) ته نزدې کیږي، لکه دمخه چه وویل سوه.

ل: دا بڼغ په اوستا کي نسته، او نه په زړه پاړسو کي و، مگر په پهلوي کي پیدا سوی دي. په اوستا کي عوض خپل قریب المخرج توري (ر) و، او په سنسکریت کي که (ر) او که (ل) وي په حقیقت کي (ل، ر) په اکثرو آریائي ژبو کي سره اوړي، د پښتو دیوال په پاړسو دیوار دي، چه په انگلیسي که هم دغه ریښه وال wall سته. د سنسکریت (ل) په اوستا کي د (ر) بڼغ ورکوي مثلاً:

سنسکریت: شریلاس shrilas (ښکلي)

اوستا: سریرو sriro (ښکلي)

سنسکریت: هوکلپته huklpta (ښه جوړ شوې)

اوستا: هوکرپته hukerepta (ښه جوړ شوې)

م: دا توري په اوستا او به سنسکریت کي سته چه په خیشومي اصواتو کي شمیرل کیږي او په دغو دواړه ژبو کي عموماً سره یو دي او په پښتو او نورو آریائي ژبو کي هم عام دي، خو کله د (ن) سره اوړي مثلاً لنبه=لمبه.

سنسکریت: (مه) لکه نامه nama (نوم) مجرد بڼغ M

اوستا: مه لکه نمه nama(نوم) مجرد بڼغ M

ن: په سنسکریت کي مجرد بڼغ (نه) دي، او مرکب بڼغ هم د پښتو (ڼ) په ډول سته. په اوستا کي هم د لومړي ډول په مقابل کي او هم د دوهم ډول په مقابل کي حروف سته چه دوهم صوت ئې د پښتو (ڼ) ته نزدې دي، او په تیینکو کي ویل کیږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: (ن) لکه نافيه nafya (ناف، نو) مجرد ږغ N
اوستا: (ان) لکه انتر antara (اندر، دننه) تقريباً مرکب ږغ N
سنسکريت: (نه) لکه نابهي nabhi (نو، منځ) مجرد ږغ N
سنسکريت: (ڼه) لکه ورڼ vran (آماس) مرکب ږغ[1] N

(۲) تلفظ Pronunciation

لکه دمخه چه وويل سوه، د پښتو او اوستا او سنسکريت د ږغيزو او صحيحو توريو تر منځ ډير مشابهت دي، او په درو سرو ژبو کي د اعرابي حروفو په کومک د اصلي حروفو تلفظ کيږي، لاندي د تلفظ ځيني خصوصيات راوړل کيږي:

ابتداء په ساکن

په سنسکريت کي په ساکن توري ابتداء کيده، او لکه چه ځيني محققين وائي، دا خاصيت د آريائي ژبو دي، او هر څوني چه ژبي غربي خوا (يا سامي خوا) ته ميل کوي، دا خاصيت ځيني ځي.

پښتو او سنسکريت دا آريائي مذيت تر اوسه خوندي کړي دي، په اروپائي ژبو کي هم عمومي دي مگر په پارسي ژبه کي ښائي چه له دې جهته نسته، چه پر دغي ژبي د سامي ژبو اثر خورا ډير لويدلي دي، ښائي چه پخپله په اوستا او لومړنۍ پهلوي کي په ساکن ابتداء کيده، مگر وروسته چه د سامي تمدن اثر پر ايران ولويد نو ابتداء په ساکن محاله سوه.

ډير داسي کلمات په پارسي ژبه کي سته، چه يو زايد الف د تلفظ د سهولت لپاره په سر کي ور اچول شوي دي، لکه اشگرف=شگرف، اشکم=شکم، اشتر=شتر، اسمندر=سمندر.

ښائي چه اصلاً دا کلمات پخوا په ساکن سره شروع کيده، مگر وروسته چه سامي اغيزي ډيري سوې، يو زايد الف ور اچول سوي دي.[2] نو د ساکن د ابتداء په خاصيت کي پښتو ډيره سنسکريت ته ورته ده، او ښائي چه دا خاصيت دواړو ژبو له اصلي آريائي ژبي څخه موندلي وي.

خج (ايکسينت) Accent

ايکسينت يعني د تلفظ زور او د ږغ تکيه چه په پښتو ئې خج بولو په اکثرو آريائي ژبو کي اوس هم سته، مگر په سنسکريت کي خورا ډير ؤ، له ويدا او قديمو گرامر پوهانو له بيانه ښکاري، چه د سنسکريت ايکسينت يو ډول

[1] دا تطبيق د بريتانيکا (ج ۱۹) او ويديک گرامر، او اوستا گرامر، او فرهنگ نظام او گاتها، او دروس پهلوي په کومک ليکل سوي دي.
[2] سخندان فارس، ص ٥٦ - فرهنگ نظام، ج٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسيقيت درلود، او د ټونيک tonic په رنگ و، د زږغ فشار نه و، او پخوا ئې درې ډوله درلوده (۱) لوړ خج udatta (raised) (۲) کښته خج anudatta (unraised) (۳) لوړېدونکي او ګښته کيدونکي خج the svarita (raising-falling) چه هغه لومړی ډول ئې د هندو اروپائي ژبو د خج سره ډېر مشابهت لري، او د سنسکريت خجونه اکثراً په شعر کي وه.

علاوه پر دغه چه له ايکسينت څخه په نظم کي کار اخيستل کيدي، او په ويدي قديمو متونو کي هم موجود و، او وروسته هم هر ويد ځانته د ايکسينت سيستم درلود، په عمومي ډول هم ټولو ويدي الفاظو پر يوه يا دوه سلايبلو باندي ايکسينت درلود، لکه چه په هندو اروپائي ژبو کي سته. او کله به هم په ترکيبي الفاظو کي ايکسينت مکرر کيدي چه غبرگ خج double accent ورته وايو. د سنسکريت د مرکباتو ايکسينت accentuation of compounds بيل احکام او اصول درلوده، او تقريباً په ټولو گرامري احکامو کي ايکسينت بيل بيل اثر کاوه.[1]

د اوستا په قديمو نسخو کي (پر خلاف د ويدا) هيڅ ډول ايکسينت نه ليدل کيږي، او نه په ليک کي راغلي دي[2] او له دغه جهته هم ايکسينت په پارسي کي خورا لږ مراعت کيږي. مگر په پښتو کي ايکسينت يو د تلفظ مهم رکن دي او ډېر کلمات په همدغه ذريعه کي څه هم په حروفو او حرکاتو کي سره يو وي، خو په خج سره بيليږي، مثلاً وړي (برده) وړۍ (پشم) توري (حرف، تلخه) تورۍ (ترائي) اته (مقياس طول باندازهٔ يکدست) اته (هشت) چه له دې قسمه کلمات په پښتو کي خورا ډېر دي، او لکه ايکسينت چه په سنسکريت کي ډېر عموميت درلود او عموميت لري په ښتو کي هم کټ مټ هغسي دي.

نو سړي داسي ويلاي سي چه ايکسينت د آريائي ژبو يو مهم خاصيت دي، او ښائي چه په آريائي اصلي ژبه کي هم و، مگر وروسته چه ويدي او سنسکريت ژبه په هند کي د علم ذريعه وه، او د آريائيانو اکثر علمي او ادبي آثار هم نظم وه، نو په سنسکريت کي خج ډېر انواع وموندل، او په نظم کي ډېر داخل سوه.

(۳) گرامر Grammar

د پښتو گرامري ساختمان او بنيه ډېره قوي ده او په اساسي قواعدو کي هم له زړو آريائي ژبو سره ورته ده. د مقايسوي څېړني د تکميل لپاره زه غواړم چه دلته د گرامر ځيني اساسي او بنيادي مواد له سنسکريت او اوستا سره وگورم او په خورا لنډ ډول ئې شرح کړم.

[1] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵ - ويديک گرامر، ص ۷۷-۱۰۷.

[2] اوستا گرامر، ص ۲-۲۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسماء Nouns

د ژبي له اساسي ارکانو څخه نومونه (اسماء) دي چه د جملې په ترکیب کي هم دغه مواد ډیر په کار کیږي او د استعمال چاري ئې هم تفاوت کوي.

په پښتو کي اسماء ځانته مخصوص حالتونه لري چه په هر حالت case کي د هغه اسم په آخر پوري حرکات یا حروف نښلي لکه فاعلي، مفعولي، ندائي او نور حالتونه.

په سنسکریت او اوستا کي هم اسماء اته حالتونه لري، او په هر حال کي ځیني اسماء په آخر کي تغیر مومي. د اسم حالتونه په اوستا او سنسکریت کي دا دي: (۱) فاعلي nominative (۲) مفعولي accusative (۳) آلي instrumental (٤) مفعولي بالواسته dative (٥) علیت ablative (٦) اضافي یا ملکیت gentive (۷) ظرفي lacative (۸) ندائي vocative[۱].

ښایي چه په آریائي ژبو کي دغه حالتونه له هند اورپائي مشترکي دورې څخه پاته وي، په پښتو کي هم اسماء دغسي حالتونه لري عمومي نومونه او مخصوصاً بیا هغه نومونه چه د پاي حروف ئې بږغیز (صایت) دي په مختلفو حالتو کي تغییر مومي او اکثر دغه ذکر شوي حالتونه د پښتو اسماء هم لري.

مګر له ځینو آریائي ژبو څخه دغه د حالتو په سبب تغیر وتلي، او دا قدیم خاصیت ئې بایللي دي مثلاً فارسي او انګلیسي دا خاصیت لږ لري.

کمیت Number

په سنسکریت او اوستا کي نوم د شمیر له پلوه پر دریو ډوله دي مفرد، تثنیه، جمع. مګر په اوستا کي تثنیه یو مخصوص کیف لري، چه د ظرفي حالت یو مخصوص شکل ښکاره کوي[۲] او عمومي نده.

مګر وروسته له آریائي ژبو څخه تثنیه ووتله او فقط مفرد او جمع پاته شول، په پښتو او پارسي او اکثرو اروپائي ژبو کي تثنیه نسته. ښائي چه تثنیه اصلي آریائي ژبني خاصیت نه وي، او د سامي مدنیت یوه اغیزه وي، ځکه چه په اکثرو سامي ژبو کي دا خاصیت تر اوسه هم پاته دي.

د دې خبري یو دلیل دا دي چه بیله سنسکریته په نورو آریائي ژبو کي تثنیه اوس نده پاته، نو که دغه خاصیت خاص آریائي واي، ښائي چه داسي به په عمومي ډول نه زایل کیداي.

له دې څخه چه په اوستا کي هم دا خاصیت، د سنسکریت غوندي قوي او مطرد ندي، معلومیږي چه اصلي آریائي به نه وي، علاوه پر دغه تثنیه په پهلوي ژبه کي هم نه وه، او فقط مفرد او جمع ئې درلوده.[۳]

---

[۱] اوستا ګرامر، ص ٦۲ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹٥٥.

[۲] اوستا ګرامر، ص ٦۲.

[۳] دروس پهلوي، ج ۱ ص ۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنس Gender

سنسکریت او اوستا دواړو تذکیر او تأنیث درلود، او د جنس له پلوه کلمات سره بیلیده، په دواړو ژبو کي درې جنسه اسماء موجود وه:

۱- مذکر masculine

۲- مؤنث feminine

۳- مخنث neuter[۱]

داسي ښکاري، چه دغه د جنس gender تقسیم په اصلي آریائي ژبه کي هم وو، وروسته چه سنسکریت او اوستا او پښتو ځیني وزیږیدې، هم د دغو درو جنسو تقسیم پکښي پاته سو. په پهلوي کي هم د تذکیر او تأنیث لحاظ کیدي، مگر له پارسي ژبي څخه بالکل وووت. په ځینو اروپائي ژبو کي تر اوسه هم د مذکر او مؤنث وجود لړ او ډیر سته.

په پښتو کي هم لکه سنسکریت او اوستا مذکر او مؤنث اجناس موجود دي، چه لکه هغه ژبي مؤنثات ځانله نښانې او علایم لري، اما مخنث چه په الماني او روسي کي هم سته، هغه کلمه ده، چه ظاهراً د مؤنث علامه نلري، او په مقابل کي نر جنس هم موجود نه وي، مگر مؤنثه شمیرله کیږي، دې ته موږ اوس سماعي مؤنث وایو، چه د سنسکریت دگرامر په اصطلاح ئې مخنث بولي.

اعداد Numerals

د اعدادو په نومو او ترتیب کي اکثر آریائي ژبي سره نزدې دي سنسکریت، اوستا، پښتو هیڅ بیلتون نه سره لري او په خاص ډول پښتو ور نزدې ده په عمومي هندو اروپائي ژبو او په سنسکریت کي له یوه تر لسو پوري اعداد بیل نومونه لري، وروسته پر عشري سیستم برابر، هغه تر لس گڼته اعداد له ۱۰، ۲۰، ۳۰ او تر سله پوري ور سره یو ځاي کیږي، سل زره په ویدائي دوره کي loksoh بلل کیده، چه وروسته د lakh کلمه ځیني جوړه سوه.[۲]

په سنسکریت او اوستا کي کټ مټ لکه اوسنۍ پښتو ، تر آحاد وروسته چه عشرات شروع کیږي، نو لومړي آحاد وروسته عشرات تلفظ کیږي، په یوناني او لاتیني کي هم دغسي دي. مگر په پارسي کي دا نظام لکه انگلیسي تر شلو پوري د سنسکریت او اوستا په شان دي خو تر شل لوړ اوړي، یعني لومړی عشترات وروسته احاد ویل کیږي.

مثلا په سنسکریت کي وایو ایکاده شه (۱۱) دواده شه (۱۲) په اوستا کي وایو دایوه ده سه (۱۱)، دوه ده سه (۱۲) چه په پارسي او انگلیسي کي هم دا نظام قایم دي، یازده، دوازده eleven, twelve او نور مگر وروسته چه تر شل لوړ سي، په پارسي او انگلیسي کي دا نظام گرزي، دمخه عشرات وروسته آحاد ذکر کیږي لکه بیست و یک

[۱] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵٦.

[۲] بریتانیکا، ح ۱۹ص ۹۵۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

twenty one او نور، مگر په پښتو او سنسکریت او اوستا کي تر آخره پوري لومړي احاد، وروسته عشرات ویل کیږي. لاندي د اعدادو د نومو جدول وگوري، چه پښتو ته څنگه نژدې دي.[1]

اعداد	پښتو	اوستا	سنسکریت
۱	یو	aeva ایوه	ekam ایکم
۲	دوه	dva دوه	dva دوا
۳	درې	thri تهري	tri تري
٤	څلور	catwar چتور	catvar چتوار
٥	پنځه	panca پنچه	panca پاڼچه
٦	شپږ	shvas ښوش	sas شش
۷	اوه	hapta هپته	sapta سپتا
۸	اته	asta اشته	asta اشتا
۹	نه	nava نو	nava تاوه
۱۰	لس	dasa دسه	dasa داشه
۲۰	شل (ویشت)	visaiti ویسیتي	visati ویشتي
۳۰	دیرش	thrisat تهریست	thriset تریشت
٤۰	څلویښت	catwarest چتوریست	catwarisat چتواریشت
٥۰	پنځوس	pancasat پنچاست	pancasat پنچاشت
٦۰	شپیته	shvasti ښوستي	sasti ششتي
۷۰	اویا	haptaiti هپتایتي	saptati سپتتي
۸۰	اتیا	astaiti اشتایتي	asiti اشیتي

[1] اوستا گرامر، ص ۱۰٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۰	نیوي	نوایتي navaiti	نوتي navati
۱۰۰	سل	سته sata	شتا sata

په دې ډول پسله سله هم په درو سرو ژبوکي احاد تر عشراتو دمخه دي، او لکه د اعدادو نومونه چه په درو ژبوکي سره نزدې دي، نظم او قواعد ئې هم دغسي سره ورته دي.

افعال Verbs

په افعالوکي هم د سنسکریت او اوستا او پښتو مشابهت سره ډیر دي، د زمانو اقسام او معروفو او مجهولو افعالو ډولونه، او د افعالو اوښتنه د سوابقو او لواحقو په واسطه، او ضمیر او تصریف او تغیر دا ټول هغه خصوصیات دي، چه په پښتوکي اوس هم سته.

د پښتو اکثر مصادر لکه سنسکریت یوه اسمي ریښه لري چه له هغه څخه بیا د اداتو په الحاق افعال بندکیږي، فقط فرق دوني دي، چه د پښتو افعال تثنیه نلري، او د سنسکریت افعال ئې لري، په دې خصوصیت کي پښتو له پارسي او اروپائي ژبو سره نزدې ده.

د تأنیث حروف

په سنسکریت کي هم لکه پښتو د تأنیث حروف سته، چه که کومه کلمه وغواړي چه مؤنثه ئې کړي، هغه حروف ئې پاي ته راوړي: (آ ـ ی)[1] او په پښتوکي دا کار (هـ) ورکوي مثلاً خرـ خره، وزـ وزه، او نور.

د نفي حروف

په سنسکریت کي هم د نفي حروف لکه پښتو (آـ ن=یهـ نه) دي، چه دا حروف په پښتو کي د نفي لپاره استعمالیږي، مثلاً: نه ځم ـ یه نه ځم.

د کلماتو د ساختمان اصول

په پخوانو آریائي ژبوکي که مطالعه وسي، اوکلمات او الفاظ ئې په غور وکتل سي نو دا ښکاره کیږي، چه اکثر اسماء اوکلمات مشتق دي. او جامد اسماء لکه په سامي ژبوکي چه سته په آریائي ژبوکي نسته. اوستا او سنسکریت دواړه دا خاصیت لري او د آریائي ژبو عمومي ډول دغسي دي.

سنسکریت جامد اسماء نلري، علماء وایي: چه ټوله کلمات ئې ریښې لري، او مشتق دي، او ټول معلول په علت دي، او د سنسکریت د کلماتو ټولي اصلي ریښې تر ٤۰۰ زیاتي ندي، نو د سامي ژبو هغه کلیه چه (اسماء

---
[1] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلول په علت ندي) په آریائي ژبو کي نه تطبیق کیږي، او که موږ پښتو ته وگورو، کلمات او الفاظ ئې عینا لکه اوستا او سنسکریت له ریښو څخه مشتق دي.

مثلاً اشوه چه په سنسکریت کي آس ته وائي، له (اش) او (وه) څخه جوړ سوی دي، (اش) تگ ته وایي او دا ریښه تر اوسه هم په پښتو کي سته هغه وخت چه خر یا آس شړي وایي (اشه=برو) او (اش) دگوچنو په ژبه بوده ته هم وایي، د سنسکریت (وه) یو لاحقه ده، چه مصدر اسم کوي.

نو د پښتو اش=آس=اسپه د سنسکریت (اشوه) دواړه له دغي ریښې څخه را وتلي دي، هم له دغي ریښې څخه (سپور=سور=سوار) جوړ سوي دي، چه (اسپ بار) وو.[1]

دغسي هم ډیر نور کلمات چه مثلا اوس په پارسي کي د بسیطو الفاظو په ډول راغلي دي، پخوا ئې ریښې درلودې. هغه وخت چه د سنسکریت او اوستا څخه پهلوي ته راغلي، د اشتقاق ریښې ئې ورکي شوې، مثلاً آزردن (ځورول) د دې مصدر ریښه په سنسکریت کي (جر) وه یعني زړیدل، ذلیل کول. (آ) چه سابقه ده د نزدی او طرف په معنا دمخه ئې راغله (آجر=آزر) سو، چه په پهلوي او پارسي کي آخر ته مصدري (دن) ور زیات سو، نو آزردن سو.[2] د پښتو ځورول او زړیدل هم دواړه دغه د (جر) ریښه لري، او دا مصادر د (ځور=زور= زوړ = جر) له ریښې څخه را وتلي دي.

د دې خبري لپاره یو بل مثال هم دا دي، چه نشستن پارسي مصدر مرکب دي، په سنسکریت کي ریښه (سد=ست) ده، (نی) سابقه ده، چه دکښته معنا لري نو کلمه (نی سد=نی شد) وه په پلهوي کي آخر دال په (س) واوښت، او مصدري علامه ور سره ملگرې سوه (تن) نی شستن سو، چه په پارسي کي (ی) هم حذف سوه، نشستن پاته سو.[3]

که موږ په غور وگورو د پښتو ناست او ناستل چه وروسته یوه سابقه (کښې) عیناً د هغه (نی) په معنا په سر کي ور زیاته شوې ده، له دغو ریښو څخه دي ځکه چه عنصر ئې هغه (سد ـ ست) دي چه په سنسکریت کي هم و، او د پښتو په (سته) کي هم تر اوسه سته.

پر دغه اساس گویا آریائي زړې ژبي ټولي دکلماتو د ساختمان لپاره اصول او ریښې لري، چه د پښتو ژبي اوسني ژوندي اکثر کلمات هم دغسي دي، او ضرور یوه ریښه مومي او له بسیطوالي او جامدوالي څخه مرکب والي ته ځي.

مثلاً لومړئ پلا چه هدیره یعني قبرستان کلمه سړی ووائي، داسي ښکاري، چه بسیط کلمه ده حال دا چه دا کلمه مرکبه ده هډ یعني استخوان دیره یعني قرارگاه، دا دوې کلمې سره ونښتې یو (د) یا (ډ) حذف سو هدیره

---

[1] فرهنگ نظام، ج ۳.
[2] فرهنگ نظام، ج ۳.
[3] فرهنگ نظام، ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني جوړه سوه. دغسي هم مثلاً پزه یا پوزه په پښتوکي بیني ته وایو په پارسي پوز د انسان او حیوان د مخ راوتلي برخي ته وائي. پوزه هم په پارسي جګ او راوتلي ځاي ته وائي. په پهلوي کي هم پوز په دغو معناو مستعمل و[1] او (پوز-پوزه-پزه) په آریائي ژبو کي مستعمل او عنصري توري ئې (پ-ز) دي نوګویا په پښتوکي (پزه-پوزه) چه (بیني) ته ویل شوې دي معلول په علت دي او دا نوم په یوه مناسبت پر ایښو شوی دي چه د آریائي ژبو د لغاتو له ساختمانه سره سم دي.

دا قدیم اصول لکه په سنسکریت او اوستا کي چه پر لغاتو او کلماتو باندي جاري وه، تر اوسه هم په پښتوکي جاري دي، که عوام وغواړي چه د یوه نوي شي لپاره نوم وضع کړي طبعاً له دغو اصلي قواعدو څخه کار اخلي. مثلاً تحت البحري د نوي عصر له اختراعاتو څخه ده چه حسب الضروره ئې په پښتوکي اوبتل obtal بللې ده. دا نوم مرکب دي له اوبه او (تل=عمق) څخه دغسي هم ایروپلان یعني طیاره الوتکه بولي ځکه چه الوزي او د ګرامافون ریکارد ټیکله بولي ځکه چه لکه ټیکله ګردی دي.

[1] فرهنګ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضمايم

پښتو او ميدي ژبه

لکه چه د کتاب په لومړيو برخو کي هم اشاره وسوه، ميديان يا ماديان آريائي خلق وه، چه د قبل المسيح د اومي پيړۍ په ابتداء کي دوي په غربي ايران کي يو سلطنت جوړ کړ، مؤرخين وائي چه دا خلق تر مسيح لس پيړۍ دمخه هلته تللي وه.[1]

په دې کتاب کي موږ نور له دغه ماد قومه سره اړه نلرو، خو ځکه چه دوي هم قديم آريائي اقوام دي او ژبه ئې هم پسله اوستا څخه قديمه آريائي ژبه ګڼله کيږي، نو ښائي چه د ژبي د قدامت له پلوه د پښتو سره تطبيق کړه سي.

دارمستتر وائې چه اوستا هم لومړي په مادي ژبه نوشته سوې وه، او دغه مادي ژبه له پخوانۍ پاړسو Old Persian سره ډيره نزدي وه، او اوسنۍ کردي ژبه هم له مادي ژبي څخه مشتقه سوې ده.[2] ځکه چه دغه ميدي اقوام هم پسله عمومي هجرته چه آريائيانو له باختره کړي دي، د ايران په ورشو ګانو کي سره خپاره سوي دي، نو ښائي چه د دوي په ژبه کي هم باختري آثار وي.

متأسفانه له ميدي ژبي څخه موږ ته اوس څه ندي پاته چه هغه د پښتو سره مقابله کړو، فقط هيروډوت د مؤرخينو پلار، له دغي ژبي څخه يوه کلمه ضبط کړيده او هغه سپاکه spaca ده، چه سپۍ bitch معنی لري.[3]

ګريرسون وائي: چه ميدي ژبي د ايران په شرقي خوا کي ويلې کيدې ځکه نو د پامير او د هندوکش د جنوب ژبي لکه غلچه، اورمړي، بلوڅي او پښتو ټوله په ميدي ډله کي داخلوي، چه د ده په اصطلاح نن پرشک Non-Persic ژبي دي.

د دغو ژبو نزديوالي هم له دې خبري څخه ثابتوي، چه په اورمړي ژبه spuk او په پښتو سپۍ spae هغي يوي کلمې ته چه له ميدي ژبي څخه پاته ده، ډيري نزدې دي، حال دا چه په پهلوي او پارسي ژبي ئې سګ sag بولي چه له ميدي څخه ليري کلمه ده.[4]

که د ميدي ژبي نور کلمات او الفاظ اوس موجود واي، نو به د پښتو مطابقت له دغي زړې ژبي سره ښه ښکاره سوي واي، خو دلته پر دغه يوه کلمه اکتفا وسوه، چه د پښتو سره نزديوالي لري.

---

[1] ايران قديم، ص ۳۹.

[2] ايراني مطالعات.

[3] د هيروډوټ جغرافيا، ص ۲۸۹.

[4] لنګوستک سروې آف انډيا، ج ۱۰ ص ۲-۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه فارسي (فرس قديم)

د مورخينو په اصطلاح زړه پارسي يعني فرس قديم Old Persian هغه ژبه ده، چه پخوا په خاص ايران "پارس" كي ويله كيده، او د مخامنشي دورې رسمي ژبه وه، د دوي نوشتې او دفاتر او ډېر ليكونه ټول په دغه ژبه دي، پاچهانو په دغه ژبه خبري هم كولې، مگر اوس د دغي ژبي آثار بيله ځينو ليكونو چه پر ډېرو پاته دي، بل څه نسته.[1] له دغو ليكونو څخه د ژبو پوهانو فقط د زړې پارسي ٤٠٠ الفاظ موندلي دي، چه په ميخي خط كښلي سوي دي.[2]

زړه پارسي زند ژبي ته ډېره ورته وه، لكه زند ٢٤ توري لري، اما لږ څه تر زند ساده ده، په دغه ژبه چه ډېر ليكونه په ايران كي سته، د هخامنشي دورې د مؤسس، كوروش (٥٥٩-٥٢٦ ق،م) له عصره شروع كيږي، او په درو څلورو ژبو په ميخي خط كښلي شوي دي، يعني يو مطلب هم په زړه پارسي هم په آسوري هم په عيلاي ژبه نوشته سوی دي.[3]

كه څه هم زړه پارسي له پښتونخوا څخه ليري په پارس كي پيدا سوې وه، او بايد له پښتو سره ډېره نزدې نه وي، مگر بيا هم ځكه چه ريښې يې له اوستا سره نښتي دي، او د باختر له سرچينې څخه اوبه خور مومي نو به ضرور لغوي قرابت سره لري.

په لاندو كرښو كي زه د زړې پارسي، يو څو كلمات له پښتو سره مقابله كوم، كم چه له هغې ژبي څخه اوس پاته او ما ته معلوم دي، له دغي مقابلې څخه به ښائي د قديمو ژبو روابط، د پښتو سره تاسي ته ښكاره سي:

اـ اورمزد: چه په اوستا كي اهوره مزدا دي، او د دې كلمې شرح دمخه ليكلې سوې ده، چه لومړي جزو يې د پښتو اور دي، د ايران د زړې پارسي په ډېر ليكو كي هم (اور مزد) ضبط سوې ده.[4]

٢- منه: يعني (آدم، سړی)[5] چه دمخه د دې كلمې ريښه په سنسكريت او ويدا كي د (منو) تر عنوان لاندي در وښوولە سوه، او پښتو ئې تر اوسه هم ژوندۍ ده.

٣- آبي: يعني (اوبه، آب) چه د پهلوي آو او د اوستا آپ هم ور نزدې دي.[6]

٤- هو: يعني ښه چه په سنسكريت كي (سو) دي او د پښتو ايجابي (هو) اوس ژوندۍ كلمه ده.

---

[1] د ايران د ادبياتو تاريخ. براون، ج١ ص ١٤٠.

[2] د شفق تاريخ ادبيات ايران، ص ٤.

[3] د همائي تاريخ ادبيات ايران، ج ١ ص ١٣٨.

[4] آثار العجم.

[5] آثار العجم.

[6] آثار العجم او فرهنگ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- دروکا: یعني دروغ چه په اوستا کي درواغه او په سنسکریت کي دروه او په پهلوي کي دروغ و[۱] په اوسنۍ پښتو کي درواغ او دروه دواړه ژوندي دي.

٦- وسپا: یعني اسپ، چه په سنسکریت کي (اشوه) او په اوستا کي (اسپه) او په اوسنۍ پښتو کي (آس-اسپه) دي. چه شرح ئې دمخه هم تیره سوه.

۷- یوترا: یعني پسر. دا کلمه د استخر د داریوش په کتیبه کي د زوي په معنا راغلې ده.[۲] چه په اوستا کي هم (یو تهره) او په سنسکریت کي (پتره) او په پهلوي کي پور=پوس=پوش وه.[۳]

د پښتو (پوت) هم په دغه معنا دي، چه دمخه ئې ذکر وسو.

۸- پیسو pisu: یعني پیس، دا کلمه په پښتو کي هم تر اوسه (پیس) ده، چه په عربي دا مرض برص بولي او په اوستا کي (پئیسه) او په پهلوي کي (پسک) وه.[٤]

۹- پمون pamon: یعني گرک، چه اوس په پښتو کي پم یعني گرگ او پمن گرگین سته.

۱۰- نامکا namka: یعني نام، دا کلمه په سنسکریت کي (نامن) او په اوستا کي (نامن) او په پهلوي او پارسي کي (نام) ده، په پښتو کي (نوم) بولي، په زړه پارسي کي (نامکا) وه، په هخامنشي کتیبو کي د یوې میاشتي نوم (انامکا) و، یعني بې نومه.[۵]

۱۱- مرگا marga: یعني مرغ دا کلمه په سنسکریت کي مرگه (جاندار و چارپا) او په اوستا کي مرغه او په پهلوي کي مروک وه.[٦] په زړه پارسي کي مرگازانا د یوې میاشتي نوم و، چه د ایران په زړو کتیبو کي ذکر راغلي دي. مرگا یعني مرغه او (زنا) یعني زوول. ځکه چه دا میاشت د مرغانو د زوکړي وخت و، نو په دغه نامه یاده سوې ده.[۷] د پښتو مرغه (پرنده) او (زوول) دغو قدیمو کلمه ته نژدې دي.

۱۲- ویاخنا vyakhna: دا هم په زړه پارسي کي د یوې میاشتي نوم و، چه په اوسني پارسي ئې اسفند بولي، کلمه داسي معنا لري: وی یعني بی، اخنا یعني یخني او ساړه. لومړي جزو ئې هغه د پښتو (یه) = د سنسکریت (۱) دي چه په زړه پاسي کي (وی) هم و. دوهم جزو ئې (اخنا) دغه اوسني د پښتو (یخني) کلمه ده، چه اوس د سرما او زمستان په معناو مستعمله ده.

---

[۱] فرهنگ نظام، ج ۳ ص ٤۵.

[۲] نمونۀ ادبیات ایران.

[۳] فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۱۲٤.

[٤] فرهنگ نظام، ج۲ ص ۱۵۱.

[۵] تاریخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۷۷.

[٦] فرهنگ نظام، ج۵ ص ۱۱۰.

[۷] تاریخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۷۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په اوستاکي (ایسي) ده، چه (س) په (خ) اوښتي دي، او په سنسکریت (یخ) د بریښیدلو په معنا و، چه د یخي صفت دي، او د سنسکریت (ج) په اوستاکي په (س) اوښتي و.[1]

له دې لنډې مقایسې څخه چه فقط په یو څو لغتوکي وسوه، د پښتو نزدیوالي له هغي زړې پارسي ژبي سره هم ښکاري، او دا څرگندوي، چه زړې پارسي هم باختري عناصر درلوده.

[1] فرهنگ نظام، ج۵ ص ۵٤۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زړو ژبو او پښتو عروض Versification

په آریائي اقوامو کي زاړه کتب او آثار ټول نظم دي، لکه د کتاب په لومړیو برخو کي چه اشاره وسوه، ریگویدا او گاتها دواړه یو راز نظم دي، دا نظمونه په مخصوصو لحنو او وزمو ویل کیده، تر دې حده چه اسلامي مورخینو د زردشت کتاب اوستا زمزمه باله.[1] علاوه پر دغو کتابو د هند آریائیانو ډېر نور منظومات هم درلوده، د دوي قصص او روایات لکه مهابهارتا او رامایانا او نور ټول منظوم وه، په دوي کي نظم دوني رواج درلود، چه اکثر علوم لکه طب، نجوم، ریاضیات ئې منظوم کړي وه، او دا منظومات به ئې په یادوله، البیروني دا مطلب په ښه ډول تصریح کوي، حتي دي وایي چه ما د اقلیدس او مجسطي او اسطراب ترجمه په سنسکریت کي دوي ته وکړه، دوي فوراً په اشلوک یعني یو راز نظم تبدیل کړه.[2]

ځکه چه نظم په دوي کي ډېر رواج درلود، او اکثر دیني او علمي او ادبي متون ئې منظوم وه، نو هم له دې جهته د نظم کولو علم (چهند) لکه دمخه چه مو ویلي دي، په ویدي علومو کي ډېر اهمیت درلود، او پر هر عالم لازمه وه، چه دا علم زده کړي.

د آریائي اقوامو قدیم منظومات، په سنسکریت او اوستا او پهلوي ژبو کي د سلابیل (هجا) په حساب وه لکه اوس چه په اروپائي ژبو کي هم دغه نظمي اصول جاري دي، د منظوماتو د ټوټو د سلابیل (گړ) تناسب او په شمیر کي مطابقت ضروري و، قافیه ډېره لازمه نه وه.[3]

که څه هم د سنسکریت علم العروض (چهند) ډېر ارت علم دي، او هم ډېر کتابونه پکښي کښل سوي دي، او علامهٔ البیروني پخپل کتاب الهند کي یو باب د دغه علم د تفصیل لپاره مخصوص کړي دي، مگر اساسي قاعده هغه د سلابیل (گړ) شمیر دي. البته د شعر ټوټې په هر موقع کي د گړ په حساب بیل بیل رنگ مومي، او اوزان او بحور هم له دې لامله تغیر کوي.

د پښتو د خپل شعر او نظم اساس هم د گړ حساب دي، چه د یو نظم او شعر ټوټې د دغه حساب له رویه باید برابري وي او دا ډول اشعار تر اوسه هم په پښتو کي سته، ټول ملي اشعار یعني هغه شعرونه چه د پارسي او عربي په تقلید کي ندي ویل سوي، دغه رنگ او خاصیت لري.

البته پښتو ځني مدون او مردف اشعار هم لري چه د پارسي د غزل قصیدې، رباعي او نورو بحورو پر وزن ویل سوي دي، مگر که دقت وکړو هغه هم تر عربي عروض چه خلیل بن احمد ته منسوب دي، نسي لاندي کیداي.

---

[1] د مسعودي مروج الذهب.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۸۱.

[3] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو گویا ټول پښتو اشعار، کم چه په دیوانو کي مضبوط دي یا شفاهي اشعار چه خلق ئې لولي، او سینه په سینه نقل کیږي، د سلایبل او گړ پر حساب برابریږي، مثلاً د پښتو د ملي شعر یو مهم وزن لنډۍ ده، چه د دغه لومړۍ مسرۍ به ضرور (۹) گړه، او دوهمه مسرۍ به ئې (۱۳) وي،چه د یوې لنډۍ مجموع گړونه (۹+۱۳)=۲۲ کیږي.

د پښتو علم العروض (چهند) هم پر دې اساس بنا کیږي، او دا دگړ حساب یو خاص آریائي عروضي اساس دي چه په ټولو هندو اروپائي ژبو کي له قدیمه پاته دي. د پښتو او سنسکریت او اوستا زاړه منظومات ټول تر دې علمي اساس لاندي دي، او په ټولو اروپائي ژبو کي دا قانون په نظم کي جاري دي.

اما د خلیل بن احمد عروض یو سامي اساس دي، چه پارسي ژبه ئې هم تر خپل اثر لاندي کړې ده، او دا کار هم تر اسلام وروسته درې څلور سوه کاله پس سوي دي، البته د پارسي زاړه آثار به هم لکه پهلوي پر قدیم آریائي قانون برابر وه.

پای

تر دې ځایه ما د لوي څښتن په مدد د پښتو ادب لومړی ټوک وکیښ، او په دې برخه کي مي هغه ابحاث سره یو ځاي کړه، کم چه د پښتو پر اصالت او قدامت دلالت کوي.

څکه چه دا کتاب پخپل مبحث کي اول کتاب دي، او دمخه چا په دې کارگوتي ندي پوري کړي، او هم ماخذ او مراجع نسته، نو که زه په ځینو خبرو کي تیر وتي یم، ښائي چه پوهان به ما وبخښي.

کابل، جوی شیر، د سهار ۹ بجې ۲۳ د جوزا ۱۳۲٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

استدراک

بد=بت

د کتاب په ٧٦ مخ کي د (بد=بت) بحث سته، او هلته د البيروني له کتاب الهند څخه د (بدهـ) اصل بيان شوي دي، وروسته چه ما آثار الباقيه وکوت البيروني وايي چه د ماني په (شاپورگان) کتاب کي هم د هندوستان مشهور داعي (بودا) د (بد) په ډول راغلي دي. د آثار الباقيه فاضل مترجم (صيرفی) په حاشيه کي ليکي، چه (بد) په عربي کي هم د (بت) په معنا و لکه ابوالعلاء معری چه د دنيا غندنه کوي او وائي:

و القلب من اهوائه عابد   ما يعبد الکافر من بده

(د آتار الباقيه ترجمه، ص ۲۲۹)

تومان

په ۱۳۱ مخ کي چه د زردشت نوم سپينتمان تحليل شوي دي د نامه آخره ټوټه (تومان) دي چه په پښتو ئې تومنه بولي. دا نوم په صريح ډول البيروني (سفيد تومان) ليکلي دي چه د (سپين تومان) پارسي شکل دي.

د آثار الباقيه فاضل مترجم چه د دغه کتاب ځيني برخي، له قديمو نسخو څخه لاس ته راوړي دي، هلته د زردشت په مبحث کي دا کلمه راغلې ده (د آثار الباقيه د ترجمې آخر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب ماخذ

دکتاب په لیکلو کې ما له ځینو کتابو څخه اسفاده کړیده، او هر مقصد چه مې له یوه کتابه را اخستي دي، د مخو په لاندي برخه که مې هغه کتاب او مخ او ټوک ښولی دي، دلته فقط د هغو کتابو نومونه بیل راوړم. (حبیبي)

١- قاموس فیروز آبادی
٢- اقرب الموارد
٣- معیار اللغه
٤- تعریفات سید شریف جرجانی
٥- دایرة المعارف بستانی
٦- علم الادب
٧- جواهر الدب هاشمی
٨- ارشاد القاصد سخاوی
٩- روح تنقید، محی الدین قادري
١٠- ادبیات انکلیسی بروک
١١- د ادبیاتو زدکړه جان مورلی
١٢- عین الادب و السیاسه د ابن هذبل
١٣- مقدۀ ابن خلدون
١٤- طبقات الادباء
١٥- محجم الادباء - یاقوت
١٦-کشف الظنون - حاجی خلیفه
١٧-کشاف اصطلاحات فنون - تهانوی
١٨- تاریخ ادبیات ایران - جلال همائی
١٩- نفایس الفنون
٢٠- انسکلوپیډیا بریتانیکا
٢١- انسکلوپیډیا - امریکانا
٢٢- زبدة الصحایف فی اصول المعارف
٢٣- الفلسفة اللغویه - جرجی زیدان
٢٤- آرینز -گورډن چائیلډ
٢٥- پښتو گرامر - راورټی
٢٦- تمدن ایرانیان خاوري - جیگر
٢٧- ایران قدیم - پرینا
٢٨-کمبرج هستري آف انډیا - ج ١
٢٩- ویدک انډیا راگوزن
٣٠- تاریخ هریوډوت- مکالي
٣١- تمدن هند -گوستاو لوبون
٣٢- هند قدیم
٣٣- تاریخ هندیها - هنتر
٣٤- اثار عتیقۀ آریا
٣٥- هند ریگویدي - داس
٣٦- هند و اروپائی - دولا واله دوپوسن
٣٧- تاریخ افغانستان -کهزاد
٣٨- هند قدیم - پاینکار
٣٩- اوستا - دارمستتر
٤٠- میخي خطوط - ویسباخ
٤١- مردمان قدیم
٤٢- مقدمۀ تاریخ هند قدیم - اکبر شاه
٤٣- ریگویدا ـگریفت
٤٤- اتهروا ویدا -گریفت
٤٥-گاتها - پور داؤد
٤٦- قاموس پښتو - راورتي
٤٧- قاموس پښتو - پښتو مرکه (قلمي)
٤٨- تاریخ مرصع - افضل خان خټک
٤٩- تاریخ ادبیات ایران - براون
٥٠- تاریخ شرق اقصی
٥١- هند مدنیت بخش
٥٢- ریگویدک کلچر
٥٣- حیات افغاني - حیات خان
٥٤- آریانا -کهزاد
٥٥- مها بهارت اردو - افق
٥٦- مطالعات افغانی
٥٧- جغرافیای هیرودوت - ویلر
٥٨- جغرافیای تاریخي ایران - بارتولډ
٥٩- انسکلوپیډیاي اسلام
٦٠- تاریخ باختر - راولسن
٦١- تاریخ الکامل ابن اثیر
٦٢- تاریخ طبري - ابن جریر
٦٣- تاریخ سیستان
٦٤- عمل صالح (شاه جهان نامه)
٦٥- پښتانه شعراء - حبیبی
٦٦- پټه خزانه - ناشر حبیبی
٦٧- متریدیتس، ج١ - ایډلنگ
٦٨- وقایع کابل- الفن سټون

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶۹- گرامر پښتو - بیلو
۷۰- ترانهاي ملي افغان - دارمستتر
۷۱- گرامر پښتو - ترومپ
۷۲- سلسلۀ لسانيات اکاديمي لنين گراد، ج ٤
۷۳- گرامر پښتو - لوريمر
۷۴- راپورت السنۀ هند ـ گريرسن، ج ۱۰
۷۵- علم اديان ـ فرلانگ
۷۶- معلومات هندي ـ ويبر
۷۷- مذهب ويدي - اولډنبرگ
۷۸- مذهب ويدي - بلومفيلډ
۷۹- تاريخ ابو الفداء
۸۰- حدود العالم
۸۱- گزيټر افغانستان
۸۲- نسبت نامۀ افاغنه - عبدالسلام خان
۸۳- فرهنگ اوستا
۸٤- خورده اوستا
۸۵- قاموس هندي و انگليسي ـ ډنکن فوربس
۸۶- السنه پامير
۸۷- طبقات ناصری (قلمی) جوزجانی
۸۸- فرهنگ نظام - محمد علی
۸۹- ويدا در ممالک شمال - لاکمينا
۹۰- تاريخ ادبيات سنسکريت - مکډونل
۹۱- جغرافياي شمال غرب هند
۹۲- آرين ساختن هند - دوت
۹۳- کتاب الهند - البيرونی
۹٤- بودهست انډيا
۹۵- تعليمات ويدا
۹۶- التنبيه و الاشراف - مسعودی
۹۷- مفاتيح العلوم - خوارزمي
۹۸- المنجد
۹۹- الصيدله - البيروني
۱۰۰- مخزن الا دويه
۱۰۱- فقه اللغه پښتو - يعقوب حسن خان
۱۰۲- دساتير آسماني
۱۰۳- منوشاستر
۱۰٤- مجلۀ آثار عتيقۀ هند، ج۱۱
۱۰۵- زين الاخبار - گرديزي
۱۰۶- آداب الحرب - فخر مدبر
۱۰۷- آثار الباقيه - البيرونی
۱۰۸- تفسير الجواهر - طنطاوی جوهری
۱۰۹- تاريخ ادبيات ايران ـ شفق
۱۱۰- گرامر اوستا - جکسون
۱۱۱- جورنال ايشياتک سوسايتی ۱۸۷۲
۱۱۲- مروج الذهب مسعودی
۱۱۳- دبستان مذاهب - فاني
۱۱٤- لغت فرس - اسدي
۱۱۵- تاريخ عمومي عالم ـ رضا اخوی
۱۱۶- فرهنگ ناصری
۱۱۷- مجلۀ آريانا - کابل
۱۱۸- تعلقات هند و عرب - سيد سليمان ندوی
۱۱۹- فتوح البلدان - بلاذری
۱۲۰- چچ نامه، ترجمۀ اليت
۱۲۱- کتاب البلدان ـ ابن فقيه همدانی
۱۲۲- آثار البلاد ـ قزوينی
۱۲۳- مزارات بلخ (قلمی) محمد صالح ورسجی
۱۲٤- معلومات زرتشتي - جيکسون
۱۲۵- گرشاسپ نامه
۱۲۶- شهنامه - فردوسی
۱۲۷- قانون مسعودی - البيرونی
۱۲۸- فرهنگ نوبهار
۱۲۹- فرهنگ انندراج
۱۳۰- گنج دانشش
۱۳۱- مجلۀ کابل
۱۳۲- سرگذشت الفاظ - ميکس ميولر
۱۳۳- گرامر ويدی - مکډونل
۱۳٤- سخندان فارس ـ آزاد
۱۳۵- آثار العجم - فرصت
۱۳۶- دروس پهلوی
۱۳۷- کتاب الهند - البيروني
۱۳۸- مطالعات ايراني - دارمستتر
۱۳۹- نمونۀ ادبيات ايران

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library